

A dense crowd of people holding colorful umbrellas, likely during a festival or event. The umbrellas are in various colors including blue, green, red, and yellow. The scene is captured from a high angle, looking down on the crowd.

Etxarri Aranatzera itzulera

Javier Marrodán

Javier Marrodán

Etxarri Aranatzera itzulera

FUNDACIÓN **TOMÁS CABALLERO**

FUNDACIÓN
VÍCTIMAS
DEL
TERRORISMO

RAK

Ulayar familiari, bere historiaren ateak parez pare ireki baitzizkidan.

Tomás Caballero Fundazioari, liburu moduan kontatzera animatu baininduen.

Adriana Ollo kazetariari, modu erabakigarrian lan egin baitu orrialde hauek posible egiteko.

*José Luis Ollori,
ale honen
itxura onaren arduraduna baita.*

Ondoz ondoko zirriborroak irakurri eta testua zuzenketa eta iradokizunekin aberastu dutenei.

2004ko urtarrilaren 24an Etxarri Aranatzan izan ziren guztiei.

Izenburua: *Etxarri-Aranatzera itzultzea*

Gaztelaniazko edizioaren jatorrizko izenburua: *Regreso a Etxarri-Aranatz*

Egilea: Javier Marrodán Ciordia

Itzultzailea: Aritz Gorrotxategi Mujika

Edizioa: LScomunicación

(Diseinua eta maketazioa: Monchi Álvarez / Argitalpen-koordinazioa: Lidia Señarís).

Ilustrazioa: Argazki zaharrak: Ulayar familia eta

Diario de Navarraren artxiboa

2004ko urtarrilaren 24ko argazkiak: José Antonio Goñi / Diario de Navarra

Inprimaketa: Egondi Artes Gráficas

Lan hau 2004. urtean argitaratutako gaztelaniazko jatorrizko edizioaren euskarazko itzulpena da.

© 2024 - Javier Marrodán Ciordia

© 2024 - Edizio honena: Tomás Caballero Fundazioa eta Terrorismoaren Biktimen Fundazioa

Eskubide guztiak erreserbatuta. Ez dago baimenduta liburu hau osorik edo zati batean erreproduzitzea Copyrightaren titularren aldez aurreko eta idatzizko baimenik gabe.

Europar Batasunean inprimatua

AURKIBIDEA

AURKEZPENA ISPILUA.....	9
--------------------------------	---

I. 1979ko URTARRILAK 27

TIROEN OIHARTZUNA

ULAYARTARREN MALETA BELTZA	15
---	----

II. 2004ko URTARRILAK 24

KRIMENAREN LEKUAN

JESÚS ULAYAR

AGINTE-MAKILA ETXARRIRA ITZULI DA.....	39
--	----

JOSÉ IGNACIO ULAYAR

HILTAILEAREKIN ELKARTZEA.....	49
-------------------------------	----

MARI NIEVES ULAYAR

HITZ BATZUK KRIMENAREN LEKUAN	61
-------------------------------------	----

SALVADOR ULAYAR

ARIMA ORRI SORTA BATEAN	69
-------------------------------	----

ROSA MUNDIÑANO

MALKO ORDAINEZINAK.....	83
-------------------------	----

LINA NAVARRO

MAITASUNA 25 URTEKO ATZERAPENAREKIN.....	91
--	----

ZINEGOTZIAK ETA ALKATEAK

ORDEZKOAK.....	97
----------------	----

MAITE PAGAZAURTUNDUA

ARREBA BATEN HITZA.....	109
-------------------------	-----

JOSÉ JAVIER URANGA 25 TIRO GEROAGO	117
PILAR MARTÍNEZ BESTE GIZON ON BATEN ALARGUNA.....	145
JOSÉ AGUILAR TERRORISTEKIN AURREZ AURRE	155
JAVIER ALCALDE PANKARTA BAT ETA ISILUNE ASKO	163
MATILDE SÁEZ DE TEJADA TERRORISTENGATIK OTOITZ EGITEA.....	175
JOSÉ MIGUEL IRIBERRI ASKATASUNERAKO KRONIKAK	183
BERRIOZAR KONTRAKO KASUA.....	193
REYES ZUBELDIA LEITZAN ALARGUNA IZATEA	201
MARÍA CABALLERO BIKTIMEN KONPROMISOA.....	211
IÑAKI ARTETA BIKTIMAK JOMUGAN.....	219
BESTE MILITAR, SINDIKALISTA, IRAKASLE BATZUK... ..	225
VÍCTOR MANUEL ARBELOA PASEO BAT ETXARRITIK	233
SANZ BIURRUN AHIZPAK 25 URTE CARLOS GABE	241
AURKIBIDE ONOMASTIKOA	251

AURKEZPENA ISPILUA

Ulyar familiaren historia ispilu bat da, non nafar guztiok eta espainiar guztiok geure burua aurkitzen saiatu beharko genukeen. Krimen batekin hasi zen historia, Jesús Ulyar Liciagarena, bakartasunez eta ezintasunez betetako urte askoan luzatu dena, eta amaitu gabe jarraituko duena atentatuaren egileek seme kutunen izendapenarekin kalean paseatzen jarraitu ahal duten bitartean, Etxarri Aranatzen, biktimarekin bizi izan ziren herrian, 1979ko urtarrilaren 27an hil zuten herrian.

Jesús Ulyar gizon ona izan zen batez ere. Bere aita edo alkate tituluei, nagusienak, euskaldun, ekintzaile, lagunkoi, geldigaitz, burutsu edo eskuzabal tituluak gehi dakizkieke, baina horien guztien batuketak ere ez lioke zor zaiona emango. Bere herriko zinegotzia izan zen 1967tik, eta alkatea 1969 eta 1975 artean. Ahal izan zuen guztia arduratu zen bere bizilagunez. “Gure haurtzaroa motz geratu zen aitarik gabe”, aipatu izan dute inoiz bere seme-alabek, esaldi bakar batean Jesús Ulyarrek udal lanari eskainitako dedikazio arduratsuaren ifrentzua eskainiz. Ez zuen denborarik eta ahaleginik aurreztu, ezta auzokide batzuek urkamendira eraman zuten etiketak eskegi zizkiotenean ere (“faxista”, “antieuskalduna”...).

25 urte igaro dira hil zenetik, baina tiroen oihar-tzuna ez da guztiz itzali. Bere garaian, Jesús Ulyarren alarguna eta lau seme-alabak hunkituta joan ziren hiletara eta ehorzketara, eta gutxi batzuen dolumina eta maitasuna jaso zuten. Ezin zuten oraindik imajinatu beren oinazea, malkoak, babesgabetasuna eta abandonua luzaroan luzatuko zirenik. Are gutxiago susma zezaketen 1979ko urrian atxilotu eta 1980an Auzitegi Nazionalean epaitu zituzten

krimenaren egileak Etxarri Aranazko seme kutun izendatuko zituela udal nazionalistak, eta kartzelatik ateratzean jaietako txupinazoa botako zutela. Udaletxeko balkoitik egin zuten, bere borrarero izaeraz ia harro, bere kondenatuak hainbeste ordu eman zituen eraikin berean, haien bizitza erosoagoa egin nahian.

Beste hainbat biktimekin gertatu den bezala, ETAk hiru aldiz erail zuen Jesús Ulayar: lehenik, kalumnia, irain eta mehatxuen bidez; ondoren, balekin fisikoki akabatu zuen; eta, hirugarrenik, atentatua aldarrikatzeko zabaldu zuen komunikatuarekin eta hilobiaren gainean botatzen jarraitu zuen gezurrekin. Dolua etengabeko inposizioa izan da alargunaren eta seme-alaben bizitzan.

Hala ere, familiaren saminaren eta bakardadearen ibilbidean inflexio-puntu garrantzitsu bat gertatu zen 2004ko urtarrilaren 24an. Egun hartan, krimenaren hogeita bosgarren urteurrenarekin batera, Libertad Ya herri-plataformak Jesús Ulayarri omenaldia egiteko deialdia egin zuen Etxarri Aranatzen. Bi mila lagunek bat egin zuten deialdiarekin, eta modu baketsuan elkarretaratu ziren, alarguna eta lau seme-alabak aurreko 25 urteetan izan ez zuten maitasun eta elkartasunarekin biltzeko. Larunbat euritsu hartan, hainbeste urtez irekitako zauria orbantzen hasi zen azkenean.

Liburu hau bi data horietan gertatu zenaren historia da: 1979ko urtarrilaren 27a eta 2004ko urtarrilaren 24a. Baina, gainera, bi horiek banatzen dituen mende laurdenaren laburpen inprobisatua da.

Kontakizuna bi zatitan banatuta dago. Lehenengoak, terrorismoaren biktimei Nafarroako Urrezko Domina ematearekin batera, *Diario de Navarra* 2000ko abenduaren 3an argitaratu zen erreportaje bat jasotzen du. Testuak Ulayar familiaren bizitza laburbiltzen zuen krimenaren aurretik eta ondoren. Lehen aldia zen Etxarriko alkate

zenaren lau seme-alabek jendaurrean beren eguneroko bizitzaren nondik norako latzak azaltzen zituztela. Erreportajea gutxieneko ukitu batzuekin erreproduzitzen da.

Bigarren zatiak historia eta profil indibidual asko biltzen ditu. 2004ko urtarrilean Etxarri Aranatzera Jesús Ulayar gogoratzerako joan ziren pertsonetako batzuenak dira: lehenak bere lau seme-alabak dira, baina garai eta jatorri desberdinetako beste biktime batzuk daude, zinegotziak, alkateak, ETArekin aurkako mobilizazioetako beterranoak, kazetariak eta baita zinema zuzendari bat ere. Itxuraz azalpen biografiko independenteak dira, baina multzoak terrorismoak sortutako lurpera garamatza zuzenean. Egun hartan Sakanako bihotzean elkartu ziren bideetan atzera egiten badugu, agian errazagoa izango da jakitea nolako zen XX. mendeari agur esan zion Nafarroa hura, biktimeak kontsolatzeko gai izan ez zena hainbestetan, ETArekin indarkeria bere ahanzturarekin, erosotasunarekin, isiltasunarekin luzatu zuena. Zentzu horretan, kapitulu bakoitza iragan hurbileko puzzlea osatzeko pieza bat da: guztiek alderdi edo atal jakin bat eskaintzen dute, baina guztiek balantze zabalago batera jotzen dute, panoramika orokorrago batera. 2004ko urtarrilaren 24an bildutakoen banakako istorioek, aldi berean, ekitaldi hura zergatik izan zen posible ulertzen laguntzen dute, zein ahalegin batuketak itzuli zituen bakezko, elkartasunezko, itxaropenezko hitzak garai zoriontsuak apenas gogoratzen zituzten kale batzuetara.

Emaitza, batez ere, gogorra da, Ulayartarren kasuak ikaragarria izaten jarraitzen baitu, denbora edo distantzia gorabehera. Baina ez da nahikoa hunkitzea, ez da nahikoa bidegabekeriazko urte luze haien oinazea imajinatzea, isilean eta lekukorik gabe pairatua. Utzikeria horren kontakizunean begiratu behar dugu geure burua, orduan nolakoak ginen jakiteko. Ondo dago hiletako zuri-beltzeko

argazkien aurrean hunkitzea edo damuzko hotzikara bat sentitzea eskolan, kalean, beren bizitzako ia txoko guztietan jasan zituzten laidoak irakurtzean, baina garai hartako geure buruaren irudia bilatu behar dugu, eta geure buruari galdetu behar diogu non geunden, zer egiten genuen, zenbat denbora behar izan genuen Ulayartarren arazoa gure arazoa ere bazela jakiteko. Geure burua euren historian eta orrialde hauetan harekin senidetuta daudenetan begiratuz gero, agian gure historia ere aurkituko dugu.

Liburuak, guztiarekin, itxaropenerako arrazoiak ematen ditu. ETAk azken 25 urteetan utzitako herentzia izugarriak ez du eragotzi beldurraren mugak atzera egitea. Pertsona berezi batzuen konpromiso ausartaren aldarrria gero eta handiagoa da gaur egun. Gizartea pixkanaka esnatzen ari da, eta asko dira beren askatasuna behar den tokian defendatzeko prest daudenak. Egia da oraindik hiltzen dutela ahal dutenean –eta gero eta gutxiago ahal dute, Jainkoari eskerrak–, eta oraindik badituztela txaloka adoretzen dituzten adiskideak eta beren lagunez errukitu eta haiek barkatzen dituzten politikari eta herritarrak. Baina jada ez da lehen bezala. Lehen gehiengoa ziren indarkeriak inolako arrazoirik ez zuela uste zutenak, eta gaur egun gehiengoa gara planteamendu hori defendatzeko prest gaudenak 2004ko urtarrilaren 24an Etxarri Aranatzen egin zen bezalako manifestazio eta ekitaldietan.

I. 1979ko URTARRILAK 27 **TIROEN OIHARTZUNA**

ULAYARTARREN MALETA BELTZA

Ulayartarren historia urteetan egon da maleta batean itxita, maleta beltz batean. 1979an ETako komando batek aita hil zuenean, lau anai-arrebek karpeta batean gorde zituzten hiletari eta hiletari buruz argitaratu ziren albisteak. Handik gutxira, Guardia Zibilak atentatuaren egileak atxilotu zituztenez, ondotik etorri ziren ebakinak gehitu zituzten lehendik jada zituztenei. Karpetara joan ziren, halaber, egun “gogor-gogor” haietan jaso zituzten esku-titzetako batzuk, bai eta zeinu bateko eta besteko komunikatuak ere, hurrengo aste eta hilabeteetan zauria irekita eduki zutenak. Gertaerak eragin zituen ziurtagiri eta dokumentu amaigabeak ere artxibatuta geratu ziren, baita epaia, laguntza-eskaerak eta zenbait auto judizial ere.

Lehenengo karpetari bigarren bat gehitu zitzaion, heriotza baino lehenagoko argazki eta oroitzapenekin, eta hirugarren karpeta bat, 1996tik 1998ra bitartean espetxea utzi zuten hiltzaileak bertatik atera eta herrira itzultzeari buruzko informazio berriekin. 1996 eta 1998 artean utzi zuten espetxea, eta ordurako Etxarri Aranazko Udalak (Jesús Ulayar bertako alkate izan zen 1969 eta 1975 bitartean) seme kutun izendatu zituen.

Material hori guztia –dramaren froga dokumentalak– maleta xume batean egon da urteetan, begirada desegoki edo interesatuetatik salbu, nazkagarria bihurtu zen giro batetik urrun, familiaren dolua sarritan, sarriegitan berritzen duten gertaeretatik babestuta. Ez zen inoiz historia ezkutatzeko asmorik izan, baina tristurak, bakar-dadeak, distantziak eta etsipen halako batek bi hamarkada luzez isolatuta edukitzen lagundu zuten.

Ulayartarren maleta, ezinbestean beltza, familia-
ren gorabeheraren metafora da, baina azken 25 urteetako
historia ikusteko leiho pribilegiatua ere bada. Irekitzea eta
edukia aztertzea ETAre krimenak Nafarroako eta Euskal
Herriko pertsona askoren eguneroko bizitzan zabaldu
duten minean murgiltzea da. Amorruek eta ezintasunak
bat egiten dute izuaren garroen irismena, pistolariak
gizarte osoari eragin zioten hipoteka zorrotza egiaztatzean.
Ez, ez da atsegina Ulayartarren maleta beltzera hurbil-tzea.
Baina beharrezko ariketa da: orri desberdinen artean,
ebakin horixken ondoan, agian argazki baten atzealdean
edo eskuz idatzitako gutun baten lerro irregularren artean,
hara barrura menturatzen direnek ispilu bat aurkituko
dute beren buruari begiratzeko eta jakiteko orduan non
zeuden, nolakoak ziren, zerk kezkatzen zituen, zergatik
harritzen diren orain.

Familia normal bat

Ulayar familiaren artxibo inprobisatuak gordetzen
dituen paper zaharrenean artean, eraildako aita Jesús Ulayar
Liciagaren seme-alabatasunari buruzko tipografia-doku-
mentu eta poliza anakroniko batzuk daude, José Miguel
eta Inésen semea, 1924ko irailaren 3an Etxarri Aranatzen
jaioa. Atentatuaren ondorioz, zegokion prozesu judiziala-
ren eta Estatuak terrorismoaren biktimei ematen dizkien
laguntzak lortzeko egin behar izan zuten ibilbide burokrati-
ko bihurriaren ondorioz seme-alabek erreskatatu behar
izan zituzten ziurtagiriak dira. Inprimakiek, denborak
eta izapide amaigabeek margulduak, ez dute ezer esaten
gizon baten historiaz, zeinaren arbasorik urrunenak jada
bizi baitziren berak heriotza aurkitu zuen herrian. “Parro-
kiako XVII. mendeko liburuetan agertzen dira jada gure
abizenak”, azaltzen dute seme-alabek. Familiaren genealo-
gian ez dago erdal abizenik.

Ziurtagiriek ere ez dute kontatzen Jesús Ulayarrek
Rosa Mundiñano Ezcutori Etxarrin ezagutu zuenik, ezta
biak 1955eko otsailean Jasokundeko Andre Mariari eskai-
nitako herriko parrokiaren ezkondu zirenik ere. Ezkontza,
aldiz, ertz zuri dotoreko zenbait argazkitan agertzen da,
eta haurren etorrerarekin handituz joan zen sail baten
lehen irudiak dira: Jesús 1955ean, José Ignacio 1959an,
María Nieves 1963an eta Salvador 1965ean.

Familiako argazkiekin nahastuta, jatorri eta eduki
heterogeneoko beste batzuk agertzen dira, eta seme-alabak
horiek berehala deszifratzeko gai dira, hilketak beren bizi-
tzetan ezarri zuen absentiaren kontrapuntu gisa. Argazki
horietako batek Jesús Ulayar erakusten du Lizarraga
mendateko aldapetan pedalei eragiten Guzzi ziklomotor
zahar baten gainean. Aparatuaren bultzada mekanikoak
giza trakzioaren osagarria eskatzen zuen minutu gutxitan.
Ibilgailuaren jabeak egun batzuk lehenago “Paco okina” re-
kin gurutzatutako apustu batean hartu zuten irudia. Azken
modeloko motozikleta bat erosi berri zuen okinak. José
Ignaciok kontatzen duenez, “Gure aitak moto berriaren
gaitasunari buruzko txantxak egiten zizkion, eta, azkenean,
portua igotzeko erronka egin zuten. Erronkaren egunean
herriko jende asko etorri zen, baita Iruñeko kazetari batzuk
ere. Motorren arteko aldea orekatzeko, okinak abantaila
pixka bat utzi zion. Gure aitak irabazi zuen, bizikletan asko
ibilia zen eta pedalei eragin zien gora iritsi zen arte”.

Pasadizoak Jesús Ulayarren aldarte ireki eta adei-tsua
erakusten badu, beste argazkietako batek haren izaera
ekintzailea uzten du agerian modu inprobisatuan. Presta-
sun horren ondorioz, aseguruak saldu eta ehorzketa-poli-
zak egin zituen etxez etxe, ibilbide zehatz batzuetan zehar,
eta, denborarekin, butano-bonbonak eramateko ere baliatu
zituen ibilbide horiek. Baliabide inprobisatu horrek, azke-
nean, berogailu eta etxetresna elektrikoaren saltoki txiki bat

irekitzera bultzatu zuen. Aipatutako irudi hori negozio hura abiatu eta gutxira atera zen, Etxarri Aranatzan antolatuta zen txirringarritza lasterketa baten harira. Jesús Ulayarrek bizikletarekiko zuen zaletasun etsiezinak bere *Bi Zaldizko* Citroën-arekin erratz-auto gisa aritzera eraman zuen edizio batean baino gehiagotan, baina, urte hartan, egoera horretaz baliatu zen denda inauguratu berriaren propaganda egiteko: automobilaren sabaiaren gainean salmentan zuen berogailurik modernoena atxiki zuen, eta haren ondoan, aulki batean eserita, emakume zaharrez mozorrotutako panpina erraldoi bat jarri zuen, eskuak berotzen ari balitz bezala. Halako eszena bat ibilgailuaren gainaldeari lotuta osatu zuen ibilbidea, irribarretsu.

Argazki batzuek, halaber, bere herriko tradizioei eta kulturari zien berezko maitasuna erakusten dute: batean Dantzakiari, herriko jai gehienak berresten zituen dantza tipikoari, hasiera ematen agertzen da. Bere seme-alabek ere *Gernikako Arbola* abesten gogoratzen dute San Adriango erromeria tradizionala amaitzean, jatorrizkoa ordezkatzeko zuen haritz sendo baten inguruan.

Argazkien ondoan, *Diario de Navarra* egunkariaren orrialde bat dago, horia eta tolesdura luzeek laurdenkatua, 1977ko urriaren 5ekoa, Etxarriko jaien berri ematen duena, Javier Mauleón ustekabeko alkateari egindako elkarrizketa bat barne, zeina kexu baitzen herriaren behar askori ezin zitzaielako erantzun diru faltagatik. Artikulu horrekin batera, tokian tokiko hamar iragarki txiki daude, eta horietako batek baino ez du euskarazko esaldi bat. Honela dio:

Jesús Ulayar Liciaga Electrodomésticos les desea felices fiestas. Festa on batzuek igaro ditzazutela

Hizkuntzarena, nolana ere, lekukotasun idatzirik behar ez duen alderdi bat da: seme-alabek ondo gogoan gordetzen dituzte euskara ez erabiltzeagatik aitaren aldetik

behin eta berriz entzun zituzten kexak. “Berak beti hitz egiten zuen euskaraz gure amarekin eta bere anai-arrebekin”, gogoratzen du José Ignaciok. “Guri zuzentzen zitzaigunean ere euskaraz egiten zuen, baina gehienetan gaztelaniaz erantzuten genion, eskolan erabiltzen genuen hizkuntzan. Gaizki hartzen zuen eta errieta egiten zigun, nahiz eta une batetik aurrera ezinezkotzat jo gintuen”.

Alkate bat etxean

Garai hartako gertaera batzuek ez dute erreferentzia idatzirik, ezta grafikorik ere, baina seme-alabek altxor txiki gisa gordetzen dituzte. Horietako bat, Sanferminetarako espedizio familiarak: bazkaria Gazteluko Itzuliaren alde “berdean” eta barraketan barrena egindako ibilbide bat, beti aitaren ohiko deiadarrarekin amaitzen zena: “Hau da gatozen azken urtea”. Beste bat, futbolineko partidak, aita jasotzera bidaltzen zituen butano-bonbona hutsen diruarekin jokaturakoak. Hirugarren bat, Gabonetan jaiotza erakitzea: Jesús, anaia nagusia, muntaia diseinatzeaz arduratzen zen, eta besteak, berriz, herriaren inguruan ibiltzen ziren goroldio eta harri bila. Anai-arreba guztiek dute beren oroitzapenen bilduma txikia, batzuetan pasadizoak eta gertaera hutsalak, atentatuak gogoan betiko iltzatu zituenak. María Nievesek, bere aldetik, aita sukaldean dantzara atera zuen aldiak hitz egiten du, irratiak pasodoble bat aletzen zuen bitartean. “Nik hamabi urte nituen, eta oso garrantzitsua sentitu nintzen, nahiz eta ezin izan nion inoiz esan”.

Hala eta guztiz ere, lau anai-arrebak bat datoz beren haurtzaroa “aitarik gabe motz geratu zela” esatean. Gabezia horren arrazoa Jesús Ulayarrek Etxarriko Udaleri eskaini zion dedikazioa izan zen, 1967an sartu baitzen zinegotzi gisa, eta 1969tik 1975era alkate izan zen. Aldi horretan egin zizkioten elkarrizketa batzuk ikuskatzen dituzten

bitartean, horiek ere maletan gordeta, gogora ekartzen dituzte aitaren bilera eta konpromiso ugariak, Iruñerako etengabeko bidaiak, inguruko herrietako kudeaketak eta jarduera-bolumen izugarri horren azken ondorioa: etxean ematen zituen ordu apurrak.

José Ignaciok eta María Nievesek, diotenez, gogoan gordeta dute aitak, bazkaldu ondoren, egongelako besaulkietako batean hutsik egin gabe egiten zuen siestatxoak. “Beti estaltzen zuen tripa jertse edo manta txiki batekin”, eszena birsortzen dute, karguak uzten zion eguneroko lasaitasun une bakanetako bat baitzen. “Handik denbora batera konturatu ginen tapakiaren azpian arrosarioa ezkutatzen zuela, eta lo plantak egin bitartean harekin otoitzean aritzen zela”. Gaineratzen dutenez, xehetasunak bere aita udal lanari ematearen zergatia sinbolizatzen du: “Bera beti izan zen oso zuzena eta leiala, bere asmo bakarra bere herria eta bere bizilagunak zerbitzatzea izan zen, eta ez zuen inoiz ezer kobratu hori egiteagatik”.

Hala ere, Etxarrin pertsona batzuek ez zuten hori horrela ulertu, eta gertakari zehatz bat baliatu zuten —herrian sortu zen iritzi zatiketa, udal eskola zaharren orubearekin zer egin behar zen erabakitzeko— alkateari buruzko etiketak jartzen hasteko; are gehiago, alkateak dimisioa aurkeztu zuen, baina gobernadore zibilak ez zion onartu. “Gobernadorea sinetsita zegoen kudeatzaile ona zela”, diote haren seme-alabek, nahiz eta bai bere bulegoan, bai Diputazioko edo Aurrezki Kutxako beste batzuetan beti errezelo maitagarritz hartu: “Ulyar etorri da berriro bere herriarentzat dirua eskatzera!”.

Jesús Ulyarrek ekin eta ekin jarraitu zuen, eta 1975eko irailean, bere lanak eta ahaleginek jasotako erantzunarekin desilusionatuta, azkenean Udaletxetik alde egitea lortu zuen. Orduan, bere lanean jarri zuen arreta —etxetresna elektrikoaren denda eta aspaldi martxan jarri

zuen ehorztetxea—, eta karguak ebatsi zion familia-bizitzaren zati bat berreskuratu zuen, baina ez zituen gaineratik kendu karguak eragindako ospe txar guztiak. Are gehiago, trantsizioaren lehen urratsetan izugarri ernegatu zen Etxarri Aranatzeko giroa, alkate ohia bere bizitzaren beldur izatera iritsi arte. Beldurra ez zen funsgabea dagoeneko ETArekin haztegi bihurtzen ari zen eremu batean.

Alkate ohia frankismo iraungi berriarekin lotzen zuten, eta berrogei urteko diktadurari egotzitako gaitz asko egotzen zitzaizkion, beti modu amarrutsuan, belau-naldiz belaunaldi ezkutuan garatutako gorrotoa eta ezinikusiak bere kudeaketaren ondorio balira bezala. Ematen zuen gutxik ikusten zutela, kexu dira bere seme-alabak, Udalean egindako lana horixe izan zela, kudeaketa bat, eta bere denbora eta ahaleginak kontsumitu zituzten arazoak, gehienetan, zeregin txikiak, praktikoak eta egunerokoak izan zirela, eta ez zutela zerikusirik nazionalismo erradikalenak aipatzen zituen irain historikoekin eta mendetako bidegabekeriarekin. Hala ere, tentsioa eta beldurra gero eta handiagoak ziren.

Ez dago kezka hori islatzen duen paperik edo ebakirik, baina Jesús Ulyarren seme-alabek, urteen bueltan, bere garaian arrotzak iruditu zitzaizkien esaldi, keinu eta jarrera batzuen zentzua aurkitu dute. Esaldi, keinu eta jarrera horiek aitaren jarrera irekiari egotzi zizkieten, “eta horrek zail egiten zuen ziur jakitea noiz zebilen txantxetan eta noiz ez”. Hala eta guztiz ere, aita bere gogoetatan bakartzen joan zen pixkanaka, eta horrek kezka hedatu zuen familiako gainerako kideengan. Orduan hamabi edo hamahiru urte zituen Salvadorri iltzatuta geratu zaio aitarengandik jasotako erantzun bat, isilune luze haietako bati buruz galdezka joan zitzaionekoa: “Niri egunen batean lau tiro emango dizkirate”. Aitari entzun zion esaldi hori esan ondoren, Salvadorrek burua apaldu eta handik gutxira

gertatutakoak laburbiltzen ditu bost hitzekin: “Bakar batean huts egin zuen”.

Atentatua

1979ko urtarrilaren 27a larunbata izan zen. Biharamuneko egunkariak lerroburu batean laburbildu zuen gertatutakoa, denbora igaro arren ikaragarria izaten jarraitzen duen lerroburu batean: “Etxarri Aranazko alkate ohia erail dute hamahiru urteko semea aurrean zuela”. Artikuluak gertakariaren datu nagusiak jasotzen ditu, eta Ulayartarren txikienak José Miguel Iriberrri kazetariari emandako azalpenak jasotzen ditu letra lodiz idatzitako zenbait paragrafotan. Honek, nolana ere, ez du hemerrotekarik behar bere oroimenean argitasun harrigarritz itzaituta geratu den eszena baten xehetasunak deskribatzeko. “Arratsaldeko zortziak ziren ia, eta ni etxean nengoen, telebistan *Érase una vez el hombre* ikusten. Asko gustatzen zitzaidan programa hura. Aita Lakuntzatik etorri zen, eta egongelara hurbildu zenean, berogailuaren gasolioa amaitu zitzaigula esan nion. Bidoi bat betetzen laguntzeko eskatu zidan orduan. Garajera joan ginen, barrualdearekin komunikatuta, eta 200 litroko bidoi handi bat hartu genuen bion artean. Furgoneta kanpoan aparkatuta zegoen, etxeko atearen aurrean, eta harantz abiatu ginen. Ama garajeko sarrera ixten geratu zen. Aita furgonetako atearen heldulekuari heltzera zihoan, eta ni ondoan nengoen, bidoiarekin, burua kaputxa batez estalita zeraman gizon bat etortzen ikusi nuenean”.

Salvador Ulayarrek urteek batere moteldu ez duten bizitasunarekin kontatzen ditu gertakariak, eta arnasa sakon hartzen du jarraitu baino lehen: “Gizona aitaren-gandik hiru bat metrora gelditu zen, hankak bananduta, eta pistola beltz batez apuntatu zion, matea eta distirarik gabea, begien aurrean ikusten ari banintz bezala

gogoratzen dut. Tiroak entzun baino lehen, segundo baten hamarreko milioiren batean, pentsatu nuen: ‘Aita gabe geratu naiz’. Aurrena hiru tiro izan ziren oso jarraian, eta gero beste bi. Petardoak ziruditen. Aita lurrera erori zen, eta ni korrika atera nintzen, kaputxadunak niri ere tiro egingo zidala uste nuen”.

Salvador Ulayarrek familiaren etxearen izkinara jo, eta amarekin topo egin zuen: “Aita gabe geratu gara”, esan zion Rosa Mundiñanori. Azken honek zegoen lekutik entzun zituen detonazioak. “Gero, ez dakit zergatik, korrika irten nintzen tiro egin zuen gizonak ihes egin zuen lekurantz. Auto batean azkar ihes egiten ikusi nituen, eta haien atzetik joan nintzen kale batetik behera jo zuten arte. Une hartan jakin nuen ezin nuela ezer egin. Jendea meztartara joaten zen orduan”.

María Nievesek ere, 16 urte zituen orduan eta sukaldean zegoen patata batzuk frijitzen, gau hartako oroitzapen izugarriak bere horretan gordetzen ditu: “Tiro batzuk entzun nituen, eta, ezbeharren bat izan zitekeela pentsatuz, kalerantz irten nintzen korrika. Aita lurrean etzanda ikusi nuen odol putzu baten gainean, baina iruditzen zitzaidan ikusten ari nintzena ezin zela egia izan, amesgaizto bat balitz bezala. Hainbestearino, non besoa hartu eta luza-tzen hasi bainintzaion, erreakziona zezan. ‘Aita, esnatu, esnatu’, oihukatzen nion etsita. Garrasika eta garrasika ari nintzen nire indar guztiekin, era horretan amesgaiztotik irten ahalko banintz bezala”.

Ondoren etorri zenak izaera lanbrotsua du eraildako alkate ohiaren seme-alaben memorian. Etxean sartu zuten Jesús Ulayarren gorpua, baina hura suspertzeko ahaleginak alferrikakoak izan ziren. Medikuek heriotza egiaztatu zuenean, gorpua goiko solairura eramane zuten, seme-alabetako baten gelara. Etxea familiarrez eta lagunenez betetzen joan zen, eta kazetari batzuk ere agertu ziren,

gertatutakoaren kontakizuna familiaren sukalde xumean entzun zutenak. Gau osoa esna eman zuten, nahiz ez dituzten xehetasun gehiegi gorde, “amets bat bezalakoa izan zen”. María Nievesek badaki esnaldi luzeko uneraren batean etxe barruan sortu ziren taldeetatik ihes egin zuela aitari azken agurra emateko. “Igo nintzenez, gorpua bakarrik zegoen. Musu bat eman eta zauriak begiratu nahi nizkion. Ez nuen haiek ikusteko kemenik izan hura estaltzen zuen maindirea zabaldu nuenean, eta muxu eman nionean oso hotz zegoela ohartu nintzen. Orduan ulertu nuen benetan gure aita ez zegoela gurekin, betiko joana zela”.

Anai-arreba guztiek gogoratzen dute *Chiqui*, beren txakurra, “negar batean” eta bere jabearen gorpuzkiak zeuden gelako atea hankekin harramazkatuz. “Harrigarria da nola konturatzen diren animalia guztiak”, diote, agian oraindik amaitu gabeko oinaze-istorio baten hitzaurrea izan ziren ordu haietatik urruntzeko.

Gorde zituzten ebakinetako batzuek hiletaren berri ematen dute, urtarrilaren 29an egina (astelehena), Jesús Ulyarren gorpuzkiak Iruñetik itzuli zirenean, autop-sia egiteko. Informazioetako batekin batera argazki bat dator, non seme zaharrena, Jesús, agertzen den, parrokia betetzen ari ziren pertsonen zuzendu bitartean, hain une latzetan eskaintzen ari zitzaizkien konpainia eta animoak eskertzeko. Testuan zehazten denez, Jesúsek 23 urte zituen orduan, eta soldadutza egiten ari zen Ceutan, baina ez da esaten nola jakin zuen han albistea. Orain kontatzen du, eszena duela egun batzuk gertatu balitz bezala: “Kapitainak bere bulegora deiarazi ninduen, eta zertarako nahi ninduen jakin gabe sartu nintzen ni. Tente jarri nintzen, agurtu egin nuen, eta esan zidan: ‘Ulyar, zure aitak istripu bat izan du, eta oso larri dago’. Ez dakit zer pasa zitzaidan burutik une hartan, baina esan nion: ‘Kapitaina, nahiago

dut egia esatea’. ‘Lau tiro eman dizkiote eta hilda dago’, bota zidan orduan”.

José Ignaciok antzeko esperientzia izan zuen arratsalde hartan Iruñetik Etxarriko geltokira iritsi zenean. Trenetik jaistean, auto bat ikusi zuen gertu, eta gidariarengana joan zen, herrira hurbildu ahal ote zuen ikusteko. Familiako ezagun bat zen, bere zain egon zena, eta oraindik ere belarrietan durundi egiten dion esaldi batez agurtu zuen: ‘Zure aita hil dute’.

María Nievesek, aldiz, hiletaren unearen irudi bat gordetzen du, aitaren gorpuzkiak zituen zerraldoa hobi “hotz eta buztintsura” jaitsi zutenean, azkenaldiko euriteen eraginez hala baitzegoen: “Zulo hark abandonu eta tristura sentsazioa eragin zidan. Denbora luzez, euria ari zuenean, modu irrazionalean gogoratzen nuen bera lur azpian bustitzen ari zela”.

Bakardadean bizi

Azalpen eta irudi basati haiek gainera zetorkienaren iragarpen bat besterik ez ziren izan, “petardoaren hotsak” atera zituzten bost tiroek eragindako hutsune konponeziaren abisu bat, familia-bizitzako esparru eta agertoki guztietan marrazten hasi zen hutsune ordezkazinen aurrerapen bat. Egunkariak argitaratu zuten beste irudi batean ikus daitekeenez, orduan 19 urte zituen José Ignacio aitaren gorpuzkiak zeramatzen hilkutxa “Jesús Ulyar Ehorztetxea”ren furgonetan sartzen laguntzen ari da. Ez da azaltzen, ordea, José Ignaciok egun hartan utzi zuela Etxarriko zeramika-enpresa batean zuen lana, eta astear-tean, gorpua lurperatu berritan, familiaren ibilgailuaren bolantean jarri zela, aitak aurreko astean amaitu gabe utzitako gestioei berriro ekiteko. Bera zen une hartan hori egin zezakeen bakarra, Salvador eta María Nieves eskolara itzuli baitziren eta Jesús, Ceutako soldadutzara.

Egun haietan eskatu zituzten banku-laburpenek Jesús Ulyar herriaren kontura aberastu zela ziotenen salaketa funsgabeak desegiten dituzte, eta, aldi berean, hildakoaren alargunak eta lau seme-alabek zer tamainako arazoari aurre egin behar izan zioten erakusten dute: saldoa, guztira, ez zen 500.000 pezetatik gorakoa. Diru horrekin eta 19 urteko gazte baten lanarekin egin behar izan zuten aurrera familiako bost kideek.

Eta zifrak ia kaltegabeak badira ere oinaze itzel eta etengabearen ondoan, bai lehenak eta bai bigarrena penagarriagoak bihurtu ziren gertaera jakin batzuen ondorioz. Atentatuaren ondorengo lehen egunei dagozkien paperen artean urteen poderioz zahartutako mekanografia-orri bat dago, Andrés Fernández de Garayalderen sinadura daramana. Hura idatzi zuen Bilboko bizilagun horrek Ulyartarre bidalitako gutun bat da, doluminak emateko eta Etxarri Aranazko Udalari 1.500 pezeta helarazi zizkiola jakinarazteko, ehorzketaren gastuetan laguntzeko. Anai-arrebek, orain kontatzen dutenez, ez zuten bidalketa horren berririk izan: “Handik denbora batera udaletxean galdetu genuen, eta esan ziguten ez zutela ezer jaso. Martina eta Petra gure izebek idazkariari gutunaz hitz egin ziotenean, idazkariak gezurtizat jo zituen krimenaren egileen atxiloketaz hitz egiteko bildu zen batzar jendetsu baten aurrean. Hamar hilabete igaro ondoren, eta guri inork ezer esan gabe, 1.500 pezeta horiek aurkitu genituen gure kontuan. Ez genuen espero idazkariak esana zuzentzea, eta, hain zuzen ere, ez zuen egin”.

Laster konturatu ziren horrelako faltsukeriekin bizitzera ohitu beharko zutela, tiroen oihartzuna urteetan luzatu zuten gertaera gogor eta “ulertezin” haiekin. Hala egiaztatu zuten ETAk hilketa aldarrikatzeko argitaratu zuen komunikatuan. Testu horrek lerro gutxi ditu, eta Jesús Ulyarri “jarduera faxistak eta antieuskaldunak”

leporatzen dizkio. Dagokion ebakinak irain baten itxura du oraindik ere, are gehiago haren ondoan hain modu argi eta irmoan kontrakoa frogatzen duten paper eta argazkiak pilatzen direnean.

Baina are okerragoa izan zen oraindik eguneroko bizitza: etxetresna elektrikoen dendan “kontzientzia garbitzeko ile-lehorgailu bat erosten ari zirela ziruditen pertsona batzuk” artatzea, “zerbait egingo zuen” lelo ikaragarria isilean entzutea, aurretik inoiz agurtu ez zituen jendearen aldetik bizkarrean zapladak jasotzea, baita aitarren udal-lana bidegabeki kritikatu zutenen eta heriotzarantz eraman zuten etiketak jarri zizkiotenen aldetik ere. “Etxarri bizitzen jarraitzen zuten Jesús Ulyarri ospe txarra jarri zioten horiek, hura hiltzeko informazio zehatza eman zutenak eta, gero jakin zenez, baita hura materialki hiltzeaz arduratu zirenak ere”, dio José Ignaciok krimenaren ondoren herrian bizitzeaz.

Bizilagun batzuek, ordea, lagundu egin zituzten une latz haietan, eta era batera edo bestera beren babesa adierazi zieten, “eta hori hango jendea, bere izaeragatik, bere izateko moduagatik, ez dela oso egokia bere sentimenduak adierazteko”. “Batzuk dendara etortzen ziren eta zerbait erosten zuten”, gogora ekartzen dute denda txikiaren barrualdea egoeraren termometro espontaneo bihurtu zen garai hartaz.

Hortik eta beste erreferentzia batzuetatik, aita hil ondorengo urteen balantzea oro har nahiko mingarria izan zela baieztatzen dute. “Bakardade erabatekoena izan zen ia beti”, laburbiltzen du Jesússek.

Atxiloketak eta epaiketa

Ulyartarren maletak gordetzen dituen prentsa-informazioen artean, horietako batzuek 1979ko urriaren 10etik 13ra bitarteko data dute, krimena gertatu eta hamar

hilabetera. Lehenengoek azaltzen dute Guardia Zibilak Sakanako bost gazte atxilotu zituela Arbizun, Lekunberriko kuartel-etxea metrailatu berri zutelako. Gerokoetan zehazten da atxilotuak ETA militarreko Sakana komandoko kideak zirela, eta Jesús Ulyarren hilketaren egileak izan zirela. Izen bat bera ere ez zen ezezaguna izan lau umezurtzentzat: urte batzuetako aldea bazuten ere, Vicente eta Juan Nazábal Auzmendi anaiek herriko kale berberak, festa berberak, erromeria berberak, eskola bera partekatu zituzten, eta hiltzaileak nortzuk ziren jakiteak berriro minez bete zituen agertoki komun horiek. Atxilotuetako beste bat, Eugenio Ulyar Huici, Jesús Ulyarren odoleko lehengusu baten semea zen. 1980an, Auzitegi Nazionalaren epaiak ezarri zuen jakin gabe lagundu zuela bere ahaidearen hilketan – hilketaren ondoren egile materialekin bildu zen –. Salvadorrek, ordea, tiroketa izan eta minutu gutxira gertaeren lekuaren ondoan ikusi zuela dio.

Atxiloketek, epaiak eta epaiak hildakoaren familiak aurreko hilabeteetan egileen jatorriari buruz jasandako iruzkinak ere isilarazi zituzten. “Denek, baita borondate oneko askok ere, zioten ezinezkoa zela gure aita herriko norbaitek hil izana”, diote ordukoari buruz. “Urte batzuk geroago”, gaineratzen du Salvadorrek, “Etxarritik Iruñera trenez nentorren batean, herriko andre batekin topo egin nuen departamentuan. Hitz egiten hasi ginen, eta azkenean esan zidan berari aipatu ziotela nortzuk ziren nire aita hil zutenak atentatua gertatu eta gutxira”.

Epaietan, grapa batez lotutako bederatzi folio fotokopiatuta, epaimahaiak lau auzipetuei ezarri zizkien zigorrak irakur daitezke: 27 urte eta 22 urte, hurrenez hurren, Vicente eta Juan Nazábal anaiei, hilketaren egile gisa; hamabi urte Jesús María Repáraz Lizarragari, aurrekoen konplize izateagatik; eta sei urte Eugenio Ulyarri, krimenaren estaltzaile izateagatik. Lehenengo biak ere

zigortu zituzten atentatuaren egunean erabili zuten autoa lapurtzeagatik.

Herriko giroa

Nolanahi ere, Jesús Ulyarren alargunak eta seme-alabek ez zuten prozesu judiziala gertutik jarraitu, eta ez interesatzen ez zitzaielako, baizik eta inork ez zielako ezer jakinarazi. “Akusazio partikular gisa jardun genezakeenik ere ez genuen jakin”, diote, etsia hartuta, ia 25 urte igaro direnean Auzitegi Nazionalak 1980ko ekainaren 26ko epaia eman zuenetik. Aldiz, krimenak ireki zuen beste prozesuetako baten ondorioak pairatu beste erremediorik ez zuten izan: epaiketa paraleloa. Epaiketa paralelo hori hainbat urtez luzatu zen, eta udaletxeko osoko bilkuren aretoa izan zuen agertokitzat, paradoxikoki urte batzuk lehenago Jesús Ulyar alkatearen dedikazioa eta buruhaustea ezagutu zituen areto bera.

Seme-alaben mailetak dituen materialen artean, krema koloreko karpeta arrunt bat dago, José Ignacio Ulyarrek, “bere izenean eta bere ama Rosa Mundiñano Ezcutarirenean”, herriko udaletxera bidalitako idazkiaren zirriborroak gordetzen dituen. Behin betiko bertsoia, aurrekoetan zuzendu ziren zehaztasun eta ñabardura ugarien zordun, 1995eko martxoaren 8koa da. Udalbatzak hilketaren egileak seme kutun izendatu eta gero idatzi zuen, eta 1979ko urtarrilaren 27aren ondoren Ulyar familiak bizi izan zuen paisaiaren laburpena da.

“Nire aitaren hiltzaileak atxilotu zituztenetik, eta hamasei urte hauetan zehar”, dio paragrafoetako batek, “Udalaren jokabidea Ulyar-Mundiñano familiarekiko eta Etxarri Aranazko herritar gisa ditugun eskubideekiko erabateko errespetu falta izan da, eta hori kalifikazioarekin onbera izanik”.

Aurrerago irakur daitekeenez,

Udala gure aitaren hiltzaileak Etxarri Aranazko seme kutun izendatzeko lotsagabekeriara heltzea jasan behar izan dugu, eta hori, gure familiarentzat etengabeko iraina izateaz gain, gure udalerrriaren historian aurrekaririk ez duen orban bat da". Eta pixka bat geroago gehitzen du: "Udal aurrekontuaren kontura ordaindu dira – eta, beraz, baita gure zergen kontura ere – kondenatuen senideei edo presoei eurei emandako laguntzak. Udalaren bulegoak eta bide publikoa erabili dira nire aitaren oroimena iraintzeko, haren hilketaren apologia eginez. Izan ere, adibidez, behin eta berriz eta sistematikoki baimenduta dagoen gertaera bat da, hau da, herriko jaietan nire aitaren borroeroen argazki handiak udaletxeko fatxada nagusian jartzea pankarta batean, inoiz edo alkateak berak jarriak. Gauza bera gertatu da jaietako programekin, kontrazelean udaletxearen argazki bat erakutsiz, aipatutako pankartarekin, eta urte askoan jaietako lehen eguna hiltzaileei eskainiz. Hori gutxi balitz bezala, zinegotziaren bisita ere jaso izan dugu, programa osatzeko laguntza ekonomikoaren eske.

José Ignacio Ulayarren dokumentuak bere aitaren hiltzaileei seme kutun titulua kentzeko eskatzen zuen azken lerroetan, baina udalak atzera bota zuen: HBko lau zinegotziek aurka bozkatu zuten, eta gainerako seiak, EAkoek eta EAJkoek, "idazkiaren berri jaso zutela adierazi zuten, hari buruzko bozketan sartu gabe", bilkuraren aktan irakur daitekeenez.

Komatxo artean dauden gertakari eta zirkunstantziei ekimenaren porrota gehi dakieke: haiek bezala, familiaren bakardade luzea susmatzeko aukera ematen du, hilketak ezarritako muga izugarriaren aurrean leial mantendu

ziren lagun batzuen adiskidetasunak ozta-ozta leundua. Beren egoeraz ari direnean, eta denborak biktimen ahanzturaren eta borroeroen omenaldiaren artean sortu duen kontraste deigarriaz ari direnean, Ulayar anai-arrebek xehetasun zehatz bat aipatzen dute, beste guztiak nolabait sinbolizatzen dituen: "Esanguratsua eta mingarria da Nazábal anaiak herriko seme kutun izendatzea, gure aita erail zuten lekuan hiru zabor edukiontzi jarri izana", kexu dira María Nieves eta Salvador.

Bidegabekeria horiek, aldi berean, eskalan egindako beren adierazpenak izan dituzte lau anai-arreben eguneroko bizitzetan. María Nieves eskolan jasan izandakoarengatik minduta dago oraindik, atentatua gertatu zenetik urtebete igaro ez zenean ere: "Hiltzaileak atxilotu zituzten egunean, adibidez, nik etxean jakin nuen albistea, jaten ari ginela. Eskolak ordu erdi geroago hasten ziren. Aldar-tea nahastuta joan nintzen hara, azkenean aurkitu nuena aurkituko nuelakoan: ikaskide batzuen jakin-minezko begirada sumatu nuen gelan sartzean. Ez ohartuarena egin nuen, baina handik pixka batera, beren jarrerari eusten ziotenez, haiengana jiratu eta esateko ezer ba ote zuten galdetu nien irmotasunez. Burua apaldu besterik ez zuten egin. Giro surrealista hartan elkarrekin bizitzea beste erremediorik ez zegoen: biktima jazarria zen, eta errudunak eta hiltzaile terroristak heroiak eta martiriak ziren".

Espetxetik ateratzea

Hala ere, okerrean oraindik iristeke zegoen. Isilean murtxikatutako bidegabekeriak eta abandonuzko urte luzeek, lekukorik gabe, saminarekin estu eta ezinbestean bizitzera ohitu zuten familia, baina ez ziren nahikoak izan atentatuaren zauriak bat-batean irekitzea eragozteko, 1996an irten baitzen espetxetik Vicente Nazábal Auzmendi, Auzitegi Nazionalaren epaiaren arabera tiroen

egile materiala. Preso ohiak herriaren omenaldia jaso zuen, haren zati handi batena, herri bazkari bat eta Ulayartarren familiaren etxe aurretik desfilatu zuen jai-kalejira bat barne. Abuztuaren 3an, gainera, urte hartako herriko jaiak ireki zituen txupinazoa bota zuen preso ohiak udaletxeko balkoitik. Ekitaldiari buruz argitaratu ziren argazkietan, metxeroa suzirira hurbiltzen ikus dezakegu, Francisco Javier Huici Mendiolarekin batera, hura ere espetxetik atera baitzen lehentxeago.

Egunkariek, ordea, ez zuten ezer esan egun batzuk geroago izandako gertakariaz; izan ere, Etxarriko kaleetan bere emazte eta seme txikiarekin paseoan zebilela, José Ignacio Ulayarrek aurrez aurre ikusi zuen aita hil zuen pertsona. “Haren parera iristean hiltzailea, lotsagabea eta aurpegi handia zela esan nion. Hanka jaso eta ostikada bat eman zidan bularrean, putasemea deitzearekin batera. Inguruan zebilen jendeak baztertu egin zuen; gu, berriz, azpiratu egin gintuzten. 17 urteren ondoren, nire aitaren hiltzailearengandik entzun nuen lehen hitza horixe izan zen, ‘putasemea’”.

Gertaera horren ondoren antzeko beste batzuk etorri ziren, baina Ulayar lau anai-arrebek diote ez dituztela inoiz iraindu atentatuaren egileak. “Zer diren baino ez diet esan”, azaltzen du Jesús Ulayarrek, “eta hala egingo ez banu, nire aita desohoratuko nukeela uste dut. Ez diet leporatu egin ez duten ezer”.

José Ignaciok kontatzen duenez, Vicente Nazábalekin izan zuen azken liskarrean, Nazábalek, berriro ere “hiltzailea, aurpegi handia eta lotsagabea zela entzun ondoren” —“beti esan izan diot gauza bera” —, aurre egin zion eta galdetu zion: “Horrela ibiliko al zara bizitza osoan?”. Eta berak erantzun zuen: “Bai, hiltzailea izango zarelako hil arte”. “Berak orduan esan zidan: ‘Garbituko haut’”.

Deskribatutako gertakariak, Euskal Herriko zenbait herritan izan diren antzeko gertakariekin batera, datozen urteetan ugaltzeko bidean dagoen egoera baten hitzaurrea dira, ETAk egindako ehunka atentatuaren egileak espetxetik ateratzen direnean.

Ulayarren kasu zehatzean, kartzelatik ateratzeek eragin zuten ezinegona —Juan Nazabalek 1998an utzi zuen kartzela eta hurrengo urteko txupinazoa ere bota zuen— areagotu egin da azken urteetan, aitaren heriotzaren egileek ez baitute egin zutenagatik inolako damurik erakutsi. Are gehiago, Larrialdietan Jesúsekin topo egin zuten batean, eta azken honek berriro zer egin zuten gogorarazi ondoren, Juanek buruan jo zuen, eta Vicentek aterki batekin apuntatu zion, arma bat zelako itxura eginez. Jesúsek epaitegian salatu zituen, eta falta-epaiketa bat egin zen. Kasua artxibatuta geratu arren, ahozko ikustaldiak animoak tenkatzen lagundu zuen, eta borraroen eta biktimen babes desberdinak agerian uzteko balio izan zuen beste behin ere: lehenengoek lagun eta ezagunen babesa izan zuten, eta bigarrenek bakardadearen pisua sentitu zuten berriro.

Ulayartarrek, dena den, pertsona eta kolektibo batzuen laguntza eta maitasuna ere izan dute. Gordeta duten dokumentazioa erreparasatuz, Terrorismoaren Biktimen Elkartearen gutun eta deialdiak aurki daitezke, bai Madrilgo bulego nagusikoak, bai Iruñeko ordezkaritzakoak, eta baita Jaime Ignacio del Burgoren zenbait gutun ere. Ulayartarrek diotenez, bera izan da terrorismoaren eta hura zuzenean pairatu dutenen arazoari buruz publikoki esan dituen hitzak ekintza zehatzetara itzuli dituen bakarra. Gordetzen dituzten paperen artean Vicente Nazábalek Etxarrin bota zuen txupinazoari buruz Del Burgok idatzi zuen artikulua ebakina dago. “Gizartearekiko zorra kitatu dutela esan daiteke”, irakur daiteke

testuan, “baina errugabe baten odolak beti egingo du haien aurka. Txupinazoa jaurtitzeko pribilegioa eman zaienean, HBk indarkeria kriminalarekin duen konpromiso politikoa erakutsi du beste behin ere”.

Gainerako politikariengandik eta, oro har, erakundeengandik ia ez dute isiltasuna besterik lortu, “borondate oneko pertsonengandik” jasotako ulermenaren aldean, nahiz eta azken hauetako batzuek jendaurrean isiltzen zuten pribatuan adierazitakoa. Parrokian ere, non aitor-tzen baitute lagun bikainak egin dituztela, ez dute beti aurkitu nahi zuten babesa. Zentzu horretan, diotenez, azken urteetan Etxarritik igaro diren apaiz batzuei ETAko kideei terrorista ezin zaiela deitu entzun behar izan diete. “Beti entzun izan ditugu presoan eta errefuxiatuen aldeko eskaerak, eta biktimen aldeko otoitzak, berriz, salbuespe-nezkoak izan dira”, kexu da José Ignacio.

Etorkizuna

Ulayartarrek, nolana ere, gorrotorik gabe bizitzen ikasi dutela uste dute, barrutik kontsumitzen dituen gorrotorik gabe. “Horretan zorte ona izan dugula uste dut”, dio Jesúsék. “Beste biktima batzuek laguntza psikologikoa jaso behar dute, edo medikatu egin behar dira. Guri oso lagun-garria izan zaigu gure aitak transmititu zigun fedea”.

Inolako kontsolamendurik ez da aski izango bost tiroek eragindako hutsunea betetzeko. Lau anai-arrebek askotan deitoratu dute gabezia hori beren biografien inguruabar askotan, María Nievesengandik hasi (ezkon-tza-egunean aita aldarerantz bere ondoan oinez ikustea gustatuko litzaiokeen, bere bilobekin gozaten ere imajinatzen du) eta Salvadorrenganaino, “gaur, inoiz baino gehiago, eskertuko baintuzkeen haren elkarrizketa eta aholkuak”.

Hala ere, bat-bateko desagertze hark, kolpetik heltzera behartu zituenak, bizitzaren eta indarkeriaren aurrean planteamendu irmo bat utzi zien herentzia gisa. María Nievesek zehaztasunez adierazten du: “Amorrua, ezintasuna, injustizia edo ulertezintasuna senti ditzaket, baina aitak erakutsi zidan fedeari esker, ez dut gorrotorik sentitzen. Horrek ez lidake zoriontsu izaten utziko, nire eta nire seme-alaben bizitza mingostuko luke, eta espero dut haiek ere bizitzarekiko eta besteekiko errespetuan hezten jakitea, euren bihotzetan gorrotorik erein gabe. Hori bai, egunen batean jakingo dute nor eta nolakoa izan zen aitona, beren *aittuna*, eta nola hil zen gorrotoaren eta terro-rearen biktima”.

II. 2004ko URTARRILAK 24
KRIMENAREN LEKUAN

JESÚS ULAYAR AGINTE-MAKILA ETXARRIRA ITZULI DA

Jesús Ulayar Mundiñanok ez zukeen inoiz imajinatuko bere burua Etxarri Aranazko kaleetan paseatzen, bere aitarena izan zen aginte-makilarekin. Atentatuaren hogeita bosgarren urteurrenean herrian egindako ekitaldiek eman zuten aukera. 2004ko urtarrilaren 24a izan zen: larunbat euritsu eta hotza, liburu honen lehen zatian itxitako kontakizunari ezusteko epilogo bat eman ziona.

Ulayartarren seme zaharrenaren irudia, anai-arreben ondoan jendetza askotariko eta isil baten aurrean oinez zihoala, ez zen egun gutxitan inprobisatu. Larunbat hartan Etxarrin gertatutakoak lotura estua du aurreko orrialdeekin, baina baita urteetan pilatutako ahanztura, isiltasuna eta etsipena gizartetik astindu duten aldaketa batzuekin ere.

Herriko kaleetan egindako programaren diseinua eta prestaketa Libertad Ya herritarren kolektiboari zor zitzaion. Talde hori Nafarroan sortu zen kalean, prentsan, kontzientzietan eta gizartean askatasun-guneak irabazteko. Sustatzaileek familiaren beraren berotasuna izan zuten, deialdiaren xehetasunetan modu erabakigarrian inplikatu baitzen, ideiak eta iradokizunak emanaz. Jendetza txiki batek deialdiari erantzun, eta egun hartan Ulayartarren herrira joan zen, ETAk hilketa egin zuenean izan ez zuten maitasuna eta babesa helarazteko, ezta laidoak eta bakardadeak hamarkadetan zehar lehen orduaren mina iraunarazi zutenean ere.

2004ko urtarrilaren 24a inflexio-puntu bat izan zen alkate baten hiltzaileak seme kutun dituen udalerrri baten ibilbide zitalean. Horregatik izan zen hain garrantzitsua Ulayartarren nagusia Etxarriko kaleetan barrena ikustea,

aitak antzeko ibilbideetan hainbeste aldiz eutsi zion makila berarekin. Haren ondoan, euritakoen azpian uzkur-tuta, pertsona ezagun eta ezezagunak zihoazen. Batzuek ehunka kilometro egin zituzten Etxarrin egoteko, eta beste batzuek nahikoa izan zuten etxeko atea zeharkatzea segi-zioarekin bat egiteko, baina bazen haien arteko ahaidetasun bat, lotura ikusezin bat, urtarrileko larunbat euritsu hartan 25 urte lehenago tiroz jositako gizon baten hilobia-ren inguruan elkartu arte haien biografiak lotzen zituena.

1979ko urtarrilaren 29an, hilerrira bidean, anaia zaharrenak bere aitaren gorpuzkiak zituen hilkutxaren ondoan tinko eutsi zion. Bere arreba María Nievesi ezkerreko sorbalda eskainiz, Jesús Ulayar Mundiñanok Etxarri Aranatzan aurrera egin zuen egun hartan, alboan lore-ko-roak, maitasun-zapladak, dolumin eta minezko hitzak, min handikoak, zituela. Hilabete batzuk lehenago agur esan zion aitari, Ceutara soldadutza egitera abiatu zenean, agur hura behin betikoa izan zitekeenik susmatu ere egin gabe. Kapitain batek eman zion albistea bi esaldi telegrafiko eta irmoren bidez, eta hark zutik entzun zituen, txapela eskuan eta korapiloa eztarrian. Bidaia luze-luze baten ondoren iritsi zen herrira. Penintsula zeharkatu eta etxera sar-tzean, bidean zehar pilatutako larritasunak bere amak eta anai-arrebek partekatzen zutenarekin bat egin zuen. Baina oraindik indarra aurkitu zuen seme zaharrenaren papera bere gain hartzeko. Parrokiako presbiteriora ere igo zen, eta eskerrak eman zizkien hiletara joan ziren guztiei. Hilerrira joan zen hileta-segizioaren buru ere izan zen.

Krimenaren ondorengo urteak oso latzak izan ziren guztientzat. Jesús-en kasuan, anekdota bakar batek islatzen ditu epealdi horren nondik norakoak. Bere aita hil zute-nean, 24 urte zituen jada, eta Irakasle ikasketak eginak. Denbora batez, irakasle izan zen Lekunberriko ikastetxean. Ikasleetako bat HBko kide nabarmen baten alaba zen.

Neska gaztea bere lagunaren artean irakaslearen izen ona lohitzten hasi zen, eta haietako batzuek Jesús-i esan zioten. Honek irakasleen klaustroan azaldu zuen gertatutakoa. Ikaslea kanporatzeko aukera aztertu zen, baina gertakaria-ren emaitzarik agerikoena ikastetxeko horma batean ager-tutako pintada izan zen: “Ulayar, zure aita bezala amai-tuko duzu”.

2004ko urtarrilaren 24an oso bestelakoa izan zen dena. 1979ko hileta-ibilbidea herritik abiatu eta kanpo-santuan amaitu zen, baina 2004koak alderantzizko ibilbi-dea osatu zuen, mende laurden lehenago gertaerek eta zirkunstantziek utzitako historiari berriro heldu nahiko balio bezala. Aurpegi itxuragabetuko errekluta atzera bere pausoetara itzuli zen 25 urte geroago, irribarre zabal eta zintzo batek aurpegia zeharkatzen ziola, senitartekoak, Etxarriko bizilagunak, Iruñeko lagunak eta dolu-ha-markadetako adiskide inprobisatuak agurtuz. Berarekin batera María José emaztea zihoan, 1979ko urtarrilean bere neska-laguna zena. Anai-arrebek, koinatek, koinatuak eta zazpi ilobek ere babesten zuten lehen lerroetan. Giroa alaia zen, atsegina, adeitsua.

Ekitaldiak hilerrian hasi ziren, eta Peio Etxabarri parrokoak erresponstu baten otoitza zuzendu zuen. Mari Nieves Ulayarrek, ondoren, lore-apaingarri bat utzi zuen horma-hobiaren ondoan, non aitaren gorpuzkiak hila-bete batzuk zeramatzaten. Hasiera batean, Jesús Ulayar Liciaga hilobi batean lurperatu zuten, gerora familiaren oroitzapenak hainbestetan erasoko zituen zulo “hotz eta buztintsuan”. Baina haren seme-alabek kanposantuko erreforma batzuk baliatu zituzten hilobi-bloke berri batera eramateko. Aldaketa hura zela eta, José Ignaciok Etxarriko euskarari idatzi zuen gaur egun hilarriak erakusten duen mezua. Honela dio:

Joxe Migel eta Ines nire gurasoak ziren. Hiruren gorpuzkiak hemen daude. Hezurtegi honetan atsedean hartzen, jatorrizko hilobietatik atera ondoren. Etxarriarra jaiotzez, eta bizitza osoan Etxarrin bizi izan ondoren eta urte askoan etxarriarren alde irmotasunez lan eginez, gauzez eta ustekabeaz, Etxarrin beti Txartxenekoa etxea bezala ezagutu dugun etxeko atearen aurrean, Maiza kaleko 4. zenbakian, piztia lotsagarri eta bihozgabe batek, jite bereko beste hiruren beharrezko laguntzarekin, bizitza lapurtu zidaten bost tiroren bidez.

Epitafioan erdaraz idatzita dagoen esaldi bakarra Jesukristoren Pasiotik ateratako aipu bat da: “Ez egin negar nigatik, egizue zeungatik eta zeuon seme-alabengatik”. 2004ko urtarrilaren 24an parrokoaren hitzak entzuteko hilerriaren barruan estu-estu zeuden zenbait lagunek komatxo arteko aholkua jarraitu zuten hitzez hitz.

Kanposantutik manifestazio bat antolatu zen Maiza kaleko 4. zenbakiraino. Iluntzen hasia zen, eta Etxarriko kaleak ilun eta hutsik zeuden. Egun batzuk lehenago, ekitaldiak iragarri zirenean, herriko talde batek auzokideak animatu zituen omenaldiaren aurkako jarrera adieraztera ateak eta leihoak itxiz. Horma batzuek faxismoaren eta Espainiaren aurkako kartelak eta pintadak erakusten zituzten, oraindik egin berriak. ETArekin, autodeterminazioaren eta presoan aldeko mezuek ere bazeuden. Baina ez zuen ematen ibilaldian parte hartzen ari ziren bi mila lagunetako inori gehiegi axola zitzaizkionik ilunpean igartzen ziren paskinak eta kontsignak. Are gutxiago Jesús Ulayarri, bere atzean mantso zihoan giza uholdeaz eta eskuen artean geldigaitz mugitzen zitzaion aginte-makilaz harro.

Segizioa zori onez iritsi zen familiaren etxe zaharrrera, eta ahal izan zuen moduan pilatu zen udalak duela urte batzuk, 1969 eta 1975 bitartean alkatea izan zena tiroz josita erori zen lekuan, jarri zituen zabor edukiontzien inguruan. Libertad Yako zenbait kidek oholtza txiki bat eta megafonia sistema xume bat jarria zuten etxe aurrean. Salvador Ulayarrek mikroa hartu, eta zabor edukiontzia kenduko zituztela iragarri zuen. Txalo zaparrada hunkigarri eta jendetsu batek erantzun zion haren hitzei, arratsalde-gau ahaztezin hartan entzun zen lehenengoak.

Mari Nievesek anaia ordezkatu zuen oholtzan, eta bertan zeudenei kontatu zien 1979ko urtarrilaren 27an etxetik korrika atera, eta aita odol putzu batean etzanda aurkitu zuela. Ahotsak dar-dar egin zion, eta José Ignacio haren ondoan jarri zen arrebari babesa emateko.

Gero, 25 kandela piztu, eta mahaitxo baten gainean jarri zituzten. Jesús Ulayarrek kandelen ondoan utzi zuen bere aitak udalerrian zuen erantzukizuna sinbolizatu zuen aginte-makila. Familiaren etxeko fatxada urdinez margotu zuten ordu batzuk lehenago, eta bildutakoak animatu zituzten pintura zuriz bustitako beren eskuak hormaren gainean inprimatzera. Handik minutu gutxira, jendetza hunkituak partekatutako sentimenduen laburpen grafiko eskaintzen zuen harresiak: 25 urteko atzerapenarekin, bakeari irekitako eskuek nolabait itxi zuten Vicente Nazábalek eta haren jarraitzaileek leku hartan bertan irekitako laidozko parentesia. Eurria ari zuen emeki, eta tanten ibilbidea marrazten zen farolen eta telebista-kameren foku eramangarrien aurretik igarotzean. Pau Casalsen biolontxeloa soinu banda ezin hobea eskaintzen zuen bozgorailuen bidez.

Baina onena heltzeaz zegoen oraindik. Jesús Ulayarrek behin baino gehiagotan erreparatu zuen familiaren izenean kioskotik irakurtzeko asmoa zuen hitzaldi

laburra. Apur bat urduri zegoen bildutakoak Etxarriko plazara, herriko eguneroko epizentrorra, abiatu zirenean. Jendeak, fokuek, mikrofonoak larrituta, Ulayartarren seme zaharrenak agian ez zuen astirik izan pentsatzeko leku hartan bertan dozenaka ekitaldi egin zirela presoen alde, atrilera zeramaten eskailera haiek ehunka *Gora ETA* deiadarrek bernizatzen zituztela, bere haur-oroitzape- nen jai-kiosko hark aitaren hiltzaileei bidea erraztu zieten difamazioak entzun zituela, hura izan baitzen kriminalen udal-aitortzaren agertokia. Orri inprimatuek momentuko intentsitatea gainditzen lagundu zioten. Bere lehen esaldia ezin adierazgarriagoa izan zen: “Duela hogeita bost urte ez ginen hitz egiteko gai izango minagatik, eta baliteke gaur emozioagatik hitz egiterik ez izatea”.

Baina ahal izan zuen. “Ez da erraza azaltzea zer suposatzen duen guretzat gaur hemen, Etxarri Aranatzen, bildu izana, Jesús Ulayar, gure aita, Francisco Berlanga, 1979an ere eraila, eta ETAREN terrorismoaren biktima guztiak gogoratzeko”, azaldu zuen mikrofonoaren bidez. “Kalumnia, difamazio, gorroto eta bakardade urte asko izan dira. Ulayar Mundiñano familiarentzat –gure ama, lau anai-arrebak, oraindik herrian bizi diren nire aita- ren bi ahizpak–, ekintza honek irain-ordain gisa balio du denbora honengatik guztiagatik. Etxarriren historian inflexio-puntua izatea gustatuko litzaiguke, eta herria orbita nazionalistatik urrundu ahal izatea, ororen kontura Euskal Herriaren bere ideia baztertzailean gotortuta bizi den talde hermetiko horretatik, baita bere lagun hurko batzuen bizitzaren kontura ere”.

Txaloak etengabe entzuten ziren aterkien azpitik. Eszena pentsaezina izango zen urte batzuk lehenago, eta ezinezkoa besterik ez 1979an. Krimena gertatu zene- tik igaro den mende laurdena kontuan hartu gabe, Jesús Ulayar Mundiñanok bere aita nolakoa zen eta zergatik erail

zuten kontatu zien guztiei: “Jesús Ulayar gizon eskuzabala eta ekintzailea izan zen. Gure herriko tradizioak maite zituen, kultura, folklorea, euskara. Euskal, nafar eta espai- niar nortasun hirukoitza naturaltasunez eta konbentzi- menduz bizi izan zuen gizon zintzoa izan zen. Historia- ren ikuspegiak eta gure heldutasunak erakutsi digutenez, horrexegatik hil zuten: hiltzaileek ezin zuten jasan hiru baldintza horiek halako bat-batekotasunez biltzea, bate- raezintzat jotzen baitzituzten. Adibide hori ezin zen zabaldu, eta horregatik hautsi zuten moldea. Haren seme-alabok biziki gogoratzen ditugu udalari, zeinaren buru izateko ohorea izan baitzuen, eskainitako eginahalak. Herrikideei zerbitzua emateko benetako bokazioa zuen alkatea izan zen. Hemen zaudeten batzuek kontatu ahal izango zenukete nola luzatzen zuen bere denbora bizila- gunetako edozeini kasu egiteko. Iruñera bidaiatzen zuen, bere herriarentzat laguntza edo diru-laguntza bat lortzeko aukera sumatzen zuenean. Hurbila eta elkarrizketarako irekia zen, berritsua, alai. Hemen esan ohi den bezala, benetan jatorra. Hala ere, ezaugarri horietako bakar batek ere ez zuen eragotzi bera hiltzea. Aurrena, batzuek gorro- toaren eta zatiketaren haztegia sortu zuten. Ondoren, beste batzuek haren ohorea eta ospea zikindu zituzten. Kaleak irainez eta zabor literarioz zikintzetik Jesús Ulayarren odolarekin zikintzera pauso bakarra zegoen. Eta eman egin zuten. Litekeena da prozesu hartan parte hartu zutenetako bat bera ere ez egotea hemen gaur egun, baina denak dira, gorrotoa erein zutenetatik hasi eta katua sakatu zutene- tara, piztia elikatu dutenak, herri honetako okerrena, Jesús Ulayarren hilketaren erantzuleak”.

Gainerako hizlariak arretaz jarraitzen zituzten bere hitzak kioskoko plataformatik: María Caballero, 1998ko maiatzaren 6an Iruñean eraildako Tomás Caballeroren alaba; José María Calleja kazetaria, duela urte batzuk

bakearen eta biktimen kausari bere luma modu banaezinean batu ziona; eta Maite Pagazaurtundua, 2003ko otsailaren 9an atentatuan hildako Andoaingo Udaltzaingoaren buruaren, Joxebaren, arreba. Haiek emandako hatsarekin, Ulaiartarren zaharrenak aukera baliatu nahi izan zuen entzuten ari zitzaizkion Etxarriko bizilagunei galdera batzuk egiteko: “Zer esan daiteke krimenaren egileak seme kutun izendatzeko zitalkeria burutu zuen udal bati buruz? Eta zer gehi daiteke akordio hori onartu edo mantendu duten ondoz ondoko korporazioei buruz? Non bilatu behar dira hitzak traza moral aldrebeseko gizabanako batzuk, etxeko atean, hamahiru urteko semearen aurrean, gizon babesgabe bat hiltzeko gai ziren subjektuak heroien mailara igo zituzten zinegotziak definitzeko? Etxarriarrak oro har, galdetu al diezue zeuon buruari zer suposatzen duen kalea hiltzaile batzuekin partekatzeak, damutu edo barkamena eskatu beharrean, beren egoera miserablea gorai patzen dutela dirudienean? Badakigu pertsona askok uste dutela erosoagoa dela gauza horiek pasatzen uztea eta konplikazioak saihestea. Harreman estuegian bizi izan gara isiltasunarekin eta azaleko agurrekin, beldurrak Etxarri ezarri dituen murrizketaz ez jabetzeko”.

Esker oneko hitzak ere izan zituen une latzetan lagun izan zituzten guztientzat, kalean egindako agur soil batek batzuetan beldurraren eta konpromisoaren muga zeharkatzea eskatzen zuenean: “Hemen dauden pertsona batzuk egoera gogor eta zailetan lagungarriak izan dira adiskidetasunarekin eta aurrera egiten laguntzeko. Horietako batzuk Jainkoak hartu zituen bere aintzan, baina lehentasunezko lekua dute gure oroimenean. Beste pertsona askok urruntasunetik laguntzen digute orain. Guztiei, zuei guztioi, eskerrik asko. Etxarriar zintzoak ere gogorra ekarri nahi zaituztegu, urteak baitaramatzazue derrigorrezko nazionalismoaren inposizio bortitza jasaten. Gure maitasuna

eta ulermena dituzue. Ukatzen zaizuen askatasuna merezi duzue, zalantzarik gabe, bai eta gar egun larri mutilatuta duzuen herritartasun osoa ere”.

Jesús Ulayarrek betaurrekoak kendu eta irakurri berri zituen hiru orriak tolestu zituenean, txalo zaparrada batek zeharkatu zuen Etxarri Aranazko plaza. 1979an entzun ez ziren txaloak ziren, familiaren historiari beti lagunduko diotenak.

JOSÉ IGNACIO ULAYAR HILTZAILEREKIN ELKARTZEA

Etxarri Aranatzeko oraintsuko historiak horrenbeste paradoxa harrigarri eskaintzen ditu, ezen José Ignacio Ulayar ez baitzen gehiegi harritu egun batzuk geroago bere aitari egin behar zitzaion omenaldiarekin lotutako zenbait alderdi kontsultatzerako joan zenean udaletxera. Bilera Libertad Yako zenbait kidek eskatu zuten, programaren nondik norakoak lantzen ari baitziren. Bautista Mariñelarena Garcíandía alkateak egin zien harrera, 2000ko otsailaren 22an Fernando Buesa eta haren bizkartzain Jorge Díaz Elorza hil zituen ETako ekintzailearen anaiak. Luis Mariñelarena 109 urteko kartzela-zigorra betetzen ari da krimen horrengatik. Apur bat ahaleginduz gero, haren argazkia aurki zitekeen osoko bilkuren aretoa apaintzen zuen kartel handian. Han zeuden, txartel tamainan, talde terroristako preso guztien erretratuak. Bileran Herria hautagaitzako bospasei zinegotzi ere izan ziren, HB legez kanpo utzi ondoren sortu zen hauteskunde-elkartea. Jesús Ulayar hil zutenetik, Etxarriko hautetsontziek ez dute ia hautagai ez-nazionalistarik ezagutu.

Bilera nahiko tirabiratsua izan zen. José Ignacio, Pilar Aramburo eta Chon Latienda udaletxera joan ziren erraztasun material batzuk lortzeko asmoz. Azken finean, udalbatzaren buru izan zen pertsona baten oroimena ohoratu nahi zen, Bautista Mariñelarenaren aurretik karguan egon zen beste pertsona batena. Zineman dokumental bat proiektatzeko aukera azaldu zuten, baina lokala aspalditik okupatuta zegoela esan zitzaien. Frontoian emateko aukera planteatu zuten, baina erreserbatuta zegoela erantzun zieten. Jesús Ulayar hil zen lekua aspaldidanik

estaltzen duten edukiontziei buruz hitz egin zuten, eta udal ordezkariak azaldu zuten zaila zela handik mugi-tzea, mankomunitatearen esku zegoela gaia. Horma urdinez margotzea pentsatu zutela esan zuten, eta horretarako lizentzia bat behar zela erantzun zieten. Pilar Aramburok orduan, ahotsik jaso gabe, gogorarazi zien herria ETaren eta presoan aldeko pintadaz josita zegoela, eta egileetako bakar batek ere ez zuela horiek egiteko baimenik eskatu. Are gutxiago brotxaz eta aerosolez erasotako etxeen jabeei baimena eskatu, Ulayartarrenari, urrutira joan gabe.

Espero zitekeen bezala, bileran ezer gutxi aurreratu zuten. José Ignacio ez zen batere harritu emaitzarekin: hainbeste etsipen pilatu zuen, hainbeste bidegabekeriaren biktima izan zen, hainbeste simaur paletakada ikusi zuen aitaren hilobiaren gainera erortzen, non 1979an oraindik galtza motzak jantzita zeramatzaten hiru zinegotzi gazteren axolagabekeriak ez baitzuela bere onetik aterako.

Inoiz ez da bere onetik atera, egia esan. José Ignaciok 19 urte zituen atentatua gertatu zenean, eta Etxarrin bizitzen geratu zen anaia bakarra izan zen. Ehorztetxearen negozio familiarrari eutsi zion eta eusten dio. Miranda de Argako Blanca Echarrirekin ezkondu, eta hiru seme-alaba izan zituzten, beren *aittuna* hil zuten tokitik metro gutxira lehen urratsak eman zituztenak. 1996an bakarrik, krimenaren egileak espetxetik irten eta musika eta zori-agur artean herrira itzuli zirenean, distantzia apur bat jartzea erabaki zuen. Ez gehiegi, lanak maiz eramaten baitu Etxarrira. Bidaia horiei esker, pultsua har diezaioke bere biografiaren jatorria eta ia nahigabe guztiak eman dizkion herriari.

Ondorioz, José Ignacio Ulayar Mundiñano izan zen 2004ko urtarrilaren 24an gehien gozatu zuen pertsonetako bat. Aurreko aste eta hilabeteetan prestaketetan buru-belarri aritu zen: bereak izan ziren programan islatu ziren

ideietako batzuk, eta bereak izan ziren dozenaka dei, iradokizun, mezu elektronikoko, Etxarriko aspaldiko lagun hari egindako gonbidapena, hilketaren ondoren familiari idatzi zion notarioa aurkitzeko kudeaketa, irratian egindako elkarrizketa bat, hilerriko ekitaldirako lore-sorta... Kanposantura iritsi zenean baino ez zuen atsedean hartu, eta jada ate ondoan lekua hartua zuen jendetza txiki bat aurkitu zuen. Berea, gainera, 25 urtez aurkitu gabe bilatutako atsedenaldira bat izan zen.

Herriko kaleetan barrena isil-isilik ibili zen martxak baltsamoa jarri zuen aldi berean Etxarriko herrigunearen eta bere bizitzaldiaren 44 urteak zeharkatzen zituzten orbainen gainean. Manifestazioan parte hartu zuten ia guztiei ez zitzaizkien axola bihurguneak eta ibilbidearen xehetasunak, baina José Ignacioren oroitzapenak batera eta bestera zebiltzan urduri, hainbeste gertakari mingotsen edo gerora krimenak samindutako hainbeste egun zoriontsuren agertokien ondorekin igarotzean: aita alkate zeneko jai-kalejirak, kintoekin partekatutako musika eta botilak, plazan haren kudeaketari ozen egindako kritikak, elizara edo okindegira joatean gurutzatzen zirenen isiltasun ezin desfibratuzkoak, Martina eta Petra izebak jada zendutako anaiaren zintzotasuna defendatu nahian, bat-bateko pintadak, herriko giro suharra hiltzaileak atxilotu zituztenean, kartzelatik ateratzean herrian egin zitzaizen jai giroko harrera...

Hain zuzen ere, jaietan gertatu zen José Ignaciok Vicente Nazábalekin izandako lehen liskarra. Udalarentzat abokatu gisa lan egiteko aukera eskaini zion udalak azken honi, eta, gainera, 1996ko jai-egutegiari hasiera eman zion txupinazoa jaurtitzeko ohorea eskaini zion. Gertakariaren emaitzak —jada lehen orrialdeetan deskribatua— argi utzi zion zein zen bizitza zibilera itzuli berria zen hiltzailearen jarrera. Gertaera hartatik oso mingarri izan zitzaizkion

bai Nazabalen beraren erreakzioa –haren ahotik “puta-seme” hitza entzutea, ia hoge urteren ondoren lehena eta bakarra–, bai eta estualditik ateratzen lagundu orde, hatzik mugitu gabe eszena ikusi zutenen axolagabekeria ere.

Baina Iruñean ere ez zen estropezu egitetik salbu geratu. Adibidez, Vicente Nazábalekin topo egin zuen 1998ko udaberrian, Iruñeko Auzitegian Gabriel Urralburu eta beste buruzagi sozialista ohien aurkako epaiketa egiten zen bitartean, obra publikoak enkargatzen zizkieten erai-kuntza-enpresetatik komizioak kobratu izana egotzita. Ahozko bista luze-luzean zehar – martxoaren 6an hasi eta uztailaren 30ean amaitu zen– hainbat alderdi politikok eta erakundek akusazio partikularra egin zuten. Lehengoetako bat HB izan zen. Koalizio abertzaleak Andrés Percas abokatuari eskatu zion lana, eta honek Vicente Nazábal Auzmendi sartu zuen taldean. Honek Zuzenbidean lizentziatu titulua lortu zuen kartzela ezberdinetan kondena betetzen ari zen bitartean. Paradoxa bat gehiago izan zen oholtza gainean ikustea, abokatuen togarrekin, Nafarroako historia hurbileko prozesurik garrantzitsuenetako batean justizia egin nahian. Gizon errugabe bat tiroz josi izanagatik inoiz –publikoki behintzat– damurik txikiena ere adierazi ez zuen hark, kasurako epairik egokiena bilatzen zuen bere galdera eta gogoetekin. Lana zela eta, José Ignaciok sarritan joan behar izaten zuen Erregistro Zibileran, eta bulegoak Justizia Jauregiko beheko solairuan daudenez, egun batean Vicente Nazábalekin gurutzatu zen, zeina kafe bat hartzera baitzihoan ahozko bistaren etenaldi bat aprobetxatuz. Ulayartarren bigarrenak aurreko batean esandako hitz berberak esan zizkion: “Hiltzailea, lotsagabea, aurpegihandia”, eta Nazábalek haserre erantzun zion euskaraz. José Ignacio hizkuntza berera pasatu, eta erantzun egin zion. Segundo batzuk

besterik ez ziren izan, baina lekuko urriak txundituta geratu ziren tentsioarekin.

Aurrekoaren anaia eta *Sakana komandoko* kidea ere bazen Juan Nazábal biktimaren seme-alaben bizitzan gurutzatu zen baita ere. Haren bilobenean, zeha-tzago esanda. Kartzelan zegoela Psikologian lizentziatu ondoren, bitarteko kontratua egin zioten José Ignacioren hiru seme-alabek ikasten zuten ikastetxean. Hau da, Juan txikiak laguntza psikologikoa eskatzen zuen arazoren bat izan balu, bere aitonaren hiltzaileetako batek artatuko zukeen.

Min berezia eman zion José Ignacioren, 2003ko maiatzaren 25ean bere izebak Etxarriko hauteslekura botoa ematera joan zirenean mahaietako batean Vicente Nazábal presidente izan zelako. Beste bat gehiago izan zen, hainbestetako bat.

Moby Dicken lehen orrialdean, Herman Melvillek idatzitako eleberri ikaragarriaren protagonistak, Ismaelek, azaltzen duenez, gehiago ezin duenean, munduaren aurkako haserreak gainezka egin behar dionean, badaki ontziratzeko garaia iritsi dela. Fernando Savaterrek pasarte hori aipatu zuen Basta Ya-ko kide talde batekin autobus batean sartzera eta Espainian zehar ibiltzera bultzatu zuten arrazoiak laburbiltzeko, entzun nahi zuen orori Euskal Herriko eguneroko bizitza nolakoa den azaltzeko. José Ignacio Ulayarrek ezin duenean gehiago, ezintasunaren pisuak bera zapaltzeko mehatxua egiten duenean, eseri eta idatzi egiten du. Ez du argitalpen- edo salaketa-asmo batekin egiten: bere atsekabeak arindu besterik ez du egiten, eta munduari bere arrazoiak errepikatzen dizkio orri zuri baten bidez edo ordenagailuaren pantailaren aurrean.

2000ko abenduan *Diario de Navarra* liburu hau irekitzen duen Ulayar familiaren historiari buruzko erreportaje luzea argitaratu zenean, bere buruari “Etxarriko

Ezker Abertzalea” izena eman zion kolektibo batek herria paper-orriz josi zuen, non egunkariko goiburua nazien svastikarekin batera agertzen zen, eta artikulua agerpena, planteamendua eta edukia kritikatzeko baitzen. “Beraz, ez gara probokazioetan eroriko”, zioen paragrafoetako batek, “eta gure lan politikoa Etxarrin eta Euskal Herrian benetako bakea lortzera zuzenduko dugu, eta hori Euskal Herriko nazioaren eskubideen aitortzearekin, preso politiko guztien irteerarekin, errefuxiatuen etxeratzearekin eta Espainiako Indar Armaturak kanporatzearekin bakarrik etorriko da”. Beste pasarte batean, ezker abertzaleak Ulyar familiaren sufrimendua errespetatzen zuela ziurtatzen zen. Testua euskara hutsean idatzita zegoen, eta *Diario de Navarra* egunkariari “aurre egiteko” deiarekin amaitzen zen.

José Ignacio Ulyarrek ordu luzez murtzikatu zuen bere nahigabea orri haietako bat eskuetara iritsi zitzaionean. Aldi berean, familiako dendako kristalak harriska hautsi zituztela jakin zuen. Isilean mamurtu zituen bi gertaerak, eta, ilunabarrean, idazteari ekin zion: kaligrafia trinko baina argiko sei folio, non banan-banan erantzun baitzien paskinen baieztapen guztiei. “Badirudi beiren apurtzeak eragindako ikaratzeari”, irakur daiteke orri haietako batean, “oraingoz nahikoa dela zuentzat gure mina errespetatzen jarraitzeko, hainbeste urte ‘zoriontsu eta baketsu’etan egin duzuen bezala, biktima jasankorrok beren borroko eskuzabalekin eta beren konplizeekin partekatu dugun denbora honetan, barrikadez, argiteria publikoan eragindako ebakiez, udaletxeko balkoian erakutsitako estandarte bikainez gozatzu. Herrian gehien sufritzen zuten pertsonak [hau da, presoek eta errefuxiatuek] bide publikoan egindako manifestazio harrigarriak eta ez beti ondo ulertuak ez aipatzearen. Egia esan, beti ulertu izan dugu Jesús Ulyarrek, edo utzi zenuten zuloz betetako haren gorpuak,

jada ez zuela inolako babesik behar. Eskerrak eman behar genizkizueke 54 urtez bizitzen utzi zeniotelako eta bere herriko hilerrian lurperatzen utzi zenigutelako”.

Vicente Nazábal mahaiburu izendatu zutenean ere luma hartu zuen. Kexu zen, kasu hartan, boto-emaile askok hiltzaile batek demokraziako engranaje oinarritzkoen funtzionamenduan egindako ekarpena ageriko axolagabekeriak onartu izana. “Zenbat duintasun falta –kexatzen zen– ezkutatzen den horren atzean, pertsonaia hori egun oso batez hauteskunde-mahaian egon da, edozein mada-rikazio posible eta ulergarri jasotzeko moduan, eta egoera horretatik onik atera da!”.

Bere literatur lasaialdiek ez dute bere kasuarekin bakarrik zerikusirik. 2003ko maiatzaren 30ean ETAK Zangozan Julián Embid Luna eta Bonifacio Martín Hernández polizia nazionalak hil zituztenean, hiru orri bete zituen Zizur Nagusiko institutuak Irakeko gerraren aurkako eskola-jarduerak, pankartak eta pegatinak sustatu izanak eta gero herriko bizilagun baten indarkeriazko heriotza gaitzetsi ez izanak merezi zituen gogoetekin. “Uste dut gure seme-alabek –idatzi zuen– irmotasun berarekin sentitu behar dutela aipatutako Irakeko Gerrari Ezetza emateko kanpaina eta Zizurko bizilagun baten hilketaren aurkako nazka. Haur eta gazte horien begiek beren irakasleak –hezkuntza- eta prestakuntza-erreferenteak –axolagabe pasatzen ikusten badituzte, eta hain larritasun handiko gertaerekin bizi badira, bizitzeko eskubideari buruz eta hiltzea ondo ez dagoela argi eta garbi hausnartu gabe, hiltzailea edonor delarik, ez ditugu errespetuaren, askatasunaren eta demokraziaren oinarri irmoak jarriko hurrengo belaunaldientzat”.

2002ko azaroaren 20an, beren aitari egindako omenaldia oraindik etorkizunean zehaztu gabe zegoenean, José Ignaciok bere esperientzia batzuk jendaurrean

erakusteko aukera izan zuen. Ekitaldia Jaime Brunet eta Tomás Caballero fundazioek deitu zuten, eta Nafarroako Unibertsitate Publikoko Los Olivos eraikinean egin zen. Ulayarretako bat horrelako deialdi batean hizlari agertzen zen lehen aldia zen. Sustatzaileek Jesúsengana jo zuten, neba-arrebetan zaharrenarengana, baina honek onartu zuen esku-hartzea José Ignaciok egitea. Mahaian ziren, halaber, José Javier Uranga, *Diario de Navarra*ko zuzendari ohia; Natividad Rodríguez, Fernando Buesaren alarguna; Agustín Ibarrola, artista, Ermuko Foroko kide nabarmena; eta Eloy Artolazábal, 2000ko maiatzean Andoainen erail zuten José Luis López de Lacalleren koinatua. Moderatzailea Alberto Pérez Calvo izan zen, NUPko Konstituzio Zuzenbideko katedraduna.

Esku hartzeko txanda iritsi zitzaionean, José Ignaciok aitaren argazki bat atera zuen paper batzuen artean, eta aurrean jarri zuen, mikrofonoaren ondoan, bere ideiak ausardiaz eta zintzotasunez adierazteagatik bizia galdu zuen pertsonari egindako omenaldi sinboliko gisa. Ondoren, familiaren historia gogorra azaldu zuen. Krimenaren xehetasun batzuk kontatu zituen, eta herriko bizimodua handik aurrera nolakoa izan zen deskribatzen saiatu zen: “Hilketak –azaldu zuen– are ageriago utzi zuen Etxarri Aranatzeko elkarbizitza zaila. Alde batetik, gehiengo isil bat zegoen, sentimendu oneko jendea, beren babes pribatua bakarrik erakusten ziguna, baina publikoki agerrarazteko gai ez zena, gu eta gure aita Jesús Ulayarren oroimena defendatzeagatik. Era berean, bazen gure aurrean kontzientzia modu askotara garbitzen zuen jendea, guztiak ere konpromiso publikorik gabeak”. Entzuleek, hirurehun bat lagunek, arnasari eutsiz entzuten zioten. Bere azken mezua baikorra eta itxaropentsua izan zen: “Gehiago eta hobeak gara elkarbizitza baketsuan sinesten dugun pertsonak, eta desadostasun politikoa ez da inoiz bidezkoa

izango, baldin eta denoi ez bazaizkigu ematen eremu libre eta irekietarako aukera berdinak, terroristen, haien lagunen eta axolagabe begiratzen dutenen –mehatxatutako askatasuna eta bizitza eurenak ez diren bitartean– mehatxuez babestuak”.

Aurrekari horiekin, 2004ko urtarrilaren 24koa zorionaren atalasetik paseatzea izan zen ia. Larunbat hura baino egun batzuk lehenago, programa jakitera eman zenean eta bera irrati batean elkarrizketatu zutenean, Etxarrin ohikoa ez zen giroa arnasten zela egiaztatzeko aukera izan zuen. Egun batean herrira sartu behar izan zuen konpondu gabeko arazo batzuk konpontzeko. Bizikletan zihoan emakume auzokide batekin gurutzatu zen kalean, eta emakumeak, agian José Ignacio bakarrik zihoala ikusita, gelditu, bizikletatik jaitsi, eta aitortu zion lehentxeago irratiaren entzun ziola eta asko sentitzen zuela atentatuaren ondorengo urteetan familiak herrian babes handiagorik jaso ez izana. Bazekien, halaber, ia aldi berean bizilagun talde bat etxe zebilela herritarrak ekitaldietan ez parte hartzera animatzeko, eta ateak eta leihoak itxiz aurka zeudela adierazteko.

Hilerria eta Maiza kaleko 4. zenbakia lotu zituen ibilaldian, José Ignacio emaztearekin, seme-alabekin, anai-arrebekin eta ilobekin batera ibili zen. Krimena gertatu zen lekuan, María Nievesi oholtzaren gainean sendo eusten lagundu zion, eta, ondoren, berak hartu zuen mikrofonoa, familiaren etxeko atearen ondoan gertatu zenaren xehetasunak urrutien zeudenei azaltzeko. 25 kandelak piztu eta animatuenak esku zuriak paretan estanpatzen ari zirela, ordura arte ETAk Nafarroan eraildako 40 pertsonen izenak irakurri zituen: 1977ko azaroaren 26an Iruñeko Zezen Plazaren inguruan hil zuten Joaquín Imaz komandantearengandik hasita, 26 urte geroago Zangozan hil zituzten Bonifacio Martín eta Julián Embid poliziak barne.

Kioskoko ekitaldiaren ondoren, José Ignacio Ulayar eta beste guztiak Jasokundeko Andre Mariaren parroikia-elizara joan ziren. Tenplua ia beteta zegoen iritsi zirenean. Familia lehen bankuetan jarri zen. Deigarria izan zen Etxarri Aranatzera joandako agintariak, Miguel Sanz presidentea eta Yolanda Barcina alkatea barne, ekitaldiertara jendetzaren artean nahastuta joatea, edozein protagonismotik urrun.

Egitarauari amaiera eman zion meza izan zen, beharbada, José Ignaciok gehien gozatu zuen unea. Herriko parrokian urteetan zehar babesa eta lagunak aurkitu zituen, kontsolamendua ordu zailtan eta gurasoek emandako fedearen helduleku sendoa. Elizaren inguruan ere bizi izan zituen zenbait nahigabe, eta urteetan etsi behar izan zuen mezaren erreguetan presoan eta errefuxiatuen alde bakarrik eskatzen zenean.

Mende laurden geroago, berriz ere elizan bilduta zeuden bere pertsona maite guztiak. 2004ko urtarrilaren 24an beteta zeuden eserlekuak 1955ean gurasoen ezkontzara gonbidatutakoek bete zituzten berberak ziren, familiaren ondoz ondoko bataio, jaunartze eta berrespenetan bete zirenak, Jesús Ulayar Liciagaren otoitzak entzun zituztenak eta seme-alabei otoitz egiten nola irakasten zien ikusi zutenak. Liturgiaren distirak, koruaren indarrak, argiztatutako erretaulak..., guztiak lagundu zuen eukaristia hura une ahaztezin bihurtzen. Javier Azpírozek, Mendialdea aldeko bikarioak, ospatu zuen meza, aldarearen ondoan hogeitau apaizek lagundurik. Horien artean zeuden elizbarrutiko bikarioa, Luis Oroz, eta familiaren lagun ordezkaezin bat: José Manuel Lasarte, Etxarri-Larraungoa.

Amaierakoa José Ignacioren ideia izan zen: jaunartzea banatu ondoren, Jesús Ulayarren zazpi bilobetatik hiru anboira hurbildu, eta hitz batzuk eta agur-musu bat zuzendu zizkieten inoiz ezagutu ez zuten *aittunari*.

Juan Ulayar Echarrik euskaraz egin zuen; Daniel Ulayar Arroyok, gaztelaniaz; eta Adriá Roig Ulayarrek, katalanez. Julia Roig Ulayar txikia ere igo zen presbiteriora, eta mikrofonoaren aurrean bere burua bakarrik ikustean, hitz bakarra esan zuen: "*Aittuna!*". Bertaratutakoek irribarre egin zuten, hunkituta.

Azkenik, José Ignaciok berak eskerrak eman zizkien guztiei familiaren izenean. Gainera, azaldu zuen zergatik bukatu nahi izan zuten omenaldia eliza barruan: "Gure familia parroikia honi estu lotuta egon da beti. Familia Gurasoen Elkarte Katolikoan parte hartu genuen, hainbat parroikia-taldetako kide izan ginen, eta hemen adiskidetasun iraunkorrek egin genituen. Gaur argi eta garbi esan dezaket gure bizitza jasanezina izango zela urte luzez eliza honen inguruan ehundu ziren harreman horiek gabe. Horregatik, oso garbi geneukan Jesús Ulayarren heriotzaren 25. urteurrenaren harira deitutako ekitaldiak hemen amaitu behar zirela, parroikia honetan, aitzak hainbeste aldiz otoitz egin eta guri otoitz egiten irakatsi zigun tokian". Pare bat aldiz hunkitu zen aurreko esaldiak irakurtzen ari zela, baina habeartetik heldu zitzaizkion txalo ulerkerrek aurrera egiten lagundu zioten.

Anboitik, Ulayartarren bigarrenak desio bat azaldu zuen, aldi berean proposamen bat ere bazena: "Gaur, denok hemen ikusita, bururatzen zait Etxarri Aranatzeko tokiren batetik herri aske eta baketsu bihurtzeko lana hasten bada, hori parroikia izan beharko litzatekeela. Uste dut zuek bezalako jende aktibo eta sutsua behar dela bide horretan aurrera egiteko, hau da, Jesús Nazaretekoak proposatu zuena besterik ez: gure hurkoenganako maitasunean oinarritutako bidea".

Eta erantsi zuen: "Kontsolagarria izan da meza hau. Ezin duzue irudikatu ere egin zenbat eskertzen dugun herri honetako hainbeste pertsona hemen ikustea, beti

jende ona dela erakutsi diguten auzokide asko ikustea. Bildu garen guztion artean – parrokiakoak zairenenon eta urrutiko lekuetatik etorri zairenenon artean – aro berri bati ekitea erabaki dugu”.

MARI NIEVES ULAYAR HITZ BATZUK KRIMENAREN LEKUAN

Mari Nieves Ulayarrek ondo baino hobeto gogoratzen du bere aitari buruz gaizki esaka entzun zuen lehen aldia. Hamabi urte zituen. Plazan musika zegoen, baina jende talde batek festa eten zuen bat-batean eserialdi bat egiteko. “Zer gertatzen da?”, galdetu zion ondoan zeukan lagun bati. “Zure aitaren aurka ari dira protestan”, erantzun zion besteak xalotasun osoz. Ustezko gatazka herriaren iritziak banatu zituen udal orube baten kontura hasi zen, baina, egiatan, aitzakia hutsa zen Jesús Ulayarri etiketak gehitzen jarraitzeko, aurrekoak bezain funtsik gabeko argudio bat – faxista, antieuskalduna, lapurra – terroristen jomugara hurbiltzeko. Etxera iristean, Mari Nievesek gertatutakoa kontatu zuen, eta gurasoek egoeraren laburpen ulergarria egin zioten. Neskak harriduraz, suminduraz erantzun zuen: hura ez zitzaion buruan sartzen. Ez zuen inoiz aitaren zintzotasun eta zuzentasunari buruzko “zalantza izpirik” izan.

2004ko urtarrilaren 24an, gertakari urrun hura gogora ekartzeko astirik ere ez zuen izan. Plaza beteta zegoen berriro, baina oraingoan bere anaia Jesús zen jendetzari zuzentzen zitzaiona. Aitaz ari zen, eserialdien, iruzkin maltzurren, iruzkin anonimoen bidez kendu nahi izan zioten duintasunaz. Ez zuten hitzekin lortu, ezta balekin ere. Mari Nievesek emozioz entzuten zuen. Ondoan zituen Manuel senarra eta Adriá eta Julia seme-alabak. Egunen batean, neguko larunbat hartan bizi izandakoaren zentzua azaldu beharko die txikiei, nahiz eta aldi berean haurtzaroko pasarte mingotsak azaldu behar izan. Baina egin beharko du. Beharbada, Juliak hamabi urte betetzen

dituenean (berak orduan izan zuen adina) aita pixkanaka galtzen joan zela kontatuko dio, nola Jesús Ulyarrek udalari eskaini zion dedikazio luzeak, karguaren bakar-dadeak, kritikek, desegiten ziren adiskidetasunek, apurka-apurka inguruan zituen guztiengandik urrunarazi zuten. Mari Nievesek aitak aipatu zion pasadizo bat atxiki du. Gau batean, afalondoan, lagun batekin zerbait hartzera zihoala esan zuen Jesús Ulyarrek. Handik minutu gutxira itzuli zen, oso triste. Orduan alabari kontatu zion lagun uste zuen pertsona hark kale egin ziola tabernan, berarekin hizketan ez ikustea zuhurragoa zelako aitzakiarekin. Egunez egun handitzen joan zen distantzia hori gaindiezina bihurtu zen 1979ko urtarrilaren 27an.

Mende laurden geroago, Mari Nievesek berriro utzi zituen loreak aitaren hilobiaren ondoan. Bezperan irten zen Bartzelonatik, eta bertan bizi da duela hamabi urtetik. Giro normalizatua aurkitu du bertan, bizilagunek agurtu egiten dute, eta beren seme-alabez galdetzen diote, onartu egiten dute eta maite dute. Mediterraneoaren ondoan, bere herri-tik 500 kilometrora, gainerako herritarrekin eguneroko kezka arruntak partekatzeko luxua izan dezake, arazorik gabe onar dezake berari katalanez hitz egitea, bere egin duen eta inork arma gisa jaurtitzeko erabiltzen ez duen hizkuntza bat; azken batean, Etxarrin nekez izango zukeenaz goza dezake. Aitzitik, bere herriaren nostalgia etortzen zaio gogora behin baino gehiagotan, San Donatoren profil dotorea, Sakanako etxe sendoak, aitak estimatzen eta bere egiten erakutsi zizkion tradizioak, San Adriango erronomia, dantzakia, txistuen musikak, Aralarko Aingerua... Baina sardana bat entzunez ere hunkitzen da.

Hilerrian ezin izan zien malkoei eutsi. Zer desberdina bere oroimenean hain grabatua geratu zen hileta hotz eta isil haren aldean, zenbat maitasun eta zenbat irribarre aurreko aldiko oinaze iraunkorra arintzeko. Mari Nieves

batzuk eta besteak agurtzen joan zen, urteak eta urteak ikusi gabe zeramatzan Etxarriko bizilagunak ezagutzen, atentatuaren urte gogorretan familiari laguntasuna eskaini ziotenen aurpegi zahartu baina maitagarrien bidez bere herriarekin berriro topo egiten. Beste egoera batean, agian ohartuko zen bere aitaren hilobitik ez oso urrun zegoela Peio Mariñelarena, Etxarriko eskolan ikaskide izan zuena eta 1980ko hamarkadan ETako *komando* bateko kide izan zena. Bera izan zen Nazábal anaien lekukoa hartu zutenetako bat, nahiz eta heroinarekiko menpekotasunak hiesaren ateak ireki zizkion azkenean, eta 1993an hil zen Parisko La Santé espetxean. Mari Nievesek ia igarri ahal izango zituen ibilbide horren zenbait osagai, urte batzuk lehenago artean nerabe bat zen gaztearen gorroto eta ausardiarekin harritzen zenean.

Gorrotoa suntsitzailea izatera iritsi zen urte haietan. Behin, Jesús Ulyar hil eta gutxira, greba eguna deitu zuten ETako militante baten heriotzagatik. Etxarri Aranazko institutuko ikasleek mobilizazioarekin bat egitea erabaki zuten, eta ikastetxearen kanpoaldean geratu ziren, klasera sartu gabe. Mari Nieves haien ondotik gelditu gabe igaro zenean, batek galdetu zion ea ez zuen grebarekin bat egingo. Neskak erantzun zion gertatutakoak ez zuela zerikusirik bere ikasketekin, eta bere betebeharra eskolara joatea zela. Taldea errieta egiten hasi zitzaion, eta gertatu zena bidegabekeria zela oihukatzen. Orduan erantzun zien beste hilketa eta bidegabekeria batzuk izan zirela, eta inoiz ez zuela elkartasun-adierazpenik ikusi. Denak batera irainka hasi zitzaizkion. “Emagaldua” eta “Urdanga” izan zen esan zioten leunena.

“Laurogeita hamar baten aurka”ko liskar hura ez zen genero horretako gertaera bakarra izan. Behin, erlijio-klasean, bere ikaskideetako batek ozenki adierazi zuen batzuetan justifikatuta zegoela norbait hiltzea. Mari

Nievesi halako eran igo zitzaion adrenalina, ezen inork hitza ematera itxaron gabe erantzun baitzion. Baina are mingarriagoa egin zitzaion irakasleak ezer egin ez izana egoera bideratzeko. Familiaren etxebizitzaren ondotik igarotzen ziren manifestazioak ere, ETaren aldeko bibak eginez, jasanezinak egiten zitzaizkion. Haiek isil-isilik egoten ziren barruan, desfilea noiz amaituko zain. Ekitaldi horietako baten ondoren, pertsona batek esan zion: "Potrorik ez duzuela diote, ikaratuta zaudetela". Oraindik ere hitzez hitz gogoratzen du bere erantzuna: "Esan potroak dituztela dioten horiei ez dela potrorik behar iraintzeko eta min emateko, baina bai behar direla aurrera jarraitzeko eta gertatu zaigunari duintasunez eusteko". Eta horrela behin eta berriz. Beste behin, San Adrianerako erromerian, herriko mutil batek ikurrina bat pasatu zuen Mari Nievesen buruaren gainean, eta, aldi berean, zera esan zion: "Espainola, faxista". Gazte bakar bat ere ez zen harengana hurbiltzen festetan dantza egiten zenean, eta denak saiatzen ziren haren kontra talka egiten Salvadorrekin auto-txoquetara igotzen zenean.

Gertaera haiek gogoan berritzen dituenean, Mari Nievesek oso argi dauka aurrera egitea lortu bazuen, beti bere aitaren ereduari jarraitu ziolako izan zela: "Inoiz ez nuen zalantzarik izan. Beldurra pasatzen banuen, edo urduritasun handia banuen, irentsi egiten nuen. Neure artean pentsatzen nuen: 'Ez dizuet ahultasunik erakutsiko eta nire burua defendatuko dut'".

2004ko urtarrilaren 24an ez zuen neurri horietako bat bera ere behar izan. Hilerritik herrirantz zihoala, Julia alaba eskutik helduta, agurrak, irribarreak, maitasun-adierazpenak iraganaren zapora desatsegina aldatuz zihoazen, gertaera haietako bat oroimenean nabarmentzen zitzaionean.

Segizioa familiaren etxearen ondoan gelditu zenean, Mari Nieves sukaldeko leihotik metro gutxi batzuetara zegoela ohartu zen. 1979ko urtarrilaren 27an han barruan zegoen. 16 urte bete berri zituen. Aitak krabelin gorri sorta bat oparitu zion, eta Salvak argazki bat egin zion loreekin. Patatak frijitzen ari zela, auto baten motorra entzun zuen kristalaren beste aldean. Arraroa egin zitzaion ibilgailu bat kaleko zonalde hartan aparkatzea, eta errezelak zabaldu zituen begiratzeko. Taxi zuri bat ikusi ahal izan zuen, baina leihoko fluoreszentearen islak barruan zeuden pertsonak ezagutzea eragotzi zion. Are gutxiago jakin ahal zuen autoa lapurtu berri zutela jabea bahitu ondoren, eta minutu erdi geroago aitari tiro egin behar ziotela.

Mari Nievesen oroitzapenetan, tiroek berezko soinua dute. Hasiera-hasieratik jakin zuen ez zirela suziriak, ezta petardoak ere. Ezbeharraren susmoa hartu, eta kalerantz abiatu zen korrika, amaren eta Salva anaiaren oihuak helden zitzaizkion bitartean. "Aita hil digute, aita hil digute", esaten zion anaiak.

Berehala bildu zen jende talde bat balaz zeharkatutako gorputzaren inguruan. Inork ezin zuen erreakzionatu. Izeba Martina heldu zen. Zer gertatzen zen galdetu zuen, eta norbaitek bere anaia zela esan zion. Korrika multzo barrura sartu, eta, eskuan zeraman aterkia astintzen zuela, oihu egin zuen: "Hau da herri honen gorrotoak dakarrena!". Behin baino gehiagotan errepikatu zuen. Gero, Jesús Ulyarren begietan mugimendu txiki bat sumatu, eta etxera eramateko agindu zuen. Egongelako alfonbran jarri zuten. Mari Nieves sukaldean babestu zen amarekin eta Salva anaiarekin. Bere anaia zaharregan pentsatu zuen behin baino gehiagotan: "Jesús gaixoa, José Ignacio gaixoa, nolako atsekabea hartuko duten". Lehengusu batek atea ireki, eta maindire bat non aurki zezakeen

galdetu zuen. “Hil egin al da?”, galdetu zuen amak. “Bai, izeba”, erantzun zuen lehengusuak.

Agian oroitzapen horien guztien intentsitate eta zehaztasunagatik, Mari Nievesek hitz batzuk esan nahi izan zituen krimenaren lekuan. Oholtzara igo zenean, jendea etxe aurreko plaza betetzen ari zen jada. “Utziko didazue”, esan zien bildutakoei, “leku honetan bertan, eta 25 urte geroago, hitz hauek nire aitari zuzentzea”.

Eta hasi zen: “Hementxe aurkitu zintudan, aita, lurrean botata, odol putzu baten gainean. Oihu egiten nizun esnatzeko, baina zoritxarrez ezin izan zenidan hitz egin ere. Gaur zabor edukiontzi batzuk baztertu behar izan ditugu zu erori zinen tokiaren inguruan biltzeko, denok ezagutzen ditugun hiltzaile horiek hil zintuzten tokian. Ikusten duzu nola hartu zaituen kontuan gure herriko udalak, hainbeste zerbitzatu eta maite izan zenuenak, zabor zikin batzuk jarritz... baina, zu ezagututa, ziur ez zaituela harrituko. Ezustea da, hainbeste urteren ondoren, zenbat jende bildu den gaur zure oroimenari justizia egiteko eta askatasuna eskatzeko”.

Txaloek eta bere emozioak behin baino gehiagotan eten zituzten bere hitzak, baina prest zeukan guztia irakurri ahal izan zuen: “Hemendik esan nahi dizut oso harro nagoela nire aita zinelako, eta zutaz oso harro daudela, baita ere, zure Rosita, eta Jesús, eta José Ignacio eta Salva, baita zure bilobak ere, 7 baitira jada, eta zure errainak eta suhia. Zure bilobak ezagutzeko eskubidea ukatu zizuten; horregatik, gu gara *aittuna* nor eta nolakoa zen transmititzen diegunak. Ezer baino lehen, gizon on bat. Ea ekintza hauek, era berean, zure oroimena justiziaz transmititzen laguntzen duten, eta, azkenik, zure herrian ETArek hilketa salatzen duten, zeinaren biktima izan zinen, eta denok garen. Aita, faltan asko botatzen zaitugu. Seguru zuk

badakizula, baina utzidazu esaten, denbora pasa arren, gure bihotzetan oso presente izango zaitugula beti”.

Mari Nieves oholtzatik jaitsi zenean, alaba Julia bizkor hurbildu zitzaion. Sei urte gutxi ziren oraindik entzun berri zuen guztia digeritzeko, eta amak lehen pertsonan egindako kontakizuna entzutean piztutako galdera guztiak galdera bakar batean laburbildu zituen. “Ama – esan zion isilpean –, oso handia al zen odol putzua?”.

SALVADOR ULAYAR ARIMA ORRI SORTA BATEAN

2004ko urtarrilaren 24an, Salvador Ulayar Etxarri Aranatzera itzuli zen, 1979ko urtarrilaren 27an Maiza kaleko espaloi batean lur jota geratu zen hamahiru urteko mutikoa jasotzera, aitari lau tiro nola ematen zizkioten ikusi ondoren. Bera zen haur hura, eta data baten eta bestearen artean gertatu zena bidaia gogor eta luze bat izan zen, oinazearen, ezintasunaren eta depresioaren arka-noetara eramán zuena.

Mende laurden geroago bere herrira itzuli zen Salvador Ulayar hark 38 urte zituen. Maribel emazteak eta Daniel eta Jaime seme-alabek berarekin bizi izan zuten egun bizi eta zirrara garria, bere bizitzako zoriontsuenetako bat. “Dena perfektua izan da”, onartu zuen gau hartan bertan. Ulayartarren lau anai-arrebetako gazteena etapa bat ixtea lortu zuela sinetsita oheratu zen gero, tiroen oihartzuna behin betiko iraungi balitz bezala.

Salvador bere bidaiaren, bere historiaren hasiera kokatzen saiatzen denean, oroitzapenek hilketaren aurreko urteetara bultzatzen dute: gaur egun bere seme Danielek dituen bederatzi urteetatik gertu ibiliko zen bera, eta gelako haur batzuek iraindu egiten zuten Jesús Ulayar alkatearen semea izateagatik. “Zure aita lapurra da, kabroia”, esaten zioten. Eta berari eta bere familiari buruz, saihestezina izatera heldu zen adjektibo bat gehitzen zuten: “Espainolak!”. Askotan pasatu zuen beldurra, etxera itzultzeko ibilbiderik zuhurrena aukeratzen ez jakitearen beldurra, topaketa jakin batzuen beldurra, irain eta eraso berrien beldurra.

Etxeko berotasunean ondo sentitzen zen, seguru, nahiz eta gaur egun, bere aitatasunak ematen dion perspektibarekin, hunkitu egiten den bere gurasoek eskolako kontakizun inozoak entzun ondoren izango zuten amorrua eta ezintasuna imajinatzean. Gogoan du, hori bai, aitak eskolaz kontaktzen zuenaren aurrean izan zuen sumindu-razko erreakzioak askotan lagundu ziola kalera irteten, kopeta tente, "bere semea izateaz harro".

2004ko urtarrilaren 24an, harrotasun hura berreskuratu zuen berriro Etxarriko kaleak zeharkatzean. Azkenean. Orduan bera izutzen jarduten zuten haur haie-tako batzuk, bera oinazetzeko egokierarik onenaren zain zeuden "deabru" itxurako haiek, zeintzuei ausardiaz baino harrotasunez aurre egiten baitzien, begira izango zituen errezelen eta pertsianen bestaldean, beren etxeetako ilunpean eta munduaz zuten ideia baztertzaillean gotortuta, seguru asko, urteetan sarturik, agian berearen pareko ardura familiarrekin.

Hainbat dei anonimoren irainak eta hainbat manifestazioen oihuak entzuten ditu oraindik belarrietan. Horietako bat etxeko ateraino iritsi zen. Salvadorrek hamar edo hamaika urte zituen, eta bere burua gogoratzen du etxebizitzaren kanpoaldean, hormaren kontra, handik gutxira krimena gertatuko zen lekuan, oihuka ari ziren bizilagunei begira. Lehen lerroan, besteen astakeria berberak oihukatuz, bere osaba bat zegoen, amaren anai bat.

Hainbesteko presioak bide eman zion bere gurasoak zaugarriak zirela pentsatzeari, agian zerbait gerta zekie-keela pentsatzeari. Gainera, beti zegoen bizilagunen bat aukera hori elikatzeko prest. "Zure aita..., egunen batean ikusiko duzu", esan zion behin bere adineko neska batek. "Zer?", bota zion aurpegira berak. "Ikusiko duzu, bai", tematu zen bestea.

Paisaia horretan eman zuen haurtzaroa. Garai hartako xehetasunetan gelditzen denean, zaila egiten zaio gertaera batzuk krimenak gero gehitu zien esanahitik bereiztea. Udazkeneko egun batean, eskolatik irtetean, aitaren dendatxoaren ondotik igaro, eta bisita bat egitera sartu zitzaion. "Aita", agurtu zion semeak. "Zer gutxi zatoz zure aitari konpainia egitera", irribarre egin zion aitak. "Tira, bazkaltzera noa, agur", adio esan zion. Orduan Salvadorrek ozta-ozta hauteman zezakeen aitaren afektu eta lagun-behar hark zerikusi zuzena zuela etsaiek inguruan estutzen zioten itxiturarekin. Nahigabeko axolagabekeria horiek gero, askotan, damua ekarri diote, haiek konpontzeko aukerarik ez zegoenean. "Haren bakardadean pentsatzen dudanean", idatzita dauka bere bizipenez betetako orri mordoxka batean, "ezinegonezko korronte bat dabil nire ariman barrena, ezinezkoa izan arren, gizon hartaz eta haren egoeraz jabetzen saiatuko banintz bezala. Ezin dut. Haren zorigaitzetik hurbil bezain urrun nengoela jakiteak asaldatu egiten nau (...). Ez amak, ez are gutxiago haren seme-alabek, ezin genuen susmatu benetako arriskuan zegoela. Bai, baina... Baina ezin dut ahaztu gure aita-ren viacrucisa. Haren isiltasunak, dendan eserita ematen zituen orduak, haren bakardadea, haren ezinegona, imajinatu nahi ez dudanean edo imajinatzea lortzen ez dudanean larriduraz jositako egunerokotasuna. Neure buruari galdetzen diot ea zer pentsatzen zuen amari, guri, bere lau seme-alabei begiratzean, zer kezka betetzen zitzaion barrena ni axolagabe jolasten ikusten ninduenean, non zuen burua jaten ari ginen bitartean, zer sentsazio zuen urdailean etxetik irten eta dendarantz zihoanean, furgoneta gidatzen ari zenean edo infusioaren koilaratxoari bueltak ematen zizkionean".

Ondoren gertatutakoak eta bere oinazearen espe-rientziak lagundu diote egun latz haietako egoera,

atentatuaren aurrekoak, paperaren gainean laburbiltzen: “Zer genekien guk! Zer sentitzen zuen gizon on batek, sozialki jipoitua, hirurogeita hamarreko hamarkadako azken urteetan bizi zuen arriskuaren jakitun eta bere negozio xumearen mende zegoen familia batekin. Zenbat ordu lapurtuak bere lanari bere herriari eskaintzeko! Inork imajina dezake nola eramaten zen hirurogeita hamarreko hamarkadan erailgarri izaera? Getsemani. Bitartean, hiltzaileek beren gaiztakeria zorrozten zuten irainaren harriarekin, gizon bat odol hotzean hiltzea justifikatzen zuten nazionalismoaren gorroto telurikoekin. Garai beldurgarria zen, eta ez zegoen bizkartzainen edo babesen berririk. Trantsizioan zegoen gizarte harentzat isuritako odol-litroen maila jasanezina izan zenean heldu zen hori. Jesús Ulyarrek, beste askok bezala, leungarririk gabe edan zuen trago latz hura, bere ideiak defendatzean erakitzen saiatzen ari zen erakundeen, estatuaren eta gizar-tearen laguntzarik gabe”.

1979ko urtarrilaren 27ko gaua aitaren azkena eta familiaren gainerakoaren historiako lehena izan zela dio Ulyartarren txikiak. 2004ko urtarrilaren 24an gogoratu beste erremediorik ez zuen izan, euripean oholtzara igo eta mikrofonotik iragarri zuenean udalak krimena gertatu zen lekuan jarritako edukiontziak kenduko zituztela. Bi mila lagunek txalotu zuten sentimendu konplize batekin, baina 25 urte lehenago, bera izan zen lekuko bakarra. Bera bakarrik egon zen bertan Vicente Nazábalek bere aita tiroz josi zuenean.

Hilketaren xehetasunek bere horretan iraun dute bere oroimenean: bera telebista ikusten —“Érase una vez el hombre” —, bere aita etxera itzultzen, berogailuaren gasolioa bukatua, bera eta bere aita furgonetarantz oinez bidoiekin, kaputxaduna bat-batean agertzen, gelditzen, hankak irekitzen, apuntatzen..., eta tiro egiten. Jesús

Ulyarren gorpua astunki erori zen lurrera, lau balak jota. “Mingarria zait — idatzi du semeak urteen bueltan — aitaren sufrikarioa imajinatzea, ezinbestean bizirik gabe geratzen ari da, emaztea eta seme-alabak uzten ari da, eta ezintasunez sumatzen du berak sortu, zaindu eta babestu zuen eta ezinbestean babesik gabe uzten duen familiari izugarrikeria eragiten dion une hori”.

Krimenaren unean ez zen hausnarketarako tartetik egon. Hamahiru urteko Salvador Ulyar hark ahal zuen guztia egin zuen korrika, pistolariak berari ere tiro egingo zion beldurrez. Behin baino gehiagotan aurpegiratu izan dio bere buruari erreakzio hura: “Ez nintzen hura laguntzera joan, ez nuen nire eskua berearen artean jarri azken une hartan. Ez nion azken *aita* eskaini, gutxien pentsatutako eta gehien sentitutako hitzek ezkututzen duten maitasun guztia gordetzen zuena. (...) Batek esan behar zituzkeen eta esan ezin zituen edo esaten jakin ez zituen hitz horiek, eta esateke geratzen direnak betiko. (...) Segundo eder batzuk galdu nituen, eta agian, tarte horretan, bizirik iritsiko nintzen aitarengana, eta hura oraindik bizirik egon zitekeen eta argitasun nahikoarekin, jakin ahal izateko semea berarekin zegoela agur esateko”.

Bere bigarren erreakzioa tiroak egin zituen gizonarengana korrika joatea izan zen, baina honek berehala alde egin zuen isilean plaza hartan — bere haur-jolasen agertoki nabarmen izan zen hartan — zuhaitzek areagotzen zituzten itzalen artetik. Salvadorrek hiltzaileek lapurtutako Chrysler 180a baino ez zuen ikusi, kale kantoian jiratzen kalearen amaieran, balazta-pilotuak piztuta. Bi argi gorriek iseka egiten ziotela iruditu zitzaion, agur gaizto bat. “Hijos de perra!”, oiuhu egin zien. Handik urte batzuetara, oiuhu hura behin baino gehiagotan itzuliko zitzaion ahora, terroristek erabili zuten Chrysler berarekin topo egin baitzuen Iruñean, dagoeneko taxi-eginkizunetara itzulita.

Salvador Ulayarrek dio bere zati bat betiko geratu zela aitaren odolez zikindutako espaloi hartan. Tiroen ondorengo zurrunbiloak ere ez zuen handik erauztea lortu. Gaur egun badaki bere maisuak, Juan Mari Aguirrek, babesa eman ziola gaueko lehen orduetan, amak hala aginduta. Esku bat bere buru gainean jarrita ere gogoratzen du. Badaki On José Luisek, medikuak, pilula bat eman ziola. Badaki unerren batean *Diario de Navarra* egunkariko kazetari baten galderei erantzun ziola. Ez zuen haren izena ezagutzen —José Miguel Iriberr—, eta ezin zuen imajinatu elkarrizketa inprobisatu eta dramatiko hark hogeit urte geroago ezin susmatuzko epilogo iraunkor bat izango zuenik. Agian bai pentsatu zuen 2004ko urtarrilaren 24an, José Migel Iriberr bere aitaren omenaldira bertaratu zirenen artean aurkitu zuenean. Ordurako, kazetaria izateaz gain, bere laguna ere bazen.

Batzuetan, Salvadorrek bere buruari galdetu dio ea zer gertatuko zen egun hartan aitari esan ez balio berogailuaren gasolioa amaitu zela. Geroztik, burura ezinbestean etortzen zaizkion galderetako bat besterik ez da.

Hileta eta lurperatzearen ondoren, bere anaia Jesús Ceutara itzuli zenean soldaduska amaitzeko eta José Ignaciok familiaren negozioaren arduraria hartu zuenean, Salvadorri eskolara itzultzea egokitu zitzaion. Bere ikaskideetako batek bakarrik esan zion zerbait: “Atsekabeen lagun nauzu”. Besteek normaltasun plantak egin zituzten, eta normaltasun hori ia kutsatu egin zitzaion. Aurretik zuenaren abisu bat izan zen. Egun batean, atentatua gertatu eta oso gutxira, kalean zebilela, emakume bat hurbildu zitzaion: “Kaixo, Salvador, zer moduz zaude?”. Berak zintzo erantzun zion: “Nahiago nuke biok hil izan bagintuzte”. Eta emakumeak esan zuen: “Ez esan hori”.

Urteen bueltan bakarrik izan zen gai gertaera haien guztien, konpromisoetako esaldi haien, begirada errukarri

haien, isiltasun haien, asmo oneko erantzun haien azken zentzua interpretatzeko. Hemen jasotakoa askoren arteko bat baino ez zen izan. “Jakina, emakumearen hitzak, garai hartan beste pertsona askorenak bezala, asmo onez beteta zeuden. Hausnarketarik gabe ahoskatzen ditugun esaldiak dira, hartzailearengan izango dituzten ondorioei erreparatu gabe. Egia esan, kasu egin nion, eta ez nuen horrelakorik berriro esan. Harrigarria da zein sakon errotu ziren hitz horiek nire ariman, baina behar bezala ongarritu eta ureztatu ninduen giroak, eta oparoa zen halakoetan. Egia esan, inoiz ez nuen esan benetan niri interesatzen zitzaidan ezer. Urte haietan ez zen izan etsipena eta oinazea husteko modurik. Nagusien mundua ez zen niregana jaitsi, eta nire lagunena ia 25 urteko isilune luzea izan zen. Besterik ez. Paisaia horretaz inguraturik, azkenean hartan integratu nintzen. Ez nuen protestarik egin, ez nuen konturik eskatu. Nire papera onartu nuen: jasatea, isiltzea, biktima gisa ez existitzea, gizartearekiko axolagabea izatea eta, hobe ez dena, nire buruarekiko axolagabea izatea. Amorrua eta oinaze amaigabea alboratuta geratu ziren, eta “umeak”, etxean hala deitzen zidaten, bere arimaren gela sekretuan giltzapetzen eta bere ateko giltza ahanzturan botatzen ikasi zuen. Ez nuen jakin zenbaterainokoa zen nire bakar-dadearen, nire nahigabearen hedadura”.

Salvador Ulayarrek oraindik ere harrিতuta jarraitzen du Etxarri Aranazko giro “itogarri eta zapaltzailatik” erotu gabe nola biziraun ahal izan zuen ikusita. Bere buruarentzat, bere seme-alabentzat idatzi zuen kontakizun desinhibitua, agian beste batzuek orrialde horietatik ikasi ahal izateko edo beren burua haietan aurkitu ahal izateko, iturririk onena da urte haiek nolakoak izan ziren gutxi gorabeherako ideia bat egiteko: “Hamalau edo hamabost urte inguru ditut, eskolako atean eserita nago lagunekin. Mutiko bat dator nire parera eta lotsagabekeriaren

bat esaten hasi zait. Saiatzen naiz amuari kosk ez egiten, baina nire familiari buruzko zerbait esanez amaitzen du: 'Gerta-tzen zaizuena da mingostuta zaudetela'. Aitak ez zituen bi urte lurperatuta eramango, eta gorrotatzeko makina hark mingostuta egotea leporatzen zidan. Ezohiko gertaera da mundu normalizatu batean, baina normala ezohiko mundu batean. Okerrena, azkengabe mingarriena, adiskideek ez zidatela animo hitz bakar bat ere eskaini, ez zutela aipatu ere egin. Besterik gabe, bazirudien ez zela gertatu. Hogei edo hogeita bat urterekin, udaltxeko espaloitik etxerako bidea hartu eta *batasuno* talde txo baten aurretik pasa nintzen. Banan-banan aztertuz gero, etxe bakoitzeko onena aurkitu nuen. Ez nien begiratu, ondo ezagutzen nituen. Bat-batean, neurri handiko harri bat erori zen nire atzean, baina, zorionez, ez ninduen kolpatu. Ez nintzen mugitu. Bitartean, haietako batek oihu egin zuen: 'Hurrena zu eroriko zara'. Gogaikarri zitzaion bere ikaskide ohia, aitaren hilketaren gertakaritik bizirik irteaz gain, bere herrian zigorrik jaso gabe ibiltzea".

Gauzak ez ziren gehiegi hobetu Salvador Iruñera joan zenean ikasketekin jarraitzeko. Virgen del Camino institutuan, ikaskideetako batek, bere historiaren berri izan zuenean, honako hau idatzi zion idazmahaiari: "ETA, metraileta gehiago". Bizi zen egoitzan, italiar erlijioso batek solemneki azaldu zion "gatazka" lehenago nork hasi zuen jakitea zela kontua, Francok edo ETAk: "Argi zegoen Franco ETAREN aurrekoa zela, eta, beraz, bere adierazpenetik ondorioztatzen zen nik neureari eutsi behar niola. Ume hari aitaren hiltzaileek aitzaki gisa erabili nahi zuten justifikazio politikoa neurtzea axola balitzaio bezala. ETAk Francoren aurka borrokatuko balu bezala, eta ez Espainiako edozein gobernu edo erregimenen aurka, nahiz eta amnistia, Konstituzioa eta sortzen ari zen demokrazia bat egon. Urte haietako nahasmen morala uler dezaket, baina

nekez uler dezaket gizon hark adierazpen funsgabe hori egitea. Zer behar zuen niri min hori egiteko?".

Egoitzako ikaskideetako batek mezu anonimo bat utzi zion gau batean idazmahai gainean, non "faxista" eta "espainola" deitzen baitzion. Boligrafoaren tinta oso bereizgarria zen, eta Salvadorrek berehala identifikatu zuen egilea, bere aldarrikapen nazionalistengatik nabarmentzen zen Durangoko mutil bat. "Berehala salatu nuen gure hezitzailearen aurrean. Interesdunak onartu egin zuen, eta barkamena eskatu zuen aho txikiarekin. Gero nire hezitzailearengana hurbildu nintzen. Ez nuen ulertzen zergatik zirikatzen ninduen ergel horrek, zergatik deitzen ninduen faxista. Jaso nuen erantzuna ustez nik (14 urterekin!!!) izan nitzakeen ideia politikoen azterketa lasai eta azalekoa izan zen, faxista deitura ondo zegokidala ondorioztatzeko. Nazionalista ez izatea, ezkerrekoa ez izatea, ohiko 'faxistak' karkaxa gisa botatzeko listuontziaren parekoa zen".

Hainbeste dira oroitzapen mingarriak, Salvador Ulayar haiengana itzultzen denean diagonalean egiten duela: "Biziki kaltegarria den argi batekiko beldurra, gogaitzen eta itsutzen nauena, kontuz eta zeharka ibiltzera behartzen nauena".

1996tik aurrera, hiltzaileak espetxetik ateratzeak are astunago bihurtu zuen haien biografiaren zama, nahiz eta eguneroko bizitza jada Etxarritik urrun igaro. Ikaragarri sufritu zuen bere anaia José Ignaciok Vicente Nazábalekin lehen liskarra izan zuenean eta Jesúsék Larrialdietan berekin topo egin zuenean, eta han bizi izandako gertakaria falta-epaiketa batean amaitu zen. Ahozko bistaren egunean, Salvador Auzitegira joan zen anaia babestera. Aretora hurbiltzen ari zela, berari zuzendutako irribarre batekin topo egin zuen Vicente Nazábali laguntzera joandakoen taldean. Etxarri Aranatzeko neska batek egin zion, urte batzuk lehenago bere lagun kuadrillako kide

izandakoa eta une horretan bere aitaren hiltzailearen neska-laguna zena.

Ez zen denbora asko igaro Salvadorrek berak 1979ko urtarrilaren 27an aitarengandik hiru metrora hankak bananduta gelditu eta bost tiro eman zizkion gizonarekin kalean topo egin gabe. Iruñeko Arrieta kalean izan zen. Ulayartarren txikia beste pertsona batekin zihoan espaloitik, eta denda batetik irteten ikusi zuen Vicente Nazábal. "Hiltzailea", deiadar egin zuen hura ezagutu bezain laster, oraindik metro batzuetara zegoela. Gero bere parean jarri, eta esan zion bere "pistolatxo"rik gabe ez zela inor, ea non zeukan. Besteak, "harridura eta desafioa nahasian", hileta-etxeko familia-negoziolari aipamena eginez, "ero" eta "lurperatzaile" deitu zion. Salvadorrek berriro gogorarazi zion hiltzaile bat zela, eta une horretan bere sakelako telefonoa joka hasi zen. Deiari erantzuten ari zela, Nazábalek alde egin zuen.

Oso urte zailak izan ziren. 1996tik aurrera, tristurak eta larritasunak depresiora eramane zuten, eta bizitza jasanezina gertatu zitzaion. Behin baino gehiagotan eskatu zion Jainkoari hura kentzeko. Maribel eta haurrak izan ziren aurrera egiteko argudio nagusia. "Urte askoan – idatzi zuen –, depresioaren aurretik, bitartean eta ondoren, eskora ezezagun batekin, lasta asaldagarri batekin bizi izanaren sentazioa dut. Aitaren trantze ikaragarriaren ondoren inork ez zidanez galdetu nire balizko traumari buruz, pentsatu nuen ez zela hainbesterako izango. Umetatik onartu nuen aitaren hilketa ikustea, nirearen beldur ere izanda, ez dela nahikoa arrazoi amorrus lehertzeko, negar egiteko, justizia eskatzeko, ia edozertarako. Sentikortasun nahastuarekin hazi nintzen. Ondorioz, ez dut jakin behar bezala baloratzen zein kontrapisu behar zuen nire minak, zenbat eska niezaiokeen nire inguruari trauma fisikoa konpentsatzeko".

Eskora hori, batzuetan, terrorismoarekin lotutako edozein albiste, elkarrizketa edo iruzkin gaitzestean agertzen zen. Bere erantzunak neurrigabeak, irrazionalak ere bihurtzen ziren, eta, batzuetan, bere familia zipriztintzen zuen amorru justifikatu gabea izaten zuten. Bere apunte pertsonalek oso modu grafikoan argitzen duen pasarte bat dute: "Herri Batasunaren manifestazioa deitu zuten gau batean (ez dut arrazoa gogoratzen), izaba Martina, aitaren arreba, nire amaren etxean zegoen, Etxarrin. Etxeko atetik atera, eta bere presentziarekin gure kalean desfilatzen ari zen ETaren aldeko prozesioari aurre egin nahi zion. Malguki batek jauzi egin zidan errailetan, eta oihuka eskatu nion hori ez egiteko. Bera, Ulayar ni bezala, ateratzen tematu zen. Ama isilik zegoen, baina hura kaleko atearen orpoan egoteak are gehiago sumindu ninduen. Neure senetik atera nintzen erabat. Gainera, egunez egun Etxarriko etxe hartan bizi zirenen beldur nintzen: nire ama, nire anaia José Ignacio eta bere familia. Ez izaba Martinak (ni bezala bere historiaren mende, eraildakoaren arrebarena), ez eta nik ere, ez genuen jakin lasai egoten, gure izaerari, gure emozioei eusten. Handik minutu gutxira biok elkarri besarkatuta geunden, negarrez".

Putzua oso sakona zen, baina ateratzea lortu zuen. Emaztea izan zen azalera itzultzen lagundu zion helduleku ziurra, etengabea, nekaezina: "Nire Maribel maitearen presentzia beti seguru eta maitagarriagatik izan ez balitz, ez dakit zer gertatuko zitzaidan. Bera izan da nire mundua ibilarazi duen motorra, ni, gehiegitan, bere etxean bizi zen eta aldizka bere mahaian jaten zuen pertsona bat besterik ez nintzen garai batean".

Salvador Ulayarren osatze prozesuan erabakigarria izan zen bere barneko bazter guztiak aireztatzeko borondatea, bere arimaren gela sekretua irekitzekoa, haren hitzekin esatearren, airea pasa zedin eta iraganeko korapiloak

desegin zitezen. Terapia saioak izan ziren, hainbat arlotatik lagundu zioten lagunak, ahaztezina izan zen 2001ean Larderoko Maristen etxean igaro zuen Aste Santua, eta Maribel beti egon zen hor. Hala ere, berak bere bizitza zibilera osatzea deitu duena egiteke zegoen oraindik.

2003ko igande batean, emaztearekin eta seme-alabekin paseatzen ari zela, mugikorrera deitu zion Pilar Aramburok, Burlatako alkate sozialista ohiak, foru parlamentari ohiak eta Libertad Ya-ren oinarrietako batek. Azaldu zion egun batzuk barru Tomás Caballeroren hiltzaileen aurkako epaiketa egingo zela Auzitegi Nazionalan, eta, familia babesteko, Iruñetik autobus bat alokatzea pentsatu zutela. Zalantzarik gabe eman zuen izena. Biharamunean, José María Calleja kazetariak deitu zion telefonoz, eta Madrilan, Casa de América delakoan, terrorismoaren biktimei buruzko mahai-inguru batean parte hartzea proposatu zion. Bere esperientzia kontatzea zen kontua. Hitzordua egun berean zen, eta baietz erantzun zuen baita ere.

Bi osagai horiekin, 2003ko maiatzaren 7a egun seinatua izan zen Salvador Ulyarren biografian. Goizaldeko ordu batean Madrileran abiatu zen Libertad Ya-ren autobusean. Bidaia luzea izan zen, baina solasaldi luze eta atseginak eskaini zituen. Auzitegi Nazionalera sartu aurretik, Caballero anai-arrebak agurtzeko aukera izan zuen. Suminez bizi izan zuen areto blindatuaren barruan gertatutakoa, non akusatuak kanporatu baitzituzten kristala jotzeagatik. Gogora etorri zitzaion bere aitaren hiltzaileen aurkako epaiketa egin zenean, familiak ez zuela jakin ere egin. Beraz, ez zen inorako autobusik egon.

Ahozko bista amaitzean, jada eraikinaren kanpoaldean, Libertad Ya taldeko kide batzuek aldean zeramaten pankarta bat zabaldu, eta Auzitegi Nazionalaren hormaren ondoan jarri ziren. Argazkilariak eta telebista-kamerak zeuden. Salvadorrek zalantza egin zuen une batez, baina

oihal zatia hartu, eta haren atzean jarri zen. Une hura berritzen duenean, irudiak kamera motelean doaz bere oroimenean barrena. “Zerbait esnatzen hasi zen nigan”, idatziko zuen geroago.

Gauean bere historia kontatu zuen Basta Ya elkarteak Casa de Américan antolatutako ekitaldian. Berarekin zeuden mahaian José Javier Uranga, *Diario de Navarra* egunkariko zuzendari ohiak, 1980an egunkariko aparkalekuan balaz josia; Pilar Elías, Ramón Baglietoren alarguna, 1980an etakide batek eraila, zeinari bizia salbatu baitzion haurra zenean; Patxi Elola, ETako kide ohiak, PSE-EEko zinegotzia Zarautzen, lorezaina lanbidez, bizkartzaina eramatera behartua hesi bat konpontzen edo akazia batzuk inausten ari denean; Vanessa Vélez, PPko zinegotzia; eta Maite Pagazaurtundua, Urnietako zinegotzi sozialista eta terroristek hiru hilabete lehenago hil zuten Joxebaren arreba. Lekukotasun guztiek aldaba-hots sendo gisa durundi egin zuten bere barruan. Entzuleek hunkituta entzun zituzten batzuk eta besteak. Amaieran, hizlariak afari maitagarri bat partekatu zuten.

Jardunaldi magikoa izan zen. Salvadorrek berak honela laburbildu zuen bere oroimen inprobisatuetan: “Egun horretan, autobusa goizaldean Madrilerantz zihoala, biktimen familienganantz, Caballerotarrengantz, nire buruarengantz; Auzitegi Nazionalaren espaloian Libertad Ya-ren pankartari eutsi eta neure egin nuen unea eta Casa de Américan Basta Ya-rekin izan nuen esku-hartzea, behin betiko eguzkitara, eurira eta hotzera atera nintzen unea bezala iltzatu da nigan. Biktimak justizia eskatuz ageriko egiten dituen aire zabalera. Hiritar bezala susperturik, zibilki berpizturik, gehiago ez isiltzea erabaki nuen. Biktimen aldarrikapenak, nire aldarrikapenak, sendatu egiten nau. Egun horretan justizia legala egiten hasi zen Tomásen alde, baina Jesús Ulyarri ere justizia

egin zitzaion bere hilketa ikusi zuen semearen bidez, zeina beldur izan baitzen bera ere hilko ote zuten. Geroago bera ere hiltzea nahi izan zuena duintasun handiagoz bizitzen hasi zen, osotasun handiz”.

Salvadorren suspertze zibilaren ondorioetako bat Libertad Ya herri plataformarekin gero eta konpromiso handiagoa hartzea izan zen. Deitu zituzten hainbat ekitalditara joan zen, beste batzuk prestatzen lagundu zuen, oso denbora gutxian aurreko 25 urteetan faltan izan zuen kontsolamendua eta adiskidetasuna aurkitu zituen, eta 2004ko urtarrilaren 24ko atarikoak lehen lerroan bizi izan zituen, bere bidaiari oinazetsuaren behin betiko amaiera ekarri zuen eguna.

Zenbat gozatu zuen hilerriko atarian edo elizako atarian musuak eta besarkadak banatzen. Nola hunkitu zen edukiontzia mugitzean. Zein zoriontsua izan zen bere esku zuriak etxeko horman inprimatzean, Gotzone Moraren eskuen ondoan. Nolako ilusioa egin zion bere herrian hainbeste lagun eta ezagun ikusteak. Inor ez bera baino egokiagoa Etxarri Aranatzaren ordu bizi eta errepikaezin haien balantzea egiteko: “Bideoak eta argazkiak errepasatzen ditudanean, eta hainbeste jenderen aurrean, gorroto gramo bakar bat ere gabe, pentsatzen dut: Non zeundeten denok? Hainbeste behar izan zaituztet! Baina orain nirekin zaudetenez gero, jada ez dut gogoan heriotzazko negu hura, udaberri hau besterik ez dut ikusten, non bizitzen geratu naizen. 2004ko urtarrilaren 24an, ordu erdi baino gutxiagoan osatu nuen Etxarri Aranatzera nire bizitzan egindako errepide bidaiarik atseginena. Hala ere, 1979ko espaloiko umearen bila Etxarrira egin nuen beste bidaiari hura osatzeko 25 urte behar izan nituen, eta ez ninduen nire autoak eraman. Ume hari elkartasuna adierazteko, behar nuen kontsolamendua eta maitasuna emateko gai izan diren guztiek eraman ninduten.

ROSA MUNDIÑANO MALKO ORDAINEZINAK

Rosa Mundiñano Ezcutari ez zen Etxarri Aranazko hilerrian egon 2004ko urtarrilaren 24an. Gustura sentituko zukeen hainbeste lagun ezagun eta ezezagunek senarraren hilobiraino eraman zuten berotasuna, baina bere aldaka hebainduak etxean geratzea aholkatu zion. Ahal zuen moduan imajinatu zituen aurreko egunetan eta asteetan seme-alabak kezka betirik eduki zituzten ekintzak, eta otoitz egin zuen dena ondo ateratzeko, jendea kanposantutik hirigunera zihoan bitartean. Hori bai, bertaratutakoak krimena gertatu zen lekura iritsi zirenean, familiaren etxebizitza zaharretik atera zen makuluan bermatuta, eta 25 kandeletako bat piztu zuen. Kandelak duintasuna itzuli zioten ordura arte zabor edukiontzi batzuek okupatutako espazioari. Han zeuden Jesús, José Ignacio, Mari Nieves eta Salvador, hunkituta eta zoriontsu. Salvadorrek kandela uzten lagundu zion, baina litekeena da ez berak ez besteek asmatzea ama omenaldian parte hartu zuten gainerakoekin elkartu zuen keinu sinboliko haren nondik norakoa. Ez da erraza alargun baten oinazeaz jabetzea, are gutxiago Etxarri Aranatzaren.

Rosa Mundiñanok 78 urte ditu gaur egun, eta Iruñean bizi da José Ignacio semearekin, Blanca errainarekin eta zazpi bilobetako hirurekin. Etxarri Aranatzaren ere bizi zen haiekin, 1996an senarraren hiltzaileak kartzelatik ateratzen hasi zirenean. Hura izan zen bere herritik, bere arbasoen aspaldiko ezpaletik, Jesús Ulayar Liciagaren odolez betirako zikindutako lekutik urrunduz bizi izan zen behin betiko gertakaria.

Rosa Mundiñano beti argi eta garbi bereizi izan duten bi ezaugarri daude: duintasuna eta diskrezioa. Bere

esku-hartze publiko bakarra atentatua gertatu eta lauzpabost egunera izan zen, biktima izaera estreinatu berri-tan, hain zuzen ere. Bere seme-alaben eta lagun batzuen laguntzarekin idatzi zuen gutun bat izan zen, eta egunkarira bidali zuen, bizilagun batzuek Jesús Ulayarren kontura botatzen jarraitu zituzten kalumniak eteteko, hobiratua izan zen lurra oraindik fresko zegoela. Terroristek krimena aldarrikatzean publikoki egindako salaketei ere erantzun nahi zien. Gutunaren izenburua “Egiaren omenez” zen, eta *Diario de Navarra* egunkarian argitaratu zen 1979ko otsailaren 4an.

Honela hasten zen: “Joan den hilaren hogeita zazpian Etxarri Aranatzen hil zen Jesús Ulayarren emazte gisa, eta baita nire seme-alaben izenean ere, lerro hauetan esker-rrak eman nahi dizkiet egun hauetan beren sentimendua, maitasuna eta animoa adierazi diguten guztiei; eta, bide batez, prentsan agertutako zenbait albiste tendentziatsuri aurre egin, nire senarra izan denaren benetako irudia itxuragabetzen baitute”.

Eta gaineratu zuen: “Badirudi bere hilketaren arrazoia, aldarrikapen-oharraren arabera, ‘alkatetzan eman zituen lau urteetan hiritarren aurka eta euskaldunen aurka egindako jarduera’ izan dela. Egia da banaketa bat egon dela herrian (ez herriarena alkatearen aurka, baizik eta herriarena herriaren aurka). Arrazoi nagusia antzinako eskoletako lokaletan etxebizitzak eraikitzea izan da. Epai-keta batzuen ondoren, auzitegiek hildakoari eman diote arrazoia. Zatiketa hori sustatzean beste asmo edo interesik egon bazen, ez dakit; Epaille Gorenak bere garaian argituko digu”.

Rosak bere senarraren izaera eta Etxarriren alde egindako ahaleginak aipatu zituen ondoren: “Harro nago erakutsi digun zintzotasun, zuzentasun eta besteen alde gorputz eta arima (batzuetan, familiaren beraren kontura)

aritzeko testigantzaz. “Antieuskaldun” kalifikazioari dagokionez, guztiok ezagutzen dugu hizkuntza horrekiko zuen grina; izan bedi horren erakusgarri: ikastolen alde lortutako diru-laguntzak, euskal kultur asteak, bere garaian bere ardurapean egin zirenak, eskualdeko ikastolari udal etxabeak eskaintzea, etab. Antieuskaldunak al dira jarduera horiek? Modu batera edo bestera pentsatzeagatik, eskubidea ematen al du horrek beste batzuk hiltzeko, eta hila izateko zoritxarra? Balio dezatela lerro hauek gauzak bere lekuan uzteko. Bakarrik eskatzen dut, bizitzan justizia egin ez zitzaiola uste dudanez, haren ospea errespetatadila hil ondoren.

Gutuna paragrafo miresgarri batekin amaitzen zen: “Fededun naizen aldetik, nire senarraren hilketan parte hartu duten guztiei, informatzaile zein exekutatzaile, barkamen zintzo, baina mindua, eskaintzen diet. Beren amez gogoratzea besterik ez nieke eskatuko, eta gizon bat hiltzen dutenean, atzean geratzen garen alargun eta umezurtzengan pentsatzea”.

Haren hitzek ez zuten askorako balio izan. 1979ko urtarrilaren 27a baino lehen, Rosa bere senarrak eta seme-alabek, kalumniak edo irainek minduta, etxera itzultzean aurkitzen zuten magal atsegina izan bazen, data horretatik aurrera, bigarrenek bizirik irauteko behar izan zuten babesleku segurua bihurtu zen. Salvadorrek idatzia du bere amak “eutsi egin ziola sendotasunari” berak gehien behar izan zuenean: “Etxera iristen nintzen, ama aurkitzen nuen eta ondo sentitzen nintzen, seguru. Azkeneko berria kontatzen nion, eta harengan aurkitzen nuen babesa. Nire ama ez da inoiz hitz askokoa izan, eta bere baitan irensten zituen estualdi haiek, nire aitarekin batera, haren hilketaren ondoren bizitza egokitu zitzaizkion beste asko bezala. Amaren nortasunak ekartzen zuen desdramatizazioa oso neurea sentitzen dut, eta orduan baliagarria zitzaidan”.

Eta gainerakoek ere gauza bera esan dezakete. Hala ere, Rosak aldi berean bizi behar zuen bere oinazearen itzal guztiz pertsonalarekin. “Seme-alabok –gehitzen du Ulayartarren txikiak– lagunartea, maitasuna, estimulua, lana... ekarri genituen, baina balek beren bizitzan ireki zuten zulo izugarria, senarrak utzitako hutsune mingarria, bete zezakeen ezer ez”. Eta lerro batzuk aurrerago, lau anai-arrebek, adina eta gaitasuna izan ahala, familia-gurdi-tik tira egin zutela eta denek beren familia propioak eraiki zituztela aitortzen du. “Asebetetzen gaituzten bizi-proiektuak osatu ditugu –amaitzen du–, baina, seme-alabak eta bilobak alde batera utzita, Rosa Mundiñanoren bizi-proiektua bost tirotan desagertu zen”.

Egia esan, Rosa Mundiñanoren proiektua, zalan-tzarik gabe 1955ean Jesús Ulayarrekin ezkondu zenean izango zituen ilusioak, txiki-txiki eginda geratu ziren krimena gertatu baino dezente lehenago. Seme-alabek eskolatik itzultzean kontatzen zituzten istorioek, senarraren aurpegi urdurian igartzen zituenek, erosketak egitera irtetea bat-batean harrapatzen zituen isilpeko iruzkinak, irainen umiliazioek, isiltasunek, bakardadeak edo beldur-rak Rosak zuen zorion eta normaltasun hutsezko asmo oro txikitu zuten. Bere ingurukoen artean ere ez zuen aurkitu nahi izango zukeen adorerik. Bere anaietako batek alkatea kritikatzeko herrian antolatu ziren manifestazio eta eserialdietan parte hartu zuen. Behin baino gehiagotan antzeman zuen Rosak haren ahotsa sukaldean lanean zebilela, leihotik sartzen ziren koru-kontsignen artean. Hilketaren gauean, anaia hori familiaren etxera joan zen. Rosak malko artean begiratu zion, eta gorpua jarri zuten gelara igotzera gonbidatu zuen: nahi zuena esan ziezaiokeela, barre egin zezakeela, hilda zegoela eta ezin zuela erantzun. Anaia haserre irten zen, etxetik bota zutela esanez.

Baina arrebak bazituen beste kezka gai batzuk gau hartan. Barrutik urratzen zuen mina gorabehera, sortzen joan ziren behar guztien gainean egon zen. Sukaldeko negar nahigabetua eten zuen gorpua estaltzeko eskatu zuten maindire zuriaren bila joateko, norbait geltokira José Ignacioren zain egotera bidaltzeaz arduratu zen, maisuari Salvadorren gainean pixka bat egoteko iradoki zion, ahal izan zuen moduan kontsolatu zuen Mari Nieves... Bere ezkon bizitzaren etorkizuna bost tirotan desagertu berria zen, bai, baina hantxe bertan, senarraren gorpuzkiak aldameneko gelan zeuden bitartean, beste proiektu bat jarri zuen abian: bere seme-alabenak posible egitea, aitarik ez bazuten ere.

Ahalegin hori izan da, harrezkero, bere bizitza osoaren erdigunea. Erailketaren ondorengo egunak eta asteak ez ziren samurragoak izan, baina beti atera zen kalera burua tente. Auzokide batzuek jaitsi behar izaten zuten berea, herrian zehar berarekin gurutzatzean.

Inoiz ez zuen hitz txarrik izan inorentzat. Egun batean, krimenaren egileak atxilotu eta gutxira, Nazábal anaien amarekin topo egin zuen mezan. Elizatik irtetea, Rosa herriko andre batzuekin hizketan geratu zen atarian. Borreroen ama ere atera zen, eta taldea saihestu zuen. Baina Jesús Ulayarren alargunak maitekiro deitu zion: “Zatoz, emakume, hemen inork ez du ezer zure aurka”.

Zitalkeriaz, abandonuz eta etsipenez beteriko urteak izan ziren, baina berak ausardiaz eta dotoreziaz aurre egiten jakin izan zuen. Hiltzaileak espetxetik irten eta Etxarrira itzuli zirenean bakarrik babestu zuen José Ignaciok handik alde egiteko egindako proposamena. Terroristek ez zioten herrian senarrarekin bizitzen utzi, eta ez zirudien bilobekin bizitzen uzteko prest zeudenik ere.

Egun haietan, José Ignacio eta Blancaren adiskide ziren herriko senar-emazte batzuek mezu hunkigarria

helarazi zioten familiari: “Milioi bat pezeta dugu bankuan. Gure bizitza osoko aurrezkiak dira. Hartu eta joan zaitezte hemendik urrun”. Ulayarrak hunkitu egin ziren eskaintzarekin, baina erabakia hartua zegoen.

Joan zirenetik, Rosak noizbehinka izan du harremana bere herriarekin. Auzokideek eta lagunak 2000ko abenduaren 4an egunkariak argitaratutako argazkietako batean ezagutu egin zuten –bere makulu bereizezinarekin–, Gobernuak terrorismoaren biktimei Nafarroako Urrezko Domina eman zienean. Irudian, lehendakaritzara hurbiltzen ikus dezakegu, Salvadorren laguntzaz, diploma jasotzera. Agian, 2001eko azaroaren 6an Asturiasko printzearekin egindako talde-argazkian ere aurkitu zuten, printzeak Nafarroara egindako bisitan. Bere seme-alabek familiaren historiaren xehetasun batzuk azaldu zizkioten egun hartan Don Feliperi, eta oinordekoak, ezagutzen baitzuen, aitortu zuen “ilea lazteko modukoa” zela. Rosak ez zuen ia esku hartu. Ez zen beharrezkoa. Han egon besterik ez zuen egin, diskretuki.

Miguel Delibesen *Mujer de rojo sobre fondo gris* eleberriko emakumea bezala, berak ere bere presentzia hutsarekin arintzen zuen bizitzearen atsekabea. Horregatik, 2004ko urtarrilaren 24koa bere eroapenari, buru-belarri aritzeari, ausardiari, Etxarri Aranatzan 25 urtez alargun igaro izanari egindako aitormen bat izan zen. Ekitaldia Jesús Ulayarri egindako omenaldia zen, baina bertaraturako bi mila lagunak, nahiz eta jakin ez, bera ere omentzen ari ziren.

Bi egun geroago, Salvadorri elkarrizketa batean galdetu zioten ea nola bizi izan zituen bere amak herrian egindako ekitaldiak. Hauxe izan zen bere erantzuna: “Nire ama larru gogorreko emakumea da. Baina horrek barrutik hunkitu du. Argi dago pozik eta asebate dagoela. Elizako lehen bankuan eserita zegoela, eta jendea gora eta behera,

guri agur esateko, haren satisfazio aurpegiak, irribarreak eta malkoek ez zuten preziorik. Ordainezinak ziren”.

LINA NAVARRO MAITASUNA 25 URTEKO ATZERAPENAREKIN

Lina Navarro Florido Iruñera joan zen lehen aldia senarraren gorpua jasotzeko izan zen. 1979ko urtarrilaren 2a zen, eta Francisco Berlanga Robles, Polizia Nazionaleko artzilaria, desaktibatu nahi zuen lehegailuak eztanda egin zuenean hil zen. Hilabete eskas falta zitzaion Malagara itzuli eta emaztearekin eta hiru seme-alabekin elkartzeko.

2004ko urtarrilaren 24an, Lina Navarro Foru Komunitatean izan zen berriro. Berriz ere egin zituen Malaga eta Iruñea lotzen dituzten 900 kilometroak, Belosoko kuartelean senarraren lankideek antolatu zuten oroimenezko ekitaldira joateko eta Etxarri Aranatzen Libertad Ya-ren deialdiarekin bat egin zuten bi mila pertsonak eskaini nahi izan zioten maitasunezko eta kalte-ordainezko omenaldia jasotzeko. 2004ko urtarrilaren 24 hartan, Francisco Berlanga izan zen eguneko protagonista nagusia, Jesús Ulayarrekin batera.

A zer alde bidaia baten eta bestearen artean! 1979ko Lina hura 24 urteko emakume bat zen. Ahal izan zuen moduan utzi zituen norbaitekin bere hiru seme-alabak –handiak bost urte zituen, eta txikiak bederatzi hilabete–, eta penintsula zeharkatu zuen, jaso berri zuen albisteak erabat atsekabetuta. Oraindik ezin zuen sumatu gero etorriko zen bakardadearen zapora mingotsa. 2004ko Lina hark familiakoa balitz bezala tratatu zuten alargun bat eta lau anai-arreba aurkitu zituen, eta Nafarroak aurreko 25 urteetan eman ez zion maitasuna eta esker ona jaso zituen, kontzentratuta.

Egia esan, 1979ko urtarrilaren 2an helarazi zioten lehen informazioa erdipurdiko egia izan zen. “Zure

senarrak istripu bat izan du”, esan zioten Iruñetik telefono hariaren bidez. “Okerrenaren beldur nintzen, baina ez nuen uste hilda zegoenik”, kontatu zuen elkarrizketa batean urteen bueltan. Bidaia osoa Paco bizirik aurkitzeko itxaropena elikatuz egin zuen.

Nafarroako hiriburura iritsi zenean bakarrik eman zioten gertatutakoaren ondorioa eta xehetasunak. Berlanga kaporalak goizean goiz hil zen Gaztelu Plazan. ETAko kide batek bomba bat jarri zuen Jiménez Fuentes Etxe-agentziaren atearen ondoan. Lehergailua plastikozko poltsa baten barruan zegoen. Abisua poliziarengana iritsi zen, eta lehergailuak indargabetzeko zenbait teknikari bertaratu ziren. Francisco Berlangak alboko farmaziako langileak ohartarazi zituen, baina ez zion gehiagorako astirik eman: artzilariek lanean erabiltzen zituzten babesetako bat bera ere jarri gabe lehertu zen karga. Uhin hedakorrak gorputz-adarrak ebaki zizkion, eta berehala hil zen.

Lina Navarrok behin baino gehiagotan hitz egin zuen senarrarekin polizia baten lanak Nafarroan zuen arrisku handiaz. Ez ziren teoria gutxi gorabehera oinarrituak bakarrik. Gaztelu plazako leherketaren aurreko hamahiru hilabeteetan, ETAk segurtasun indarretako hiru agente erail zituen Foru Erkidegoan, bere lehen hiru hildakoak. Joaquín Imaz Martínez izan zen erortzen lehena, Polizia Armatuaren komandante burua. 1977ko azaroaren 26an, Zezen Plazaren inguruan aparkatuta zuen autoaren ondoan itxaron zioten terroristek, eta hurbiltzen ari zela, tiro egin zioten. 50 urte zituen. Bigarren biktima José Manuel Baena Martín izan zen, Poliziaren Kidego Orokorreko inspektorea, 1978ko urtarrilaren 11n San Jorge auzoan izandako tiroketa batean hil zena. Aurreko egunetan atxilotetak izan ziren Iruñeko hainbat lekutan. ETAko kideak erabiltzen ari ziren etxebizitza baten inguruko susmoak bildu zituzten agenteek. Hutsik zegoen joan zirenean, eta ekintzaileak

iritsi arte itxarotea erabaki zuten. Azken hauek iristean, poliziak bertan ikusi, eta ez zuten zalantzarik izan pistolak ateratzeko eta tiro egiteko. Baena inspektorea eta bi etakideak hil ziren: Joaquín Pérez de Viñaspre eta Ceferino Sarasola Arregui, biak gipuzkoarrak. Hirugarren atentatu hilgarria 1978ko maiatzaren 9an izan zen. Terroristek bomba bat jarri zuten Atari Berriaren azpian, Iruñetik Donostiarako irteeran, eta Guardia Zibilaren jeep bat igarotzean leherrarazi zuten. Manuel López González hil zen, Renfeko geltokian zaintza-txanda amaitu berritan. 23 urte zituen, Caceresekoa zen eta ezkontzear zegoen.

Hildakoek, zalantzarik gabe, balantzerik larriena eskaintzen zuten, egoeraren erakusleihorik beltzena, baina eguneroko bizitza ere indarkeriaz bete zegoen. Paco Berlangak, agian, garrantzia kenduko zion Linari telefonoz kontatzean, baina polizia batentzat oso zaila zen, ia ezinezkoa, tentsioari ihes egitea. Ordena publikoa eguneroko arazoa zen. Atari Berriko atentatuaren ondoren gertatutakoa adibide ona da. Manuel Lópezen aldeko hileta elizkizunak maiatzaren 10ean egin ziren Pauldarren elizan, Milagrosan, eguerdiko hamabietan. Arratsaldean, krimenagatik adorea sututa, eskuin muturreko talde batek istilu larriak sortu zituen Alde Zaharrean. Makilekin, borrekin, kateekin eta pistolekin armatutako pertsonak osatzen zuten. Ultra batzuk Zapatari kaleko 31. zenbakian zegoen LKIren egoitzari erasotzen saiatu ziren, baina ez zuten lortu. Berehala etorri ziren liskarrak orbita abertzaleko gazteekin. Barrikadak, txikitutako erakusleihoak, txikitutako autoak eta hainbat zauritu larri izan ziren. Larriena 54 urteko Juan Antonio Eseverri Chávarri izan zen. Guardia zibila zen lanbidez, eta kale-jantzian zihoan liskarrean. Lau labankada jaso zituen, eta heriotzaren atarian utzi zuten Chapitela kalean. Poliziak 52 pertsona atxilotu zituen, eta gaua komisarian igaro zuten. Juan Antonio Eseverri

astebete geroago hil zen, maiatzaren 17an. Animoak berriro tenkatu ziren. 52 atxilotuetako batzuei labankaden egileak izatea leporatu zieten, eta horietako bost kartzelara bidali zituen epaileak. Senideak eta lagunak ziur zeuden erruga-beak zirela, eta gobernadore zibila eta Auzitegiko presidentea bisitatu zituzten kasuaren instrukzioa arintzeko. Ekainaren 25ean, sanferminak berehala zetozela, festetako lagunartean ordezkariak udaletxean itxialdia egin zuten atxilotuen askatasuna eskatzeko. Urte hartako txupinazoa lehen solairutik bota zen. Pankarta batek zeharkatzen zuen udaletxearen aurrealdea, "San Ferminetarako, denak etxean" esaldiarekin. Uztailearen 8an, zezenketa amaitzean, gazte talde batek amnistia eskatzen zuen beste pankarta bat zabaldu zuen hondarrean. Zenbait borroka izan ziren tendiduetan, eta, bat-batean, polizia nazionala hondarrera sartu zen kezko potoak eta gomazko pilotak jaurtiz, eta, gero egiaztatu zenez, baita pistola-balak ere. Iskanbila ikaragarria izan zen. Batzuk nahaspilaren erdian irteera aurkitzen saiatu ziren bitartean, beste batzuek kuxinak eta mota guztietako objektuak jaurti zituzten agenteei, eta atzera egin behar izan zuten. Liskarrek kalean jarraitu zuten. Iruñea hiri bortitza eta arriskutsua izan zen gau hartan. Txarangen musikaren ordeztan, tiroen eta sirenen soinu-banda bat entzun zen, eta sanferminetako paisaia tradizionalak borrokei, lasterketei, barrikadei eta zaurituei bide eman zien. 150 pertsona baino gehiago eraman zituzten hiriko osasun-zentroetara, eta 78 ospitaleratu. Gutxienez sei zauritu izan ziren balaz, eta hildako bat: Germán Rodríguez Sáiz, tiro batek jota zezen-plazatik gertu, 22:00ak eta 22:10ak bitartean. Orreaga etorbidetik igarotzen ari zen gidari batek bere Renault 8an eraman zuen Nafarroako Ospitalera. Ebakuntza egin zioten gauerdialdera, baina goizeko ordu biak aldera hil zen. Hiru egun geroago, Sanferminak bertan behera geratu ziren.

Hori izan zen Paco Berlanga eta bere lankideen lan-paisaia 1978an, ETAk 69 pertsona hil zituen urtean, ia bere aurreko historian bezainbeste. Kaporal gazteak ontzat emango zituen arriskua eta zoritxarrak, Malagara hurbiltzearen truke, non azkenean Linarekin eta hiru txikiekin elkartu ahal izango baitzen. Paradoxikoa da bere azken zerbitzuen artean hiru bonba-abisu egotea abenduaren 6an, Nafarroak eta herrialde osoak Konstituzioari gehiengoz baiezkota eman zioten erreferendumean. Egun hartan, espainiarrek beren kabuz erabaki zuten nola bizi nahi zuten, baina Nafarroako hiriburuko txokoren batean, ordurako, norbait lehergailuaren barrenaldeetan lanean ari zen, eta, hiru aste geroago, bere eskubide oinarrizkoena erauziko zion kaporalari.

Linak ezin izan zituen ahaztu 2004ko urtarrilaren 24an Etxarri Aranatzeko kaleetan zebilela deskribatutako pasarte batzuk. Senarrarena izan zen txapela zeraman aldean, eta Ulayartarren etxe aurrean piztu ziren kandelen ondoan utzi zuen, alkate ohiaren aginte-makilaren ondoan. Pozik zegoen, eta, beharbada, apur bat harrituta inguruan zuen giza berotasunagatik, zerikusirik ez zuena 1979an Francisco Berlanga artezilariaren gorpuzkiak furgoi batek Nafarroatik eraman baino lehen egin zen hileta presaturarekin. Meza hartako argazkietan agentearen txapela ere ikusten da, hilkutxaren gainean jarrita. Hildakoaren lagun batzuk hilkutxa inguratzen ari dira, kapera txiki eta apain-garririk gabeko batean neurritasunari eusten saiatzeko.

Etxarriko ekitaldietara joan zirenetako askok ez zekiten nor zen Lina. Ez zekiten, beraz, Ulayartarren baten besotik helduta aurrera zihoan emakume irribarretsu haren historia. Beste batzuek haren iragana eta biktimatzaiera sumatu zuten, eskuan zeraman polizia-txapela zela eta. Pertsona batek, ordea, arretaz jarraitu zion haren bideari: Fernando Jiménez Fuentesek ez zuen inoiz hitz

egin Berlanga kaporalaren alargunarekin, baina 2004ko urtarrilaren 24 hartan jakin zuen zerbait esateko garaia iritsi zela. Bere bizitzako 83 urteek pausoa ematera bultzatzen zuten nolabait. Bera izan zitekeen ETaren lehen biktima mortala Nafarroan, terroristek 1977ko urriaren 19an lokian jarri zioten subfusila tirokatu izan balute. Baina egun hartan Iruñeko Rodezno Kondearen plazan zuen etxera sartu ziren hiru kaputxadunek dirua besterik ez zuten nahi. Ekintzaileek emazteari, alabari, neskameari eta atezainari ahoa estali zieten Fernando Jiménezzi kanoia zuzendu aurretik. Lau egun lehenago, Kongresuak amnistiarri buruzko lehen legea onartu zuen, eta horrek kalera itzuli zituen preso politiko asko, ETAko kide asko barne, baina talde armatuak, paisaia demokratikoarekin bat egin beharrean, dirua biltzeko estortsio kanpainetako bati ekin zion. Fernando Jiménez Fuentesek Madrilera aldatu zuen bere etxea lapurretaren ondoren, baina Iruñean zuen negozioa zabalik mantendu zuen: etxe-agentzia bulego bat Gaztelu Plazan. Bertan jarri zuten terroristek 1979ko urtarrilaren 2an Francisco Berlanga hil zuen bonba.

2004ko urtarrilaren 24an Etxarri Aranatzera joan zen bere alabarekin eta suhiarekin batera. Behin baino gehiagotan bilatu zuen Lina Navarorengana hurbiltzeko unerik egokiena, eta Ulayartarren etxe aurrean jarri ziren 25 kandeletako bat piztu ondoren lortu zuen. “Zure senarra hil zuen bonba niri jarri zidaten”, esan zion.

ZINEGOTZIAK ETA ALKATEAK ORDEZKOAK

1979ko urtarrilaren 27az geroztik, Etxarri Aranatzena ez da egon zinegotzi ez-nazionalistarik. Hala ere, 2004ko urtarrilaren 24an, hainbat alderditako zinegotzi eta alkateak egon ziren, gabezia hori sinbolikoki arindu zutenak, herriko kaleetan manifestazioa isila eginez. Bertatik bertara ezagutzen zituzten denek udal-lanaren atsekabea, ulertu ezinak, funtsik gabeko kritikak eta karguaren bakardadea, eta zehatzago sumatu ahal izan zuten zenbat sufritu behar izan zuen Jesús Ulayarrek bizia kendu baino lehen.

Hainbat herritako ordezkariak izan ziren. Mariano García Garranchok eta Antonia Román Casasolak ez zuten kilometro gehiegi egin behar izan omenaldira joateko, biak Altsasun bizi baitira. Senar-emazteak dira, biak herriko udalbatzakoak, eta Etxarrikoa bezalako ekitaldi batean egotea ia saihestezina zen, aurreko hilabeteetan eta urteetan izan zituzten gertaeren ondoren. Mariano PSOEkoa da, eta Antonia, UPNkoa.

Jesús Ulayar ez bezala, azken honen genealogia Sakanako zimenduetan hondoratzen baita, Mariano eta Antonia oso urrutitik datoz: lehena Alcántaran jaio zen, Cacereseko probintzian, eta bigarrena Vélez-Málaga, Mediterraneoaren ertzean. Bien familiek Nafarroara emigratu zuten beren sorterrriak ukatzen zizkien aukeren bila. Altsasun ezagutu zuten elkar, eta Altsasun ezkondu ziren 1974an. Gaur egun 28 eta 23 urteko bi seme-alabaren gurasoak dira. Adin bera dute: 54. Marianok Arabako lantegi batean egiten du lan, eta goizeko eta arratsaldeko txandak egiten ditu astero; Antonia, berriz, Correoseko langilea da.

1979an, Jesús Ulayar hil eta aste gutxira, auzotarraren batzar batean, Mariano kexu agertu zen jendaurrean norbaitek «kanpokoei eta barrukoei» buruz egin zuen esku-hartze batengatik. Gai hori behin eta berriz aipatu zen hainbat urtez, etorkinen dentsitate handia duen herria baita. Bileran gertatutakoaren ondorioz, sozialistek Mariarenekiko interesa agertu zuten, eta hauteskundeetan haiekin aurkeztu zen azkenean, independente gisa. Lehen hauteskunde haietan dagoeneko eserleku bat lortu zuen, eta aldiari-aldiari berritzen joan da, legegintzaldi bateko parentesi bakarrarekin. Gaur egun ia hogeitaramatza zinegotzi gisa.

Lehen aldiari aurkeztu zenean, ondo iruditu zitzaion emazteari. “Gustatu ere egin zitzaidan”, esan du inoiz Antonia Románek, ia guztientzat *Toñi* deitura duenak. “Atsegin nuen bera hain prest ikustea herriaren alde lan egiteko eta herritarren bizitza hobetzen saiatzeko”. Oraindik ez zuen susmatzen zer nolako atsekabea ekarriko zien Udalaren jarduerak senarrari eta berari: ETArek atentatu baten edo Altsasuko bizilagun baten atxiloketaren ondorengo osoko bilkura tirabiratsu eta ernegatuak, kalean paseatzean igar zitzaketan isilpeko iruzkinak, kartelak, irainak, pintadak, itu batean kokatutako argazkia...

Antoniaren aurreko paragrafoan aipatutako baldintzeekin eta horien ondorioekin bizitzen ikasi behar izan zuen: eskolta baten konpainia iraunkorrera ohitzea, autoaren azpialdea begiratzea edo kalean dabilen jendeari arreta berezia eskaintzea, azkenean, ia etxeko ohitura bihurtu ziren. Hala ere, zoritxar horietako batek ere ez zion eragotzi gogoeta bera behin eta berriz errepikatzea: “Foru hauteskundeetan UPNri botoa ematen dioten Altsasuko herritar asko badaude [767 1999koetan eta 934 2003koetan], pentsa daiteke alderdi berari botoa emango dioten dezente egongo direla udal hauteskundeetan aurkezten bada”.

Zalantza argitzeko prest, prestakuntza erregionalistaren arduradun batzuei azaldu zien zalantza hura. Hautagai posibleak bilatzeko prest zegoela esan zien, zerrendan sar zitzaten. Ez zen erraza izan, eta, azkenean, bere burua aurkeztu zuen. Horrela jokatzera bultzatu zuten arrazoiak oso argiak ziren: “Ez zait gustatzen kalean txutxu-mutxuka ibili behar duen jendea egotea”, azaldu zuen hauteskundeetarako pare bat egun falta zenean. “Herri honetan jende zoragarria dago. Ia denak dira. Baina bere ideiak indarrez inposatu nahi dituen talde hori dago. Uste dut udalean lan ona egin dezakedala, batez ere demokrata naizelako”.

UPNri hautagaitza Altsasuko jendearekin osatzea gustatuko litzaiokeen, baina ahalegina zaila zen. Beren burua eskaini zuten gazteengana jo behar izan zuten, nazionalismo erradikalaren presioa estuagoa zen udalerritan alderdiaren zerrendak indartzeko. Egundak haietan, Eradio Ezpeletak, kanpainaren koordinatzaileak, Altsasun hautagai izateak zituen zailtasunak eta herria ia ezagutu gabe haren alde lan egiteko prest zeuden pertsona batzuen eskuzabaltasuna ezagutu zituen. Politikak sortzen dituen errezeloak gorabehera, edo gazteriarri egozten zaion utzi-keria, edo terrorismoaren presioa, edo hainbeste pertsonak aitzakia batzuekin edo besteekin erabiltzen duten erosotasun soila gorabehera, boluntario haien eta beste askoren prestutasunak berretsi zion oraindik badagoela bere bizitza zailtzeko prest dagoen jendea, besteena apur bat hobetzen saiatzeko.

Sakanako hiriburuan aurkeztu zenean UPNk eman zuen pausoak herriko sektore erradikalaren erantzuna aurkitu zuen, hautetsontziekin hitzordua izateko egun batzuk falta zirenean. 2003ko maiatzaren 17an izan zen. Alderdiak hauteskunde-ekitaldi bat deitu zuen Gure Etxea eraikinean, eta bertan izan ziren alderdiko zenbait ordezkari nabarmen, presidentearengandik hasita. Ia

beharrezkoa izan ez zen mikrofono baten aurrean, Miguel Sanzek guztiei gogorarazi zien bilera historiko batean parte hartzen ari zirela. Antonia Románek ere hartu zuen hitza, herriaren arazoetako batzuk aipatzeko eta jada aztertzen ari ziren hainbat proiektu aurreratzeko. Berrogei bat lagun bertaratu ziren. Herriko bizilagunak zeuden jendearen artean, baina gutxiengo garbia ziren. Amaieran, ingurumarietan bildutako hirurogei gaztek mota guztietako irainak eta madarikazioak eskaini zizkieten mitinean parte hartu zutenei. Haietako asko bizkartzainek lagunduta itzuli ziren Iruñera, baina hautagaia han geratu zen, bere senarrarekin.

Data horietan bertan, Antoniak eta Marianok gutun bana jaso zuten, eta gutun horiek ere argi uzten zuten zein paisaiatan moldatu beharko zuten aurrerantzean. Gutunak familiaren etxeko postontzian agertu ziren. Bien testua oso antzekoa zen: “Ez dugu ezer zure pentsaeraren aurka, erabat askea zara nahi duzun ideologia politikoa izateko eta lantzeko”, zioen Marianori zuzendutakoak. “Baina suposatzen dugu PSOEn zerrendaburu izatea erabaki duzula, jakitun izanik alderdi hori inplikaturik dagoela Euskal Herriaren aurkako benetako genozidio politika baten praktikan”. Eta ildo batzuk gehitzen zituen aurrerago: “Jakin behar duzu euskaldun asko garela prest ez gaudenak Euskal Herriaren eta bertako herritarren eskubideen aurkako eraso global eta estrukturalako politika horrek aurrera jarrai dezan. Geure burua defendatzeko eskubidea erabiliko dugu, zuen eraso faxista geldiarazteko eskura ditugun tresna guztiekin borrokatuko dugu. Eta bereziki joko dugu, zu bezala, gure herriaren aurkako erasoaldi faxista zuzentzen duten alderdietan erantzukizuneko karguak dituzuen pertsonen aurka”. *Toñiri* arrazoiak errepikatzen zioten, eta, gainera, nazia deitzen zioten. Bi eskutitzak “Euskal Herrian” dataturik zeuden.

Testuaren egileek ez dute inoiz jakingo 2003ko hauteskundeetan bezperan asko hitz egin zela politikaz García Romándarren etxean. Baina Altsasuko bizilagunei interesatzen zitzaien politikaz: gaizki seinaleztatutako kale bat, hondatutako eserleku bat, balizko igerileku klimatizatu bat... Gutxi gorabehera, Jesús Ulayar heriotzara eraman zuten gauza motak.

Marianok eta Antoniak ere ez zuten amore eman. 2004ko urtarrilaren 24an elkarrekin egon ziren Etxarri Aranatzeko, biak ala biak euren alderdiak ordezkatzeko nola bait, baina funtsean baturik. “Oinarrizkoena Nafarroaren nortasuna da, eta horretan erabat bat gatoz”, esan zuten behin elkarriketa batean.

Jesús Ulayarren omenaldira joan zen beste bat Luis María Iriarte izan zen, Zizur Nagusiko alkatea. Berak ere pairatu du mundu abertzalearen ankerkeria. Udaletxearen burua izatera eraman zuten ibilbide eta arrazoiak Etxarri Aranatzeko bere lankide zendua eta beste asko mugiarazi zituztenen antzekoak dira ziurrenik. Frankismo garaian parrokiaren mende zegoen elkarte batean hasi zen lanean. Lagunarte bat ziren, eta kultura- eta kirol-jarduerak antolatzen zituzten. Demokrazia iritsi zenean, zera esan zioten elkarri: “Zerbait egin beharko dugu”. Eta hala egin zuten: lehen kontzeju-hauteskundeetara aurkeztu ziren, hautatuak izan ziren eta Zizur Nagusiko hirigintza-plangintza osoa garatu zuten, hogeitun urtean bertako bi mila biztanleak bost aldiz biderkatu zituen. Gaur egun, herriko gunerik berrienetatik paseatzen ari denean, liburutegia, kirol-instalazioak, argiteria edo udaletxeko eraikin berria ikusten dituzenean, bere udal-erantzukizunak iraungitzen direnean esan nahiko lukeen esalditik gertuago sentitzen da: “Nik horretan lagundu nuen, nire ahalegina eta nire lana horretara bideratu nituen”.

Komatxo artean jarritako baieztapenera bidean, 1996an alkatetza eskuratu zuenean aitak emandako aholkuak gidatzen du beti: “Kontuz zer egiten duzun –esan zion–, erantzukizun handiko lanpostua baita”. Aitak esandakoa aipatu ondoren, Luis María Iriarte gelditu egiten da une batez, esaldia dastatuko balu bezala, eta gehitzen du: “Horretan ari gara”.

“Horretan ari gara” horrek lanaldiak berezkoak dituen zortzi orduak baino lan-ordu gehiago ekartzen dizkio, udaletxetik ateratzen denean buruan bueltaka dituen kezka, administrazio-trabak, arazoak dituzten bizilagunak, enpresatik alde egitera behartzen duten bilerak, zenbaitetan sutuak diren eztabaidak, nolabaiteko bakardadea, erabaki zailak, presioak eta, etxera itzultzean, gasolinaz bustitako kanpin-gas bonbona batekin topo egiteko aukera.

Azken hori 1997ko urriaren 3an gertatu zen, baina lehenago ere, herriko jaiak zirela eta, norbaitek herrian bere argazkia erreproduzitzen zuten panfleto batzuk barreiatu zituen eta euskal presoek sakabanaketaren erruduna izatea leporatzen zioten. Berak eraman zuen paskinetako bat hurrengo osoko bilkurara, eta udalbatzako gainerako kideei azaldu zien kasua.

Egun haietan bertan, Antsoingo alkate Alfredo García sozialistak odolez zikindutako kamiseta bat jaso zuen postaz, eta bere herrian pintadak eta kartelak loratzen ikusi zituen, non herrialdeko espetxe-politikaren arduraduna izatea leporatzen baitzizaion.

Antzeko gertaerak izan ziren Noainen, non “herria hobetzeko” politikan sartu zen UPNko zinegotzi batek bere etxe ondoan kanpin-gas bonbona bi lehertzen ikusi zituen –ETAren su-eten betean, gainera–, edo Atarrabian, non alderdi bereko beste zinegotzi batek ere izualdi bera jasan zuen, ondorio pertsonalik gabe. Sintomatikoa

da pertsona horiek guztiek, demokraziaren eraikuntzan eskuzabaltasunez murgildurik, beren denbora eta indarrak besteen mesedetan xahutzeko prest, erasotzaileen aldetik “demokraziaren etsai” etiketa jasotzea.

Miguel Ángel Ruiz Langarica Etxarri Aranatzen egon ahal izan zen 2004ko urtarrilaren 24an, lau urte lehenago, 2000ko azaroaren 21ean, poliziak Iñaki Beaumont Etxeberria atxilotu baitzuen lehenaren etxeko atarian, itxuraz hari bi tiro emateko prest zegoenean. Gazteak eta bere konplizeak inguruan kontrazaintza lanak egiten zituen agente baten errezeloak piztu zituzten, eta Beaumontek jakaren azpian ezkututzen zuen Sig Sauer pistolak bikotearen asmoei buruzko edozein zalantza uxatu zuen. Bigarren etakideak –Jorge Olaiz Rodríguezek, poliziak bere garaian esan zuenez– ihes egitea lortu zuen. Beaumontek kale indarkeria aurrekariak zituen, eta bere biktimaren izena ez zekiela aitortu zuen komisarian, UPNkoa zela zekiela bakarrik.

Miguel Ángel Ruiz Langarica ez zen jada UPNko zinegotzia Iruñeko Udalean ETA hura desagerrarazten saiatu zenean, baina izan zitekeen, bera udal politikara eraman zuten ahalmenek legegintzaldi bateko edo besteko esparru kronologikoa erabat gainditzen zutelako. “Mundu hobea utzi nahi diet nire seme-alabei, eta hori, oraintxe bertan, terrorismoaren aurka irmo borrokatzean datza”, laburbildu zuen behin bere arduraldiaren azken jatorria.

Ezin izan zuen ekidin atentatu saiakerak amesgaizto errepikarien –“etxeko atea zabalik uzten nuela amesten nuen”– eta pintada mehatxagarrien herentzia bat uztea bere lan-bizitza osoa irentsi zuen fabrikari. “Langarica, putasemea, hilotz biziduna zara”, irakurri zuen egun batez bere lanaldiari ekitean. Azkenean, hirurogei urterekin erre-tiroa hartzea erabaki zuen, presio horretatik aldentzeko.

Baina indarrak eta sinesmenak geratzen zitzaizkion, eta bere alderdiari behar zuen lekuan lan egiteko eskaini zion bere burua. 2003ko udal hauteskundeetan Burlantan aurkeztu zen hautagai, eta gaur egun zinegotzi da bertako udalean, zeina Nafarroako jendetsuenetako bat baita. UPNk irabazi zituen hauteskundeak, baina gainerako indar politikoen (PSN, IU, Aralar eta Batzarre) akordio batek alkatetza eman zien sozialistei. Ordutik gogor lan egin dute Miguel Ángelek eta bere kideek askatasunaren muga argi eta garbi markatzeko, eta hori, bere ustez, nazionalismoaren aurrean distantziak mantentzean datza. 2004ko udan, egunkariari gutun bat idatzi zion, udal txeko arduradunek festen programan presoak oroitzeko zenbait ekitaldi sartu zituztela salatzen. Irakurle askori, agian, gutun hura beste bat gehiago iruditu zitzaion, udaletan sortzen diren desadostasun politikoen pasarte berri bat, baina egilearentzat oinarritzko zerbait zen, duintasun kontu bat: ezin zuen onartu bera kide zen udalbatzak berari bi tiro eman nahi izan zizkion etakidea eta antzeko gertakariengatik Espainiako kartzeletan zigorra betetzen ari ziren gainerako guztiak omendu nahi zituen hitzordu bat naturaltasunez onartzea.

2004ko urtarrilaren 24an, Yolanda Barcina ere izan zen Etxarri Aranatzen, 1999ko uztailaren 3az geroztik Iruñeko alkate zena. Alkateak hiriko aginte-makila ofizialki jaso zuen saio berean, Juan María Etxabarri Garro ETako Burugogor komandoko kideak (sei urteko kartzela-zigorra ezarri zioten talde armatuko kide izateagatik) bere zinegotzi-akta eskuratu zuen. Hala ere, Yolanda Barcinak lau urte geroago karguan errepikatu zuenean, Udalean ez zegoen Herri Batasuneko ordezkariarik, ezta hura ezkutuana babesteko erabili zituzten ondoz ondoko hauteskunde-marken ordezkariarik ere. Horixe izan zen inbestidura-hitzaldian nabarmendu zuen inguruabarretako

bat: “Osoko bilkuren areto honetan, ETaren krimenak gaitzesten ez dituzten zinegotziak esertzen ez diren honetan — esan zuen —, udalbatza berria osatzen duten alderdi politiko guztiok lehentasuna eman behar diogu askatasunaren defentsari terrorismoaren aurrean. Jarrera irmo horri eutsiz, espero dut datozen lau urteetan hemendik aurrera zehaztu beharko ditugun gainerako gaiei buruzko elkarrizketa-arau nagusiak ezarri ahal izango ditugula”.

Hala eta guztiz ere, Yolanda Barcinak oso une gogorak bizi behar izan ditu udaleko etapan. 2001eko ekainean, Euskal Herritarrok-ek alkatea uniforme militarrez jantzita eta faxisten estiloan agurtzen erakusten zuten kartel batzuekin bete zituen Iruñeko kaleak. Testuan herriaren, demokraziaren, euskararen eta auzoen etsai izatea leporatzen zioten. Udaleko bozeramaileek hainbat argudiorikin gaitzetsi zuten kanpaina, baina paskinen azken arrazoia José Miguel Iriberry kazetariak eman zuen bere *udaletxeko plazak* sekzioan. Izenburuak —“ETaren etsaia” — ia dena zioen. “Orain Yolanda Barcinaren aurka doaz”, irakur zitekeen testuan. “Alkateak ez du amore ematen. Eta hori fotomuntaketa kartel batekin ordaintzen da. Deklarazioetako etakideek ‘borrokako lehen lerroa’ deitzen zuten horretan jarri dute. Nolanahi ere, kartelgileek beti esan ahal izango dute haiek bazterrean daudela eta ETak kartelak soberan dituela. Egia da. EH beste gauza batzuetarako dago: atentatuak justifikatzeko eta haien egileak etsaien aurkako ‘borroka armatua’n desenkusatzeko. Yolanda Barcinak ETaren etsaitzat jo du bere burua kargua hartu zuen egunetik, iruindarren aldetik boto gehien jaso zituen pertsona izateagatik. Hala ere, etsaitasun hori, agerikoa eta bi urtetan zehar errepikatua, ez da ageri, jakina, karteletan. Ez zen beharrezkoa ere. EHren noraezak aurrerantz egitera eramaten du, errealitatetik gero eta urrunago”.

Egia esan, hurrengo udal-hauteskundeetan, Iruñeko gizarteak, demokraziak eta auzoek, alkatearen ustezko etsaiek, gehiengo osotik hurbil zegoen babes eman zioten Yolanda Barcinari, eta hori ez zen gertatu hiriaren historian hautagai bakar batekin ere.

Baina nahigabeak ugariak izan ziren legegintzaldia aldatu aurretik eta ondoren ere. José Javier Múgicaren heriotza izan zen garratzenetako bat, Leitzan. Alkateak berak pertsonalki ezagutzen zuen, eta une hartan terrorismoaren mehatxua “oso hurbil” sentitu zuen. Atentatuaren eguna –2001eko uztailaren 14a– sanferminetako azkena zen. Udalbatza San Laurendi elizan izan zen Zortziurrenean, eta, hura amaitzean, udaletxe ondoan bildu zen protesta gisa. Kaletik pasatzen ziren herritar askok bat egin zuten naturaltasunez ekitaldiarekin. Bost minutuko isilunea amaitzean, zenbait kazetarik udaleko ardura-dun nagusiaren balorazioa jaso nahi izan zuten: “Poza kendu nahi izan digute, eta horrela ikaratuko gaituztela uste dute”, esan zuen. “Baina oker daude, ez dute inola ere lortuko. Iruindar guztiok, nafar guztiok eta, oro har, espainiar guztiok gogor egingo dugu hiltzaileen aurka, eta terrorismoa babesten dutenak eta terrorista gisa jotzen dutenak isolatu egingo ditugu”. Eta erantsi zuen: “Defendatzaileak omen dira, baina nik neure buruari galdetzen diot zer defendatzen duten. Herri bat modu zitalean erasotzen ari dira, besterik ez. Naziak izan ezik, ez dut hain jende krudelik ezagutzen gizateriaren historian”.

Dolu kontzentrazio hartatik zazpi hilabetera, segurtasun indarrek ETArekin bi komando desegin zituzten Nafarroan: Ekaitza eta Urbasa. Bigarrenak alkateari buruzko informazioa bildu zuen, eta noizbait jarraitu zion, hura desagerrarazteko asmoz. “Une honetan, asko gara ETA talde terroristaren helburu izan gaitezkeen pertsonak”, esan zuen publikoki orduan. Eta galdera luzatu ziotenei

galdetu zien: “Nola sentituko zinatekete zuek guztiok ETA talde terroristaren mehatxupean bazeundete? Sentimendu hori da nik une honetan daukadana”.

Presioak ez zuen inoiz uzkuritu. Are gehiago, Yolanda Barcina hiriaren historiara pasatuko da, Iruñeko kaleetan askatasun-gune berriak sortzen lagundu zuten erabaki zailak hartu zituelako. Beharbada, enblematikoena barraka politikoak ezartzeko baimena ezeztatzea izan zen, egiatan Sanferminetako paisaia bere baldintzak ezartzen zituen ghetto erradikal bat, eta HBrekin eta ETArekin ahaidetutako alderdi eta kolektiboen diru-kutxak elikatzen zituena. Ildo beretik, diru-laguntzak kendu zizkien bere programetan presoak aitortzeko ekitaldiak sartzen zituzten talde eta elkarte guztiei. Ez zuen atzerapausorik eman pertsona batzuk bera gogor erasotzeko hirigintza-ekimen desberdinez baliatzen saiatu zirenean, ezta hirigunea iraienez eta mehatxuz betetako kartekez josi zutenean ere.

Zaila da haren jarrerak izan duen kostu pertsonala imajinatzea. Behin elkarrizketa batean kontatu zuenez, bere semea, hiru urte baino ez zituela, makurtu egiten zen etxeko aulkien azpian begiratzeraz, gauza bera egiten ikusi baitzituen amarekin zihoazen bizkartzainak. Yolanda Barcinak ezin izan zuen umea modu baketsuan eraman hiriburuko hainbat lekutan berak sustatu zituen parke edo zabuetara.

Alkatea behin baino gehiagotan egon zen Ulayartarrekin 2004ko urtarrilaren 24a baino lehen. 2002ko azaroaren 20an Nafarroako Unibertsitate Publikoan terrorismoaren biktimei buruzko mahai-inguru batean izan zen, non José Ignaciok parte hartu baitzuen. Bertan familiaren historia gogorra zuzenean entzuteko aukera izan zuen, baita hizlaria eta bere anai-arrebetako batzuk agurtzeko aukera ere. 2003ko sanferminetan tarte bat ireki zuen udalaren agenda estuan, eta uztailaren 14an lauak gonbidatu zituen

entzierroa udaletxetik ikustera. Denak joan ziren beren ezkontide eta seme-alabekin – hamabost lagun guztira –, eta zezen-taldea jada zezen-plazako toriletan zegoenean, txokolata txurroekin gosaltzera eseri ziren.

Etxarri Aranatzek berriz agurtu zituen batzuk eta besteak. Jendearen artean nahastu zen segizioa hilerritik irten zenean, herrira joateko, gainerako agintariak egin zuten bezala. Eta bertaratutakoei familiaren etxeko fatxadan esku zuriak jartzeko gonbita egin zitzaizkionean, Iruñeko alkatea hurbildu egin zen, horretarako banatutako esku-larru pareetako bat jantzi, pinturaz busti, eta hormaren kontra bermatu zituen indarrez. Ezagutu ez zuen gizon on bati egindako omenaldia izan zen, gaur egun berak dituen antzeko arazoak, kalean lasai ibiltzea eragozten diotenak, aldezturik izan zituen lankide bati egindakoa. Yolanda Barcinak – eta harekin batera Etxarri egun hartan bildutako gainerako zinegotzi eta alkateak – Jesús Ulayarren udal lekukoa hartu izan balu bezala zen, hark eta beste hainbatek lortu ezin izan zuten bake eta askatasun lurraldera eramateko.

MAITE PAGAZAURTUNDUA ARREBA BATEN HITZA

Jesús Ulayarren omenaldira joan zirenak Etxarri Aranatzeko hilerrira hurbiltzen ari ziren bitartean, Maite Pagazaurtundua Salvador Ulayarrekin geratu zen aparte, minutu batzuk geroago kioskotik esan nahi zuena irakurtzeko. Salvadorrek maitasunez entzun zion, hunkiturik, baina arreta handirik gabe. “Emakume hark esandako ezer ezin zitzaidan gaizki iruditu”, azalduko zuen gero.

2003ko maiatzaren 7an elkartu ziren biak lehen aldiz, Ulayartarren umearantz hain aipagarria izan zen Madrilgo jardunaldi hartan. Basta Ya elkarteak deitutako ekitaldiak mahai batean bildu zituen terrorismoaren beste biktima batzuekin batera, eta batzuek eta besteek hurrenez hurren azaldu zituzten beren testigantzak, batez ere kulturaren munduko pertsonak osatutako publikoaren aurrean. Hiru hilabete baino ez ziren ETAk Joxeba Pagazaurtundua, Andoaingo Udaltzaingoaren burua, erail zuela, eta haren arreba Maite, anaia ospitalean hiltorian zegoela emandako hitza betetzen ari zen. Otsailaren 9 hartan esan zion bera arduratuko zela terroristak isilarazten saiatu ziren ahotsa betiketzez, eta konpromiso horrek eraman zuen Madriler, eta gero Etxarri Aranatzera, eta konpromiso horrek bultzatu du eta bultzatzen du Euskal Herriko lurpean gertatzen dena entzuteko prest dagoen norbait dagoen hainbat lekutara.

Maite berehala ohartu zen Ulayar familiaren minezko historiaz, bereak antzeko osagaiak dituelako. Gaur egun ezkondua dago, bi neskatoren ama da, eta 39 urte ditu, Salvadorren adin bera, baina hamahiru urte zituenean,

hain zuzen ere, Salvadorrek Etxarriko eskolan eta Iruñeko institutuan bizi izan zuenaren oso antzeko egoera pairatu zuen ikastetxean. Hernaniko ikastolan ikasten zuen, eta oso neska “ideologizatua” zen, garai hartako beste asko bezala. Egun batean, ikaskide batekin eztabaida izan zuen gai politikoez, eta beste neskak bere burua estu ikusi zuenean, esan zion: “Zuk hori pentsatzen duzu, benetan euskalduna ez zarelako”. Lehen aldia izan zen, baina ordu-tik hamaika aldiz errepikatu diote esaldia. Baita adierazpen erradikalago batekin ere: “Zu ez zara euskalduna, eta espainiar guztiak hil beharra dago”.

Baina euskaldunak ziren, eta harro zeuden horretaz. Bere anaia zaharrena, Iñaki, CNTkoa izan zen, eta, ondoren, Alderdi Sozialistan afiliatu zen. Joxeba ETAn sartu zen, eta urte pare batez erakunde armatuko kide izan zen nerabe bat baino ez zenean. Ondoren, alderdi erradikal batzuetatik igaro, eta Euskadiko Ezkerran amaitu zuen, zeinak Euskadiko Alderdi Sozialistarekin bat egin zuen. Maite bere lurraren oinarriek pilatzen zituzten pitzadurez ohartu zen berehala, eta 15, 16, 17 urte bete eta adiskidetasuna, literatura edo autonomia aurkitzen zituen bitartean, gero eta urduritasun handiagoarekin konturatu zen gaixo-gizarte batean bizi zela, non jende askok beste alde batera begiratzen zuen eraildako gizakiak erortzen zirenean. “Oso goiz izan nuen terrorismoaren aurkako kontzientzia zibiko konprometitua”, azaldu zion behin Ima Sanchís *La Vanguardia* egunkariko kazetariari.

Agertoki horretan moldatzen ikasi behar izan zuen, urte batzuk lehenago bere anai-arrebek, zailtasunak zailtasun eta etsipenak gorabehera, aurrera egin zuten agertoki berean. Casa de Américako saio hartan bere familiaren kasua kontatu zuenean, Maitek bere anaia Iñakiren izaera profesionalaren zenbait alderdi nabarmendu zituen: “Poli-zia bezala bikaina zen. Hernaniko eta Andoaingo herritar

batzuk hil zituen eskuin muturreko talde bat atxilotzera eramanean zuen arrastoa aurkitu zuen. Gau asko eman zituen beilan tratu txarrak jasan zituzten emakumeei laguntzeko eta eraso gehiago eragozteko, delitu izugarri horiekin benetako sentsibilitatea egon baino urte asko lehenago. Beste polizia-indar batzuekin kolaboratu zuen etakideak eta ETAkumeak jazartzeko. Ordu asko pilatu zituen jende xumeari laguntzen, administrazio publikoa labirintoa izan daitekeelako gehien behar duen jendearentzat. Andoainen egoera politikoa konstituzionalista guztientzat bereziki arriskutsua bihurtu zenean, bere beldurrari aurre egin, eta egoitza sozialista ireki zuen hil zuten egunera arte”.

“Lehen infernua 1994. urtearen amaieran edo 1995. urtearen hasieran” hasi zela ere jakinarazi zuen, krimena gertatu baino zortzi urte lehenago, Joxebari berehalako atentatu fisiko batetik libratu zela jakinarazi ziotenean. Ramón Jáureguiaren bitartez, familiak laguntza eskatu zion Eusko Jaurlaritzako Herrizaingo Sailari, eta zerbitzu-eginkizunetan bidali zuten Arabako herri batera, “arrisku fisiko txikiko” eremu batera. Hiru urte eman zituen han. Lasaitasun denboraldi bat izan zen, normaltasun handiko parentesi ezin susmatuzko bat, eta Joxebak bertan bizitzea erabaki zuen. Baina etxebizitza bat eraikitzeko asmoz lursail bat eroatera zihoan egun berean, Gasteiztik deitu zioten Andoainera itzuli behar zuela iragartzeko. ETA su-etenean zegoela esan zioten.

Bere herrira itzuli zen kale borroka gorenean zegoenean, eta pintadak, irainak, molotov koktelekin etxean egindako erasoak eta autoan izandako suteak pairatu zituen. “Benetan diotsuet, horixe dela egunerokoan imajina daitekeen esperientziarik lazgarrienetako bat”, azaldu zion Maitek 2003ko maiatzaren 7an Madrilen entzuten zioten pertsonei.

Joxeba Pagazaurtunduak jakin zuen egunak zenbatuta zituela, batez ere 2000ko maiatzean ETak bere lagun José Luis López de Lacalle hil zuenetik, bera bezala Andoaingo bizilaguna, Basta Ya-ko kidea bera ere. Espero zuen zoriaz konbentzituta, Herrizaingo sailburuari idatzi zion, terroristak bere urratsen atzetik zebiltzala pentsatzeko “arrazoi sendoak” zituela adieraziz. “Euskal herritar honek –gaineratzen zuen– uste du bere gobernuko Herrizaingo Sailak bere egoera fisikoaz arduratu eta kezkatu egin beharko lukeela”. Handik hilabete batzuetara, bigarren gutun bat bidali zuen: “Egunetik egunera gertuago ikusten dut nire amaiera ETaren esku”, zioen. Ez gutun batak ez besteak ez zuten eraginik izan.

Maitek Casa de Américan kontatu zuenez, bere anaia naturaltasunez bizi zen hiltzeko aukerarekin, eta naturaltasun hori oharkabean igaro zen haientzat ere: “Erail eta egun batzuetara, haren testigantza aurkitu genuen zenbait gutun eta poesiatan. Buru-argitasun handiarekin azaltzen zuen ez makurtzeko beharra, beldurra izan arren, hil egingo zutela ziur egon arren”.

Bere susmoak 2003ko otsailaren 9an bete ziren. Joxeba gosaltzen eta prentsa irakurtzen ari zen Andoaingo taberna batean, ETako pistolari bat, bezero batzuk noiz aterako zain egon ondoren, harengana hurbildu eta hiru aldiz tiro egin zionean.

Ordutik aurrera, herritar guztien artean indarkeriak marraztu zuen mugak bitan banatu zituen Pagazatarrak, bere garaian Ulayartarrekin eta Euskal Herriko eta Nafarroako beste familia askorekin gertatu zen bezala. Joxebaren hilketak berak ere ez zuen mugitu batzuk eta besteak bereizten zituen lerro ikusezina: amaren familiaren zati handi batek bere ideia politikoak senideei eman ziezaieten kontsolamenduaren edo laguntzaren gaineratik jarri zituen. “Nire izebek zortzi urtez ikusi dute nire amak

seme-alabengatik bizi izan duen jazarpena eta larritasuna, baina haien ideiak eta aurreiritziak haur horien bizitzaren edo heriotzaren aurretik jartzen jarraitu dute, eta haur horiei askotan eman diete jaten, maite eta babestu egin dituzte”, kontatu izan du inoiz Maitek.

Panorama ez zen pozgarriagoa izan arlo profesionalean: “Nire lan-ingurunean ez didate inoiz doluminik eman, eta ez didate gertatutakoarekin zerikusirik duen ezer galdetu. Ez hitz bakar bat ere, ezta ‘sentitzen dut zure anaiaarena’ bakar bat ere. Harrigarria iruditzen zait une txarrenetan, aurpegian mina idatzita neukanean, niregana hurbiltzeko gai ez izatea”.

Denboraldi batean, atentatua baino lehen, Maitek seriooki azertu zuen Euskaditik alde egiteko aukera. Beldur handia zuen Joxebagatik, baina ezin izan zuen konbentzitu. “Oso pertsona argia zen, eta bazekien kontzientziak astintzeko eta herritarren errebeldia aktiboa lortzeko gai izanez gero bakarrik atera gintezkeela aurrera gizarte gisa. Jendeak itsu, gor eta mutu izateari utz ziezaion lortuz gero. Gainera, berak ez zituen bere lagunak abandonatu nahi, ezta bizkartzaina eramatera behartuta dagoen Euskal Herriko oposizio demokratiko hori guztia ere”.

Krimenaren ondoren, ez du berriro “seriooki” pentsatu emigratzeko aukera. Gaur egun zinegotzi sozialista da Urnietan, 5.500 biztanleko udalerrri gipuzkoarrean, eta bi bizkartzainekin bizi da etengabe: “Oso deserosoa da, zure intimitatea bere libretetan idatzita baitago. Izugarria da pertsona batzuek zuk baino hobeto jakitea zein diren zure ohiturak. Zure afektuak naturaltasunez bizitzen ikasi behar duzu pertsona batzuk begira daudenean. Zure senarrari musu bat eman behar badiozu edo zure neskatoei errieta egin behar badiezu, haiek ez baleude bezala egin behar duzu. Baina hor daude. Erronka bat da giza harremanetarako, oso heziera onekoa izaten ikasten duzu”.

Baina ez horrek ez ia etengabe zapaltzen duten beste zirkunstantzia batzuek ez dute bere konpromisoa murriztu. Aurrera egiteko arrazoi sendoak ditu: “Gizaki baten historiari begiratzen badiogu, zalantzarik gabe, egoera honek zure bizitzaren zati bat lapurtzen dizu. Baina Gizateriaren historiari begiratzen badiozu, konturatzen zara askatasunak konkistatu egin direla, pertsona batzuek konpromisoa hartu dutelako. Eta horrek ez du esan nahi batzuk besteak baino hobek direnik, baizik eta batzuek ez dutela pausorik eman”.

Etxarri Aranatzek, kioskotik, Maite Pagazaurtunduak gaztelaniaz eta euskaraz hitz egin zuen izotzezko bihotza zuten eta ETak Jesús Ulyar hil zuenean eta bere familiak urte luzeetako laidoari bakardadean aurre egin behar izan zionean beste alde batera begiratu nahiago izan zuten pertsoneri buruz. “Hemen gaude, beste 25 urtez lasai lo egitea ezinezkoa dela jakin dezaten”, esan zuen.

2004ko urtarrilaren 24an Estibaliz Garmendia, Joxeba Pagazaurtunduaren alarguna, ere izan zen Etxarrin. Bere presentzia oharkabean igaro zen gehienbat, baina Salvador Ulyarrek balioan jartzen jakin zuen. Ekitalditik aste batzuetara, bere etxean, gauez eta historiarekiko nolabaiteko zentzuz, idatziz jarri zituen herriko kaleetan emakume harekin topo egiteak sorrarazi zizkion gogoeta eta sentimenduak. Honako hauek dira: “Etxarriko pasealekua zeharkatu zuen manifestazio isilaren ibilbidean, Maitek bere koinata Estibaliz aurkeztu zidan. Elkar besarkatu genuen, eta emozioak zorionez eta esker onez beteriko begiak busti zizkidan. Nekez izan litezke haren malkoak zoriontsu, nireak bezala. Kontaktu labur horretan, haren aurpegiko oinazea irakurri nuela uste dut. Negar egiten zuen bere oinaze izugarriagatik, oraindik urtebete ez zela hiltzaileek Joxeba kendu ziotenean, mundu nazionalistak urteetan haren aurka egindako lanari amaiera emanek.

Askatasunaren alde borrokatzen zen tipo bat, nazionalistena eta ez-nazionalistena. Miserableek modu arriskutsuan armaturik harrapatu zuten: bere hitza, kafe bat eta egunkari batzuk. Beraz, hil egin zuten. Estibalizek mina gainditu behar izan zuen gurekin, Ulyartarrekin, egoteko abagune berezi horretan. Alargunak, umezurtzak... beti kondenatu nahi izan dituen heriotza zibilari uko egin zion, izurridunak bagina bezala, eta Etxarrira etorri zen. Haren presentzia gogoratzen dudanean, hitzak itotzen dizkidan korapiloa egiten zait eztarrian. Izan ere, ezin dut burutik kendu, egun hartan ere, hutsune sakon eta mingarri bat lagun zuela denok ezinbestean bakarrik gauden lekuan, gure arimaren gelarik sakonenean. Min gehien ematen duen lekuan zaurituta, emakume hori gure ondoan zegoen, gu babesten. Zure presentzia oso lagungarria izan zitzaidan, Estibaliz, mila esker bereziki zuri”.

*La Vanguardia*ko elkarrizketan, Maite Pagazaurtunduari bere koinata Estibalizi buruz galdetu zioten. Erantzuna laburra bezain izugarria izan zen: “Bere familia Batasuneko edo Elkarki-koa da. Estibalizek ezin du kontsolamendurik aurkitu ezta bere amarengan ere”.

2004ko urtarrilaren 24tik bi astera bete zen Joxebaren hilketaren lehen urteurrena. Andoaingo Udalak ezohiko osoko bilkura deitu zuen, zendutakoak herriaren alde eskainitako ahalegina aitortzeko, eta bizilagunak gonbidatu zituen Agustín Ibarrolak egindako omenezko eskultura baten inauguraziora. Libertad Yak autobus bat antolatu zuen Iruñeatik, eta Salvador espedizioko kideetako bat izan zen. José Ignacio bere anaia ere joan zen. Andoainen, Etxarri Aranatz alderdi gehiegitan gogoratzen zuen herri batean, bi familiek euren arteko loturak sendotu eta euren istorio latzak arindu zituzten.

JOSÉ JAVIER URANGA 25 TIRO GEROAGO

José Javier Uranga Etxarri Aranatzan egon zen 2004ko urtarrilaren 24an, 24 urte lehenago Mercedes Galdós terroristak graziako tiroa huts egin zuelako *Diario de Navarra*-ren aparkalekuan. Kazetari beteranoa bat gehiago izan zen Jesús Ulayarren omenaldian, baina biktima izateak ikuspegi pribilegiatua eman zion Ulayar familiaren oinazezko eta bakardadezko ibilbide luze-luzeaz arduratzeko, eta haiekin batera aurreko 25 urteetan izan ez zuten kontsolamendua dastatzeko. Berak ere partekatu du alkate ohiaren alargunak eta lau seme-alabek egin zuten zeharkaldiaren zati handi bat, herrikideen konpainia eta maitasuna sentitu aurretik. 2002ko azaroaren 20an Nafarroako Unibertsitate Publikoan egindako mahai-inguru batean, argi eta garbi adierazi zuen hori, bere esperientzia eta oholtzan berarekin zeuden gainerako hizlariena (horietako bat José Ignacio Ulayar) laburbildu zuenean: “Argi dago terrorismoaren biktimentzat sufrimendua ez dela tiroekin amaitzen, ez ospitaleko sendaketekin, ez eriondo luzeekin. Hala hildakoei nola bizirik atera zirenei, handik egun gutxira izena ona kendu eta belzten zaie terroristen bozeramaile diren komunikabideetan”. Eta zenbait xehetasun kontatu zituen, eguneroko bizitzan baieztapen horren nondik norakoa ulertzen laguntzen zutenak: “Bizidunek mehatxuak, pintadak, deiak eta isekak ere pairatzen jarraitzen dute. Nik telefono zenbakia aldatu behar izan nuen familia lasaiago bizi zedin, baina ohitura pertsonalek erabateko aldaketa jasaten dute”.

ETAk beste kazetari batzuen aurka atentatua egin zuen bere bila joan aurretik. Kasurik tragikoena José María Portellena izan zen. *La Gaceta del Norte*n eta Bilboko *Hoja del*

lunesen lan egin zuen, eta Portugaleten erail zuten, etxeko atean, 1978ko ekainaren 28an. Taldeari buruz argitaratu ziren lehen liburuetakoko batzuk idatzi zituen Portellek — *Los hombres de ETA* eta *Euskadi, amnistía arrancada* —, eta bere kazetari lana gainditu zuen Barne Ministerioarekin elkarlanean aritzeko. Harreman onak zituen Frantziako hegoaldeko errefuxiatu batzuekin, eta ETako eta Estatuko ordezkarien arteko balizko topaketa bat antolatzeko prest agertu zen. Talde terroristako sektore batek ez zuen ondo hartu bere maniobra, eta hiltzea erabaki zuen. Kazetaria ere baden Florencio Domínguez adituak idatzi duenez, krimenaren ondoren Gobernuak uko egin zion elkarriketa saio berriei. Hori bai, 1978ko uztailearen 2an, lau egun geroago, Batallón Vasco Españoleko komando batek Juan José Etxabe Orobengoa ETako buruzagi historiko eta Portellen ohiko solaskidearen autoa metrailatu zuen Donibane Lohizunen. Etxabek zauriak izan zituen, eta bere emazte Rosario Arregui Letamendia hil zen.

José Javier Urangaren aurkako atentatua bi urte geroago gertatu zen: 1980ko abuztuaren 22an, taldearen garairik aktibo eta odoltsuenean, terroreak hirurogei ordutik behin hildako baten kadentzia hartu zuenean. Erasoaren testuingurua eta aurrekariak interesdunak azaldu ditu noizbait: “Tentsio handiko egoeran bizi ginen, eta, besteak beste, Nafarroaren etorkizuna zegoen jokoan. Erresuma zaharra Euskadin sartzeko presioak oso gogorrak ziren, ez bakarrik EAJren aldetik, bere helburuetan — inoiz ez bere metodoetan — ETarekin berarekin bat zetorren kanpaina sendoa piztu baitzuen. Baita PSEren aldetik ere — Euskadiko Alderdi Sozialista —. Lehen hauteskundeetan PSOE eta EAJ koalizioan joan ziren Senaturako, eta beren botoekin Manuel Irujo hautatua izatea lortu zuten”.

Diario de Navarrak, bere historiari eta sorrerako estatutuei leial, Nafarroak berezko nortasun originala zuela

zioen printzipioari eutsi zion, 1934an Euskal-Nafar Estatu-tuaren ekimenaren aurrean mantendutako planteamendu berari. José Javier Urangak gehitu ohi duenez, “Egunkariak Nafarroa foral eta espainol baten alde zuen jarrera, nafar gehienek pentsatzen zutenaren eta pentsatzen dutenaren isla zen”, eta hori egunero ikus zitekeen egunkariaren salmenta-zifra oso altuetan eta haren hedapen handian, Espainiako altuena baitzen.

Hala ere, “elementu nazionalistek” kanpaina basatia egin zuten kazetaren jarrera sendoen aurrean, eta ETak etengabeko mehatxuak egin zituen: gutunak, deiak eta baita bisita pertsonalen bat ere. Urte batzuk lehenago Jesús Ulyarrekin egin zuten bezala, terroristak beharrezko haztegia sortzen joan ziren, bere jarraitzaile-osteen artean eta gizarte osoan atentatua digerigarriagoa izan zedin.

Bitxia bada ere, Nafarroa komandoa zuzendaria- ren pausoak zaintzen ari zen bitartean, bere mehatxuak betetzeko helburuarekin, eskuin muturreko talde batek egunkariaren errotatiban bonba bat jartzeko asmoa zuen. Poliziak bertan behera utzi zuen ekimena, eta orduko gobernadore zibilak José Javier Urangari kontatu zion. “Trantsizio demokratiko zail hartan — kontatu zuen hark Bilbon 2001eko irailean, Egunkariaren Munduko Elkartearen aurrean —, gure akziodun batzuentzat gorriak ginen, komatxo artean. Erreferentzia beste egunkari bat zen [*El Pensamiento Navarro*], eskuinerago zegoena. Aspalditik zabaldu genituen gure orriak gizartearen eta herrialdearen demokratizaziora. Informazio Ministerioak irekitako espedienteek berretsi egiten dute esandakoa”.

Paisaia nahasi horretan gertatu zen atentatua. *Diario de Navarra* egunkariko zuzendaria astebete lehenago itzuli zen oporretatik. Abuztu hartan udako informazio-lehorte tradizionala errepikatuko zela zirudien, baina Sáenz de Santamaría jeneralak gaurkotasuna animatu zuen Foru

Erkidegoari buruzko adierazpen batzuekin: ETA –esan zuen– bizirauteko behar zituen lurraldea eta despentsa bilatzen ari zen Nafarroan. José Javier Urangak bere *Desd’el gallo de San Cernin* zutabearen eman zuen esaldiaren berri: bere estilo zuzenarekin azaldu zuen jeneralaren diagnostikoa iluna zela, baina are larriagoak zirela Garaikoetxea lehendakariak aldarrikatutako argudioak, nafarrei Euskal Herrira bere kabuz anexionatzeko erabakiaren gaitasuna ukatu nahi baitziren.

Hilaren 20an, Sáenz de Santamaríaren adierazpenekin batera, hiru lehegailuk eztanda egin zuten Ariben, Zubirin eta Otsagabian. Lehenengo biak Guardia Zibilaren kuartel-etxeen kontra zihoazen, baina ez zuten biktimarik eragin. Hirugarrenak XVI. mendeko gurutzatza bat suntsitu zuen. “ETAk ezin zuen onartu Nafarroan inork askatasunez eta zintzotasunez hitz egitea, ezta informazioaren profesionalok gure ofizioa independentziaz egitea ere”, idatzi du Urangak egun haiei buruz.

Abuztuaren 22a ostirala izan zen. Etakideak bere plana prestatzen ari ziren bitartean, Juan José Rosón Barne ministroak Bilbon adierazi zuen terrorismoaren desagerpena bide polizialek planteatu behar zela, eta edozein negozio mota baztertu zuen. “Pertsonen osotasuna ez da negoziagarria”, izan ziren haren hitzak.

José Javier Uranga arratsaldeko laurak aldera iritsi zen egunkarira. Autoa aparkatu, eta eraikinaren ateraino joan zen. Berak deskribatu du inoiz nola gertatu zen: “Gazte bat niregana hurbildu zen, bere anoraka ireki, eta metrailetaz tiro-sorta bat bota zidan. Zangoak tolestuta erori nintzen tiroen ondorioz. Berehala etorri zitzaidan neska bat, eta tiro egin zidan behin eta berriz, bere pistola-ren kargadore osoa suposatzen dut, bularrera eta burura. Ahal bezala babestu nintzen beso eta eskuekin”.

Bi terroristek odol putzu gero eta handiago batean utzi zuten biktima, ziur aski hilda zegoela sinetsita. Egunkariko atezaina atera egin zen tiroak entzutean, baina etakideek apuntatu eta ez mugitzeko agindu zioten, zain zeukaten Dyanne 6 batengana zihoazela, motorra martxan zuena. Ibilgailua Berriozarren lapurtu zuten, eta jabea Berriobeitiko hilerrian zegoen une horretan, zuhaitz bati lotuta. Ziztu bizian abiatu ziren Mendebaldeko Saihesbidetik. Lekuko batek Iturrama auzoraino jarraitu zien, baina galdu egin zituen autoa aldatu zutenean.

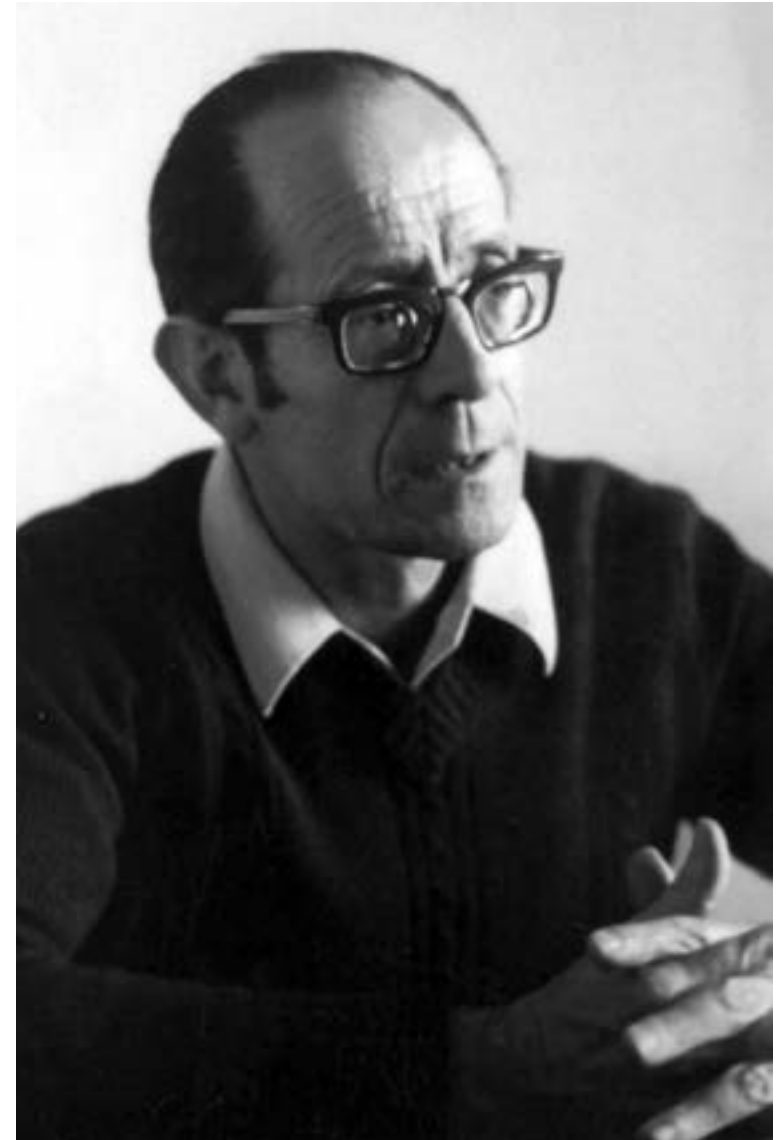
Bitartean, José Javier Urangaren hiru lankidek ibilgailu batean sartu zuten bizirik zegoela egiaztatzean, eta ziztu bizian eraman zuten Klinika Unibertsitariora. Zaurituari odola zerion nonahitik, baina konorteari eusten zion. Osasun-zentroan, medikuek 25 bala-zulo zenbatu zituzten. “Emakume bat izan da, barkatzen diot”, entzun zioten esaten ohatilatik. Lehen ebakuntzak bost ordu iraun zuen, baina gaixoaldi baten atariko baina baino ez zen izan, hamaika hilabetez egon behar izan baitzuen ospitaleratuta, eta hamar aldiz baino gehiago pasatu behar izan baitzuen ebakuntza-gelatik.

Atentatuak erreakzio zaparrada bat, eta hainbat gaitzespen komunikatu eta editorial piztu zituen. *El País*ek iragarri zuen ekintza terroristak berretsi baino ez zuela egiten Nafarroa “ETAren operazio pribilegiatuen eremu” bihurtuko zela, betiere nafarrek beren etorkizuna askatasunez erabaki ez zezaten. ETAk “helburu-batasuna ezarri nahi die indarkeriaren bidez”, zioen. *Diario 16* egunkariak, orduan Pedro J. Ramírezek zuzentzen zuenak, kazetariak eta espainiarrak oro har atentatuen gaitzespen soilean ez geratzera animatzen zituen, eta prentsak terrorismoaren aurkako borrokan egiten duen ekarpenari buruzko hausnarketa-mahai bat zuzentzeko konpromisoa hartu zuen publikoki. *Diario de Navarra*k berak bere editorialean

zioenez, “terroristek beren metodoei uko egingo diete soilik gizarte zibilak lehen itzulian kiribila mozteko moduan arbuiatzen dituenen: herritarrak behingoz konbentzitzen direnean balek ez dutela pertsona hori edo hura seinatzen, baizik eta gizatalde osoa, zeina etxekotuta, lerdotuta eta garungabetuta ikusi nahi duten”.

Dozenaka erreakzioen artean zegoen Manuel Broseta Pont Autonomia Erkidegoetarako Estatu idazkariarena, zeinak “kemen guztiarekin” gaitzetsi baitzuen “José Javier Urangak hain ausarki defendatutako adierazpen askatasunaren aurkako” atentatua, eta baietsi zuen Nafarroako herriak bakarrik erabaki zitzakeela “bere helburu politikoak autonomien Estatuaren barruan”. Erailketek, atentatuek edo indarkeria-ekintzek – gaineratu zuen – ez lukete inoiz nafarrek beren “tradizio historikoagatik” duten “maitasuna” makurrarazi behar. ETAk ez zion adierazpen hori ez beste batzuk barkatu, ezta legelari eta Zuzenbideko akademiko izan zela ere, eta hamabi urte geroago hil zuen, 1992ko urtarrilaren 15ean.

Foru Erkidegoko erakundeetan osoko bilkurak eta bilerak izan ziren hilketa saiakera gaitzesteko, baina alderdi abertzaleek berehala zabaldu zituzten beren desadostasunak. Lehenengo desadostasunaren agertokia Aldundiaren ezohiko osoko bilkura izan zen, orduan UCDko Juan Manuel Arza buru zela. Bilkuran akordio bat onartu zen, Nafarroako herria animatzeko eta gidatzeko, “terrorismoari aurre egin eta garaitzeko helburuarekin”. Zirriborroan esaten zenez, ETAren atentatuak gaitzesteko gai ez zirenek ez zuten nafar izenik merezi, eta ez lukete lekurik izan behar foru erakundeetan. Testuak taldeen babes jaso zuen, Amaiurrena (Jesús Bueno Asínek ordezkaturik, zeina abstenitu egin baitzen komunikatuaren paragrafo batzuekin ados ez zegoelako) eta Herri Batasunarena (zeinaren diputatua, Ángel García de Dios, ez zen bilerara joan ere) izan ezizik.

Jesús Ulyar Liciaga Etxarri-Aranatzen jaio zen 1924ko irailaren 3an. 1969tik 1975era alkate izan zen, eta 1979ko urtarrilaren 27an erail zuten.

Jesús Ulyar Liciaga eta Rosa Mundiñano Ezcutari ezkondu ziren egunean. 1955eko otsailean ezkondu ziren Jasokundeko Andre Maria-ren parrokian, Etxarri-Aranatzen.

Familia osoa: Jesús Ulyarrek eta Rosa Mundiñanok besoetan eusten diete María Nievesi eta Salvadorri. Ezkerrekoa José Ignacio da, eta eskuinekoa, Jesús.

Familia familiaren etxebizitzako atearen ondoan, Maiza kaleko 4. zenbakian. Leku horretan bertan erail zuten Jesús Ulyar urte batzuk geroago.

Jesús Ulayar, irudiaren eskuinean, erretorearen eta txistularien ondoan, Etxarri-Aranatzetik San Adrianerako erromerian.

Rosa Mundiñano eta bere alaba María Nieves Jesús Ulayarren hiletan.

Jesús Ulayar alkatea Etxarriko kintoek eskaini berri dioten botilatik edaten.

Jesús eta María Nieves Etxarri-Aranazko kaleetan zehar doaz, beren aitaren gorpuzkiak dituen hilkutxaren atzean.

Etxarri-Aranazko erretoa, Peio Etxabarri, hilerrian, errespontsu baten otoitzari ekiten. Lehen lerroan, Jesús Ulayarren seme eta bilobetako batzuk. Haien ondoan, beroki luzearekin, Lina Navarro dago, Francisco Berlanga poliziaren alarguna.

María Nieves Ulayar Etxarri-Aranatzeko emakume bat besarkatzen. Eskuinean, Adria eta Julia bere seme-alabak.

Euripean, jendetza kanposantutik Etxarri-Aranazko herrigunerantz doa.

Segizioa Etxarriko plazan aurrera doa. Lehen lerroan, Lina Navarro eta Jesús Ulayarren seme eta bilobetako batzuk ikusten dira.

Salvador Ulayar, bere aita hil zuten lekuan udalak jarritako edukiontzietako bat mugitzera doala.

Rosa Mundiñano kandela bat uztera hurbiltzen da bere senarraren oroimenez. Berarekin batera, Salvador semea eta Daniel biloba.

María Nieves Ulayar hitz batzuk irakurtzen ari da krimenaren lekuan. José Ignacio bere anaiak eusten dio mikrofonoari.

Reyes Zubeldia, José Javier Múgicaren alarguna. Haren atzean, Javier Gómara, Nafarroako Parlamentuko presidente ohia, Etxarri-Aranatzen jaioa.

Pilar Martínez, Tomás Caballeroren alarguna, kandleetako bat jartzen.

Pilar Aramburu bere esku zuria jartzen ari da Ulayartarren familiaren etxeko horman.

Jesús Ulyar bere aitarena izan zen agente-makila uzten, oroigarri gisa jarritako 25 kandlekin batera. Lina Navarro zain dago senarraren txapelarekin gauza bera egiteko.

Grupo Universitario-koa den Eduardo Prietok bere ahurrak gehitzen dizkie pareta apaintzen dutenei.

Salvador Ulayar bere eskua inprimatuta uzten ari da 1979ko urtarrilaren 27an bere aita erailtzen ikusi zuen lekuan.

Yolanda Barcina alkatea eta Jesús Ulayar beren esku zuriak jartzen ari dira horman. Haiekin batera, Miguel Ángel Ruiz Langarica.

María Caballero Jesús Ulayarren omenaldira bertaratutakoei zuzentzen ari zaie Etxarri-Aranatzeko kioskotik.

Maite Pagazaurtundua plazan egindako ekitaldian.

José María Calleja kazetaria, bere hitzaldiaren une batean.

Jesús Ulyar Etxarri-Aranatzeko kioskotik hizketan, aitaren hilketatik 25 urtera. Haren atzean, Salvador anaia eta María Caballero.

Jesús Ulayarren epitafioa. Honela dio testuak:
 Joxe Migel eta Inés ziren nire gurasoak. Gu hiruron hezur hondarrak hemen daude. Kanposantu honetan lehenbizi lurperatu zituzten zulotik jaso ondoren, hezurtegi honetan gorderik daude.
 Etxarrin jaio, Etxarrin nire bizi guztian bizi eta etxarriarren alde hainbeste urtetan zinez lan egin ondoren, Maiza kaleko 4.ean, nire etxeko atarian, Txartxeneko izenarekin beti ezagutu dugun horretan, etxeko atariaren aurrealde aurrealdean, gauez eta ezustean, arima gabeko piztia lotsa-emangarri batek, bere moduko beste hiruren nahitaezko laguntzarekin, bost tiroekin lapurtu zidaten bizitza.

Bestalde, hainbat indar politiko eta sindikalek (UPN, UCD, EAJ, PSOE, PCE, Partido Carlista, CC.OO., UGT eta USO) manifestazio handi bat bultzatzea adostu zuten, herritarrak “hilketaren eta terrorismoaren aurka, adierazpen askatasunaren eta demokraziaren alde eta nafarrek beren etorkizuna askatasunez erabakitzeko duten eskubidearen alde” mobilizatzeko. Ordura arte ez zen inoiz terrorismoaren aurkako elkarretaratze jendetsurik egin Nafarroan.

Foru-geografian banatutako hainbat udal eta kolektibo deialdiarekin bat egiten joan ziren formalki, nahiz eta herri batzuetan zinegotzien artean jarrera kontrajarriak egon. Iruñean HBko eta LAIAko ordezkariak (orduko beste alderdi abertzale bat) aurka bozkatu zuten.

Hitzordua irailaren 2rako finkatu zen, baina aurreko egunak intentsitate handikoak izan ziren, eta zaila da urteen bueltan intentsitate hori zenbaterainokoa izan zen imajinatzea. Asalduretako bat Fuerza Nueva eskuin muturreko alderdiaren atxikimenduak eragin zuen: haren ekimenak sustatzaileen kritikak eta EAJ deitzaileen zerrendatik ateratzea eragin zuen. Aldi berean, hainbat talde eta koalizioak –PTE, HB, Amnistiaren Aldeko Erakundeak– beste martxa bat antolatu zuten egun eta ordu berean, honako goiburua honekin: “Errepresioaren, terrorismoaren eta langabeziaren aurka, adierazpen askatasunaren eta guztiontzako askatasun demokratikoen alde, autodeterminazio eskubidearen alde”. Gauzak gehiago korapilatuzko, poliziak José Antonio Urbiola Herri Batasuneko legebiltzarkidea atxilotu zuen –urte batzuk geroago EAJn–, ETA militararekin zerikusia zuelakoan.

Baina gorabehera horietako batek ere ez zuen eragotzi jendetza biltzea aurreikusitako egunean, Autobus Geltokiaren ondoan. Víctor Manuel Arbeloak, garai hartan Legebiltzarreko lehendakaria zenak, bertso batzuetan

laburbildu zituen jendetza heterogeneoak partekatzen zituen sentimenduak:

Kalera goaz
bizitza defendatzera,
beldurraren garroak apurtzera
haserrearen mahatsak aletzera,
aire zabalean bizi garela sentitzera
heriotzazko mamurik gabe izkina bakoitzean,
izuari amore emango ez dioten
itxaropen banderak altxatzera.

Prentsak 50.000 pertsona aipatu zituen. Martxa 19:30ean hasi zen, Oliveto Kondean barrena, Vianako Printzea plaza zeharkatu, eta San Inaziotik, Nafarroako Gorteetatik eta Karlos III.etik jarraitu zuen, Gaztelu plazan amaitu baino lehen. Manifestazioaren burua azken komunikatua irakurri ondoren erretiratzen ari zenean, atzera-tuenak Autobusesen zeuden oraindik.

Nafarroako Nekazari eta Abeltzainen Batasuneko (UAGN) José Joaquín Pérez de Obanosek irakurri zuen kioskoan hitzordua borobildu zuen testua. "Terrorismoak –aldarrikatu zuen bozgorailuetatik– herritarren parte-hartze aktiboa sustatzetik urrun, gizakien eta herrien eskubide eta askatasunen garapena erraztetik urrun, urte askotako borrokaren ondoren konkistatuak, beldurra, inhibizioa eta pasibotasuna sortzen ditu, eta demokraziaren aurkako era guztietako jarrerak ahalbidetzen ditu". Manifestazioa gizon eta emakume askeen borondate askea inposatu eta ordeztu nahi zutenen aurkako gaitzespen partekatua bihurtzea eskatzen zuen komunikatuak, terroristen isolamendu soziala lortu arte.

Ibilaldiaren arrakasta erabatekoa izan zen. Bertarautakoei agiraka egin eta ETAren aldeko oihuak abestu

zituzten ehun bat lagunek ez zuten ilundu. Poliziak behin baino gehiagotan esku hartu zuen istiluen aurkako materialarekin, eta kargen eta ondorengo borroken ondorioz, 25 pertsona artatu behar izan zituzten osasun-zentroetan, zauri arinekin. Zaurituen artean lau polizia eta pankarta eramateko ardura zuten bi pertsona zeuden: batek harri-kada bat jaso zuen bularrean, eta besteak, txanpon baten kolpea kopetan.

Atentatua gertatu eta urtebetera, José Javier Uranga bere lanpostura itzuli zen *Diario de Navarra* egunkarian: "Errespetatzen dut, eta bat nator arriskuaren eta mehatxuen tentsioa jasan ez, eta gure herrialde triste hauetatik kanpo lan egitera doazenenen erabakiarekin", azaldu du noizbait. "Nik ere izan nuen tentazioa. Egonaldia, lana eta Nafarroatik kanpo bizitzeko aukera eskaini zidaten, baina gogoeta egin nuen nire artean: uzten banuen, ETAk bere helburua lortu zuen; hil izan banindute bezala zen. Eta egunkarira itzuli nintzen, terroristek nigan kondenatu zituzten ideia berberak defendatzera".

Bere lehen *gallicoak* "La seca" izenburua zuen, eta 1981eko irailaren 6an argitaratu zen. "Landara itzuli naiz, paisaiara", zioen testuaren hasieran. "Betiko begiekin –ez dago begi berririk– bide, paisaia eta lagunen istorio zaharrak berritu ditut. Eraman eta irabazten gaituena ez da gaurkotasuna, baizik eta lurra, geologia geografia baino gehiago, baina gizatiartua eta bere historia-zama paregabearekin". Ondoren, Nafarroan zehar egindako ibilbideetan ikusitako lehortean gelditzen zen, erkidegoko ordezkari politikoen artean ere igartzen zuena, eta denborak iragarle bihurtu dituen esaldi batzuekin amaitzen zuen: "Ura, hodei-ura eta itxaropen-ura behar ditugu. Euria egin dezala mahatsa gizendu eta belardiak berda daitezen, eta zaborra eta usainak ibaitik zehar ibil daitezen; ura baita ere –erantzukizun-ureztatze bat–, sorbalda jaso

eta kritikatzeko duten pertsonak, komunitatearen interesetan parte hartu nahi ez dutenak, kontzientzia daitezen eta guztion alde zerbait egiteko prest egon daitezzen”.

Konbentzimenduei eutsi zien, eta haiek defendatzeko ahalegin berbera egin zuen, baina bere bizitzako gorabehera batzuk nabarmen aldatu ziren erasotik aurrera. Hala kontatu zuen hitzaldi batean: “Erne eta beti lagundurik bizi behar dut. Esker txarrekoa eta hertsagarria da hogeitaz urtez polizia-eskoltarekin bizitzea: polizia klinikako gelako atean, etxeko eskailera-buruan, kalean, tabernan eta zineman, baita bidaiatu duzun hiriko hotelean ere. Estatuko Segurtasun Kidegoek merezi duten esker on guztiarekin, pertsonaren bizitza eta askatasuna baldintzatzen dute ezinbestean. Bitartean, mehatxuek aurrera jarrai dezakete, batzuetan kalean eta beste batzuetan zeharka, zure izena etakideen edo haien kolaboratzaileen etxebizitza batean aurkitutako zerrenda batean agertu dela jakiten duzulako; beste egun batean, etxeko atarian zure izenean dagoen gutun-azal bat uzten dizute, barruan bala bat duela, hain zuzen ere neskatila batek aurkitu duena. Eta mezu anoni-moek jarraitzen dute. Terroristak zutaz ahazteko garaia badela uste duzu. Egin dute jada egin beharrekoa, baina pairamenak, neurri handiagoan edo txikiagoan, ez dira amaitzen”.

Salvador Ulayarrek 1980tik urte askora ezagutu zuen José Javier Uranga, baina beti gogoratu izan du zenbat kontsolatzen zuen haren izena egun batean eta bestean egunkariaren goiburua oinean aurkitzeak. “Batzuetan uste dut ez garela erabat ohartzen gizon honek Nafarroako gizartearen alde egin duenaz”, idatzi zuen egun batean bere buruarentzat. Gogoeta hori egin zuen 2004ko urtar-rrilaren 24an Etxarri Aranazko parrokia betetzen ari zen jendetzaren artean. Eta, omenaldia egin eta egun batzue-tara, bere “giza errespetua” gainditu eta eskerrak emateko

deitu zion, abuztuko egun urrun hartan ez zielako terroristei “bera fisikoki eta zibilki” hiltzen utzi.

PILAR MARTÍNEZ BESTE GIZON ON BATEN ALARGUNA

2004ko urtarrilaren 24an Etxarri Aranatzen egindako ekitaldian Ulayar anai-arrebei entzunda, Pilar Martínez Oroz, Pili, eraildako alkate ohiaren eta 1998ko maiatzaren 6an terroristek hildako bere senarraren bizitza lotzen zuten antzekotasun ugarietz ohartu zen ziurrenik. Bai Jesús Ulayar, bai Tomás Caballero zinegotziak izan ziren aurrena, eta, ondoren, beren herrietako alkate – bigarrena ustekabea –, batak eta besteak ahalegin guztiak egin zituzten bizilagunen arazoengatik frankismoaren urte zailetan, eta biak ETAk desagerrarazi zituen, inork eskatu ez zien entrega eta dedikazio horren ordainean. Gaur, Pili Martínezek alargun izaera partekatzen du Rosa Mundiñanorekin. Hau da, balek beren bizitzako bazter guztietan irekita utzi zituzten absentziak.

Etxarri Aranatzen bere bost seme-alabekin egon zen: Javier, Nafarroako Gobernuko Lehendakaritza, Justizia eta Barne kontseilaria, Ana, María, Tomás eta José Carlos, denak askatasunaren kausarekin konprometituak hainbat ekimenen bidez, hildako zinegotziaren izena daraman fundaziotik hasi eta Oberenako batzorderaino edo Libertad Ya plataformaraino. María izan zen herriko plazan egindako ekitaldia aurkezteko arduraduna. Zein harro egongo zen bere aita, hain iragan eta orainaldi goibeleko leku batean alaba askatasunaz hitz egiten ikustean.

Tomás Caballero Pastor 1971n estreinatu zen zinegotzi gisa Iruñeko Udalean, Jesús Ulayarrek jada lau urte zeramatanean Etxarrikoan, bi zinegotzi gisa eta beste bi alkate gisa. Tomás tertzio sindikalaren bidez iritsi zen udalera, eta justizia sozialaren aldeko lanean urte asko

eman zituen ordurako. “Giza eskubideak nire eguneroko katixima dira”, esan ohi zuen, eta hori izan zen, hain zuzen, bere konpromiso politikoaren iparrorratz nagusia, eta orain bere urratsak atzera egitea ahalbidetzen duena, haiek gaizki ulertzeko beldurrik gabe.

Bere lan biografia Nafarroako Indar Elektrikoei lotua egon zen: oposizio bidez administrari laguntzaile plaza bat eskuratu zuen, eta, ondoren, peritu industrial titulua lortu zuen. Langileen arazoak detektatzeko zuen sentiberatasunak eta arazo horiek bereak bihurtzeko eskuabaltasunak Langileen Kontseiluko buru izatera eraman zuten 1967an. Organo horrek, frankismo garaian, hainbat joera politiko bildu zituen, handik kanpora klandestinitate zorrotzean bizirauten zutenak. Askatasuna zerumuga lanbrotsua zen artean, eta lan aldarrikapen soil bat kartzelarekin ordaintzen zen batzuetan. Iruñeko Udalera iritsi zenean, zinegotzi sozialak deiturikoekin lerrokatu zen, eta berak honela definitu zituen behin: “Jende ipurtarina eta kezkatua, gizartearen eraldaketan parte hartu nahi genuen demokraziara heltzeko”. Erregimen frankistak bere azken hondarretan zegoen, eta kalea politikoki paisaia eferbeszentea bihurtu zen. Udal asko, tartean Iruñekoa, diktaduratik haratago sumatzen zen lurraldera hurbildu ziren alde zurretik. Itxaropen handiko garaia izan zen, askatasuna ia eskuekin ukitzen zen, nahiz eta oraindik espedienteak, atxiloketak, greba gogor zapalduak eta fusilamenduak egon, nazioarteko presioak eragotzi ezin izan zituenak. Tomás Caballero arraina uretan bezala mugitzen zen giro hartan. Urteen bueltan bi tiro emango zizkion ETako kidea, Francisco Ruiz Romero, jaio gabe zegoen artean.

1976an Javier Erice kargutik kendu izanak alkatetzarako sarbidea eman zion ustekabeen. Bera izan zen udal txeko balkoi batetik ikurrina legeztatu berria eskegi zuena.

Handik hilabete gutxira kargua utzi zuen 1977ko ekainaren 15eko hauteskundeetara aurkezteko, hainbeste irrikatu zuen demokraziaren lehenengoetara. Tomás Caballero Nafarroako Fronte Independentearen Diputatuen Kongresurako hautagaia izan zen. Koalizio berri horrek erreferentzia pertsonalen aldeko apustua egin zuen, beste sigla batzuek programa politikoetan jarri zuten azentuaren aldean. Zerrendan lagun izan zituen Jesús María Lander Azcona, Eráulgo nekazaria, Unión Territorial de Cooperativas del Campoko presidentea, eta Jesús Malón, denborarekin PSN-PSOeko presidente izatera iritsiko zena. Senaturako hautagaiak Víctor Manuel Arbeloa, Florencio Goñi eta Ramiro Layana izan ziren. Herri eta kazetaritza iragarpen askok garaipena iragartzen zieten, baina Tomás Caballeroen hautagaitzak 10.606 boto lortu zituen, Jesús Aizpún, Jesús Ignacio Astrain eta Pedro Pegenauteren UCDek lortu zituen 75.036 botoetatik zazpiren bat, eta Albito Viguria, Felix Antonio Recasens edo Francisco José de Saraleguiren Nafarroako Foru Aliantzak (hautetsontzietan bildu zirenen artean eskuindar aukerarik garbiena) eraman zituenen erdiak. Bigarren alderdi bozkatuena PSOE izan zen, eta Gorteetan Gabriel Urralburu gaztea eta Julio García Pérez abokatu tuterarra esertzea lortu zuen.

1978ra arte zinegotzi izaten jarraitu zuen, eta irmo babestu zuen lehen udal-hauteskundeen deialdia. 1979an egin ziren, eta Julián Balduz sozialistari eman zioten alkatetza, osoko bilkura iskanbilatsu batean. Izan ere, Herri Batasuneko zinegotziek nahiago izan zuten PSOEn hautagaiari babesa eman, udala boto gehien jaso zuen UCDeen esku utzi baino. Hori guztia gertatu zenean, bi hilabete baino ez ziren Jesús Ulayar erail zutela. Bere herriko hauteskundeetara aurkezteko aukerarik ere ez zuen izan. Agian, Etxarri Aranatzen historia oso bestelakoa izango zen gaur egun aurkezteko aukera eduki izan balu.

Demokraziaren garaiko lehen udala eratu zenean, Tomás Caballero politikagintzatik desagertu zen, eta Fuerzas Eléctricas de Navarran lanean aritu zen erabat. Hori bai, 1984an Oberena Kirol Elkarte Kulturaleko lehen-dakari izendatu zuten, bere biografiako beste erreferentzia ordezkaezinetako bat. Erakundeak hazkunde handia izan zuen bere agintaldiaren hamar urteetan.

1995ean Iruñeko Udalera itzuli zen UPNren zerrendan. Hautagaitzako hirugarrena izan zen, baina Santiago Cervera Nafarroako Gobernuko Osasun Kontseilaritzara joan izanak udal bozeramaile bihurtu zuen. Hori zen bere funtzioa hil zutenean.

Tomás Caballerok ez zituen inoiz bere konbikzioak ezkutatu diktaduraren eta lehen trantsizioaren urte zailetan, are gutxiago ETAko terroristen aurrean. 1998ko urtarilaren 9an, talde armatuak José Ignacio Iruetagoiena Larrañaga PPko zinegotzia hil zuen Zarautzen. Iruñean, egun berean, gaitzespen osoko bilkura deitu zuten. Herri Batasuneko hiru zinegotziek – Alberto Petri, Santi Kiroga eta Koldo Lacasta – interesik gabe entzun zituzten gainerrako alderdietako bozeramaileen argudioak, Tomás Caballeroren txanda iritsi zen arte: “Zuek –esan zien– erail nahi duzue, eta erailtzen jarraitu, era horretan gu izutu gaitzen. Eta nire ustez, erailtzea ez da bakarrik katua sakatzea, hiltzera bultzatzea ere bada erailtzea. Gu ikaratzea eta joatea nahi dute, baina ez dute lortuko”.

Zinegotzi abertzaleen ustez, hitz haiek kalte egin zieten bere “ohore pertsonalari”, eta kereila bat aurkeztu zuten UPNko zinegotziaren aurka. Irain eta kalumnia delitua leporatzen zioten. Ekimenak titular batzuk eman zizkien, eta mundu erradikalaren kritikak demandatuaren inguruan kontzentratzeko eragina –bilatua ala ez– izan zuen. 1998ko apirilean, Iruñeko Instrukzioko 3 zenbakiko Epaitegiak kereila artxibatzea erabaki zuen, Tomás

Caballeroren adierazpenek ez zutelako gainditzen adierazpen askatasunaren printzipio konstituzionala, eta ez zutelako urratzen HBko kideen ohorea. Baina beste batzuek epaia emana zioten ordurako.

1998ko maiatzaren 6an egunkariek argitaratu zuten arabera, egun batzuk lehenago Gipuzkoan desegin-dako ETAko komando batek Miguel González Fontana, Iruñeko Udaleko UPNko zinegotziaren eta beste politikari erregionalista batzuen datu batzuk zituen bere esku. 7:45ean, Tomás Caballerok bere etxetik deitu zion Eradio Ezpeletari, udal taldeko beste kide bati, albisteaz jarduteko. Minutu batzuk besterik ez zuten hitz egin. Ondoren, egun batzuk lehenago Japonian UPNko kideentzat erositako gorbata eta zapi batzuen bila hasi zen. Bidaia udalbatzako zenbait kideekin egin zuen. Helmuga nagusia Yamaguchi hiria izan zen, Iruñearekin senidetua, Xabierko San Frantziskok XVI. mendean mapamundiaren gainean jarri zituen zubiei esker. Ez zituen opariak aurkitzen, eta minutu batzuk lehenago Oberenarantz, gimnasia klasera, irten zen emazteari deitzea erabaki zuen. Elkarrizketa laburra izan zen, ia telegrafikoa, baina azkenean erabakigarria izango zen Pilar Martínezen oroitzapenetan. “Dei hura agur-elkarrizketa bat bezala gogoratu nahi izan dut beti”, azaldu zuen behin Tomás Caballeroren alargunak.

9:30ean irten zen etxetik. Auzoko emakume batekin topo egin zuen, eta, jende guztiari laguntzeko ohiturari leial, hirigunera autoz eramateko prest agertu zen. Ford Mondeo-an sartu orduko, bi gizon gazte hurbildu ziren autora. Haietako batek bere pistola gidariaren leihatilara hurbildu, eta bi aldiz egin zuen tiro: balek Tomás Caballeroren aurpegia zeharkatu zuten, eta eserlekuaren gainean botata geratu zen. Bi terroristek korrika alde egin zuten, norabide ezberdinetan. Autoa, kontrolik gabe, aparkalekuko malda leunean behera irristatu zen, Seat Ibiza bat jo

arte. José Carlosek, zinegotziaren seme gazteenak, tiroak entzun zituen etxetik, eta berehala jaitsi zen kalera. Han ikusi zuen aitak ez zuela ia pultsurik. Inguruan zegoen pertsona batek telefono mugikor batekin deitu zion SOS Nafarroari.

Tomás Caballero eraman zuen anbulantzia 10:05ean iritsi zen Nafarroako Ospitalera. UPNko zinegotzia oso larri zegoen: zauriek bihotz-biriketako geldialdia eragin zioten. Larrialdietako Zerbitzuko medikuek suspertze-neurriak ezarri zizkieten berrogei minutuz, baina ahaleginak alferrikakoak izan ziren. 10:45ean egiaztatu zuten bere heriotza. ETAk eraildako alderdi erregionalistako lehen zinegotzia izan zen une horretan, nahiz eta ordurako PPko bost udal ordezkari hil.

Tomás Caballeroren heriotzak dolu manifestazio erraldoi bihurtu zuen Iruñea. Milaka pertsona igaro ziren udaletxean jarritako hil-kaperatik. Hileta katedralean izan zen, fededunez erabat lepo. Fernando Sebastián Iruñeko artzapezpikuak ospatu zuen. José María Aznar buru zuen gobernuko lau ministrok lehen bankuetatik jarraitu zuten zeremonia, eta Foru Gobernua ere osorik zegoen bertan. Meza amaitzean, Javier Caballero Martínez, anai-arrebetan zaharrena, presbiteriora igo, eta hitz batzuk esan zizkien Jainkoari, bere aitari eta bertaratutakoei: “Jauna, eskerrak eman nahi dizkizut nire aita gai izan delako heriotzarekin dena ez dela amaitzen erakusteko. Bizitzako balio garrantzitsuenak gudan dirautela erakusteko gai izan da, askatasunean sinesten jarraitzen dugula, justizia sozialean sinesten jarraitzen dugula, eskuzabaltasunean eta besteeikiko lan desinteresatuan sinesten jarraitzen dugula, bizitzan sinesten jarraitzen dugula. Eta hori ez du hilketa batek hiltzen. Eskerrak eman nahi dizkizut, Jauna, nire aitaren heriotzak erakutsi baitu ideiek bere horretan dirautela, zentzugabea dela familia bati hainbeste min eragitea,

hainbeste ilusio zapuztea, merezi duenari, irabazi duenari, beretarren gozamina eta 42 urteko lanaren ondoren ondo irabazitako erretiroa kentzea, eta horrekin lortzen den gauza bakarra berak beti defendatu dituen ideiak berrestea da, horrekin lortzen den gauza bakarra gu gehiago izatea da. Askoz gehiago”.

Milaka lagunek zirrara biziz entzuten zioten: “Jauna, eskerrak eman nahi dizkizut une honetan nire aitaren heriotzak erakutsi duelako ez dagoela ezer alferrikakoagorik, ez dagoela ezer hutsalagorik, ez ezer zentzugabeagorik norbaiti bizia kentzea baino. Erakutsi du zein oker dauden arazoren bati irtenbidea aurkitzeko bidea indarkeria dela uste dutenak. Familien minak zerbaite konpontzen duela pentsatzen dutenak zein oker dauden erakutsi du. Oker zaudete... Negarrek maite ditugunez oroitzeko balio digute, baina, batez ere, joandakoen ideiak eta konbikzioak berresteko eta haien bandera goratzera behartzeko balio dute. Mila esker, jauna. Mila esker. Eskerrik asko aitak eman digun bizitzagatik eta, norbaiten gogoz bestera bada ere, jarraitzen digun eta ematen jarraituko digun bizitzagatik”. Katedraleko nabeak txalo artean lehertu ziren.

Tomás Caballeroren eta Jesús Ulayarren heriotzen ondorengo erreakzio sozial eta instituzionalak termometro interesgarria dira bi krimenak bereizten dituzten ia hogeitau urteetan izandako aldaketak neurtzeko, eta baita berrogei kilometroko distantzian biktima izaera zenbat alda daitekeen egiaztatzeko ere. Etxarri Aranazko Udalak ez zuen batere arindu alargunaren eta hilketak eragin zuen lau umezurtzen mina. Ez zien jaramonik egin, eta ez zien moralki edo ekonomikoki batere lagundu. Denborarekin, herriko seme kutun egin zituen borreroak, eta balkoian zintzilikatu zituen bere erretratuak. Iruñeko Udalak hiru dolu-egun ezarri zituen osoko bilkuran zinegotzia hiltzenez, eta Javier Chourraut alkateak argi utzi zuen 1998ko

maiatzaren 6a egun beltz gisa igaroko zela hiriaren historiara. Hilabete batzuk geroago, hil osteko gisa, Urrezko Domina eman zion, eta Nafarroako hiriburuko zaindaria zen San Saturnino egunean alargunari eman zioten. Alka-teak azaldu zuenez, saria “basakeriaren aurreko erresistentzia tematiaren adierazgarri” zen.

Eremu judizialean ere aldeak mardulak izan ziren. Ulayar anai-arrebek ez zuten aitaren hiltzaileen aurkako epaiketara joateko aukerarik izan, haien berri ere ez zutelako izan. Tomás Caballeroren heriotzaren egileak aulkian eseri zirenean, aldiz, Auzitegi Nazionalera joan ziren. Komandoko kideak 2002ko otsailean atxilotu zituzten, eta ahozko bista hurrengo urteko maiatzean egin zen. Libertad Ya plataformak alokatu zuen autobusean José Ignacio eta Salvador Ulayar joan ziren. Ekimena familia babes-teko jarri zen martxan, tradizionalki akusatuen lagun eta jarraitzaileek kolonizatutako agertoki batean. Taldea bost Caballero anai-arrebekin bildu zen Madrilen. Azken hauek eserlekuen lehen ilaran egon ziren, jendearentzat gorde-tako eremuan, Javier izan ezik, lanbidez abokatu baitzen, eta auzi-gelan eseri zen akusazio partikularra egiteko.

Ikaragarria izan zen uniformedun bi poliziak tiroen egile materiala “arrainontzi” blindatuan sartu zuten unea. Francisco Ruiz Romerok eskumuturrak igurtzi zituen instintiboki agenteetako batek eskuburdinak askatu zizkio-nean. Jantzi polar gorri eta beltz bat zeraman, eta kirol-zapatilak. Urduri begiratu zuen zenbait norabidetan, eta gelako altzari bakarrak ziren bizkarralde gabeko lau eser-lekuetako batean eseri zen. Handik, epaileak eta abokatuak eserita zeuden “u” formako mahaian zehar begiratu zuen auzipetuak. Denek zituzten derrigorrezko togak jantzita, eta gehienak sumarioko orrialde batzuk errepasatzen ari ziren, bilkura ofizialki noiz hasiko zain. Fiskalak eta akusazio partikularren abokatuak betetzen zuten eremura

iritsi zenean, Francisco Ruizek bi begi ikusi zituen, tinko begiratzen ziotenak: Javier Caballero Martínezenak. Etaki-deak susmatu bide zuen aurpegi gogor baina bare hura berak hil zuen gizonaren semearena zela, eta nolabaiteko desafioz eutsi zion begiradari. Handik gutxira, ordea, alde batera desbideratu zuen, kristal blindatuaren beste aldean isilik begira zegoen pertsona-talde trinkoa ikusi zuenean. Han ziren biktimaren gainerako seme-alabak, udalbatzako kide batzuk, Yolanda Barcina alkatea, hainbat garaitako lagunak eta Libertad Ya-ko jendea, autobusean igarotako gauean begi-zuloak pilatu arren xehetasunik galtzen ez zuena. Agian, etakideak begiak jaitsi zituen bere buruari galdetu beharrik ez izateko pertsona haiek zergatik zeuden han, bere biografiaren itzalei aurre ez egiteko. Publikoaren artean eserita, José Ignacio Ulayarrek, ziur aski, gogoan izango zuen zer desberdina izan zen Vicente Nazábalekin izan zuen lehen topaketa, aitaren hiltzaileak “putasemea” deitu, eta bularrean ostikada bat eman zionean, eszena ikusi zuten etxarriarren alaitasun edo axolagabekeri-az inguratuta.

Gobernuak terrorismoaren biktimei Nafarroako Urrezko Domina eman zienean egin zioten elkarrizketa batean, Pilar Martínezek azaldu zuen berak eta bere seme-alabek ez ziotela inori gorrotorik. Eta aitortu zuen, agian amaren harrotasun halako batekin, gogoko zuela bere seme-alabek bihotza garbi edukitzea, “Tomásek nahi izango zukeen bezala”. 2004ko urtarrilaren 24an Etxarri Aranatzeko kaleetatik ibiltzen ikusita, erraza izan zen egiaztatzea zenbateraino zuen arrazoia.

Egun hartan, are sendoagoak egin ziren Caballero-tarren eta Ulayartarren arteko loturak. Handik gutxira, Tomás Caballero Fundazioak proposamen bat egin zion Salvador Ulayarri, maiatzaren 6an, zinegotziaren heriotza- ren seigarren urteurrenean, Iruñean egingo zen ekitaldian

txostengilea aurkeztea. Hizlaria Maite Pagazaurtundua zen, bera ere Etxarri Aranatzeko egona. Salvadorrek atseginenez onartu zuen, eta unea iritsi zenean, terroristek, beren gogoz kontra, sortutako loturen irismena laburbildu zuen: “Ulyar, Caballero, Pagaza eta beste hainbat familiaren historiek topo egin dute, gurutzatu egin dira eta lotura bereziak ezarri dira. Familien familia baten kide gara, eta hartaz oso harro egon behar dugu. Bai gure aldetik kendu zizkiguten horiez, bai geure buruaz. Zalantzarik gabe, hiltzaileak baino hobeak gara, babesten dituztenak, isiltzen direnak, ulertzen dituztenak, erakundeetan babesa ematen dietenak baino hobeak. Eta jada ez gara ikusezina, duela urte batzuk bezala. Orain ikusten zaigu, batzuei traba egiten badie ere”.

JOSÉ AGUILAR TERRORISTEKIN AURREZ AURRE

Europen, hilerria eta Etxarri Aranatzeko herrigunea banatzen dituen kilometro urria oso ibilbide zaila izan zen José Aguilar Garcíaentzat, Jesús Ulyarren omenaldian parte hartu zuten bi mila lagunetako batentzat. Bestek aterkiari eutsiz zihoazen bitartean, berak bi makulu zituen. 1988an ETAren bonba baten leherketak utzitako herentziaren zatirik agerikoena ziren.

Garai hartan, Altsasun, Etxarritik hamar kilometro eskasera, destinatutako guardia zibil gazte bat zen. Kaporal maila lortu zuen, motorrak atsegin zituen eta Sakanako bere lanarekin gozaten zuen. Bazekien ingurua ETAko ekintzaileen haztegi bat zela, eta pintada, kartel eta ikurrin ugariak egunero gogorarazten zioten etsaitasunezko lurraldean zegoela, baina lanaren ezbeharrak, nolabait, etorkizun hurbileko proiektuekin konpentsatzen zituen, horien artean bere ezkontzako nabarmentzen zelarik. 1989ko urtarrilaren 7an ezkondu behar zuen bere betiko neska-lagun Mari Carmen Abriekin. Castelloko San Mateo herriko Aingeruen Andre Mariaren baseliza aukuratu zuten ezkontzarako.

1988ko abenduaren 26a zen José Aguilarren azken eguna Nafarroan. Pozik zegoen laster ezkonduko zelako, eta lagun bat afaltzera gonbidatu zuen Altsasuko kuartel-etxeko bere apartamentura. Agian, bukatzeaz zegoen urte biziari buruz hitz egin zuten. Altsasun eta Sakanan ez zen eraso larririk izan, baina Guardia Zibileko hiru agente erail zituzten Lizarran eta Iruñean. Lizarrako atentatua bereziki mingarria izan zen. Terroristek bonba-auto bat jarri zuten abuztuaren 21ean Sortzez Garbiaren Pasealekuan,

eta trafikoko patruila bat igarotzean leherrarazi zuten. José Ferri Pérez eta Antonio Fernández Álvarez bertan hil ziren. 7:30ak ziren, eta hiri osoa ikaratu zen leherketarekin. Uhin hedakorrak ehunka kristal txikitu zituen inguruan. Hainbat zauritu izan ziren gertuen zeuden etxebizitzetan, eta dozenaka ibilgailuk kalteak izan zituzten. Agenteen Talbot Horizoneko pieza batzuk 500 metrora agertu ziren.

Beste agentea Iruñeko Larraina kalean hil zuten urriaren 16an. Etakideek espaloia ondoan bonba-auto bat aparkatu, eta lehergailua aktibatu zuten Benemeritako tanketa bat paretik igarotzen ari zenean. 300 metro eskasera zegoen Iruñeko espetxean zerbitzua amaitu berri zuten guardiak zihoazen barruan. Gidaria hil zen, Julio Gangoso Otero. Burdinazko pieza handi bat sartu zitzaion buruan. Bere zazpi kideek hainbat zauri izan zituzten, baina bizi-rik atera ziren. Deflagrazioak zortzi auto erabat suntsitu zituen, beste hogeitaz gutxiago, eta dozenaka etxebizitzatako kristalak lehertu zituen. Hil-kapera Iruñeko udaletxean jarri zuten. Ana María Fidalgo Julio Gangosoren alargunak doluminak jaso zituen bertan, Luis Roldán Guardia Zibileko zuzendari nagusiaren, Gabriel Urralburu Nafarroako Gobernuko presidentearen eta Jesús García Villoslada Gobernuak Foru Erkidegoan duen ordezkariaren eskutik. “Mesedez, ez ahaztu nitaz eta nire seme-alabez, beste batzuei gertatu zaien bezala”, erregutu zien, agian Rosa Mundiñano eta bere lau seme-alaben egoera edo bakartasunari eta abandonuari aurre egiten dieten institutu armatuko alargun batzuen gogoratuz. Ezin jakin zezakeen berarekin solasean ari ziren Luis Roldán eta Gabriel Urralburu komisioak ezkutatzen zihardutela, eta urte batzuen bueltan aulkira eta espetxera eramango zituztela.

Atentatuak gertatu eta gutxira, Segurtasun Indarrek bi susmagarriren izenak eta argazkiak zabaldu zituzten. Bat Juan María Lizarralde Urreta zen, *Heavy* ezizenez

ezaguna, Andoaingoa, urte batzuk lehenago Nafarroako ETako komando bateko kide izan zena eta Frantziara ihes egitea lortu zuena, bere kideak – Mercedes Galdós eta Juan José Legorburu – atxilotu zituztenean.

Hala eta guztiz ere, José Aguilarrek Altsasuko kuartel-etxean egin zuen azken ezkongai afaria alai izango zen batez ere. Ez berak ez bere gonbidatuak ezin zuten imajinatu, ordu batzuk lehenago, Amezti mendia hegalean, Guardia Zibilaren destakamenduen parean, *Heavy* eta bere azio-lagunek tenporizadore bati lotutako hodi granada-jaurtigailu batzuk jarri zituztela.

Lehenengo jaurtigaia 2:45ean tirokatu zuten, eta kuartelaren kanpoko hesiaren kontra jo zuen. José Aguilarrek hasiera-hasieratik jakin zuen atentatu bat izan zela. Apur bat lehentxeago agurtu zuen laguna, eta uniformeak jantzita zeukan oraindik. Armak gordetzen ziren bulegoan joan zen, baina itxita zegoen. Ostikada batez ireki, eta zetme bat hartu zuen kanpora irten baino lehen, non hainbat agente bildu baitziren. Bigarren granada bat mendia-
ren erraietatik atera eta kuarteletik metro batzuetara lurreratu zen. Guardia batzuek tiro egin zuten granada jaurti zuten lekurantz, baina ez zirudien oso erremedio egokia zenik. Josék eta beste bi lagunek Ameztia-
ren maldara jo zuten, jaurtigai-zaparrada geldiarazteko prest, nahiz eta ekimen hura ere ez zen zuzena. Teniente batek itzultzeko agindua eman zion atzetik, baina José aurreratuta zihoan, eta ez zuen entzun. Aurrera egiten jarraitu zuen, bakarrik, morteroen kokalekurantz.

Ur-biltegi batera iristean, korrika egiteari utzi zion. Bazekien bonba tranpa bat egon zitekeela, eta beharrezko arreta-neurri guztiak hartu zituen. Aldi berean, arduraz jokatu behar zuen, beste bi granadek – kuartel-etxea ere jo ez zutenak – zeruan zeharkatu baitzuten bera mendia-
hegalean gora zihoan bitartean. Halako batean, zarata batzuk

entzun zituen zuhaixken artean. Gelditzeko agindua eman zuen, baina ezer ez. Berriro oihu egin zuen pare bat aldiz, baina ez zion inork erantzun. Sastrakek mugitzen jarraitzen zuten, eta, birritan pentsatu gabe, tiro-sorta bat bota zuen bere zetmearekin. Marru bat entzun zuen, eta zerbait oso astuna lurrera kolpetik erortzen. Adar artean aurrera jarraitu zuen, eta berehala ikusi zuen hodiaren silueta. Poliki hurbiltzen hasi zen, tramankulu haien mekanismoa deuseztatzeko metodorik onena zein izango zen pentsatuz. Orduantxe zapaldu zuen bonba.

Leherketaren bortizkeriak atzera bota zuen. Kez inguratuta zegoen, eta ez zuen ezer entzuten, baina bizirik zegoen. Egiaztatu zuen deflagrazioak hanka bat hautsi eta bestea nahiko hebaingua utzi ziola. Odola zerion alde guztietatik, eta erabat zorabiatuta zegoen. Metraila zuen eskuetan sartuta. Ez zekien zer egin, eta otoitzean hasi zen. Bere lagunak agertu gabe minutu batzuk igaro ondoren, konturatu zen bere kabuz irten behar zuela handik, bizirik jarraitu nahi bazuen. Odol asko galtzen ari zen. Oinazeak jota, maldan behera arrastaka hasi zen. Ez zuen uste errepidera heltzeko adina indar izango zuenik, baina saiatu egin behar zuen. Aurrera egiteko zuhaixkak eta harriak erabiliz, kuartelera iristeko bidera iristea lortu zuen azkenean. Han aurkitu zuten beste guardiek.

Handik bost minutura, José Aguilar Iruñerako bidean zegoen, Gurutze Gorriko ambulanzia baten barruan. Boluntarioetako batek torniketea egin zion odoljariora geldiarazteko. Zaurien larritasuna gorabehera, konorteari eutsi zion. Beldurra ematen zion loak eta astuntasunak garaitzen uzteak: pentsatzen zuen, hala eginez gero, bere egoera zaildu egingo zela. Soilik klinika Unibertsitarioan, mediku baten txabusina zuria ikusi zuenean, arnasa hartu zuen azkenean lasai. Operazioak zortzi ordu iraun zuen. Medikuek ezkerreko hanka salbatu zioten, baina eskuina

moztu behar izan zuten. Hortik hilerritik Ulayartarren familiaren etxeraino joateko zailtasunak, 2004ko urtarrilaren 24an.

Klinikan eriondo zegoela, José Aguilarrek kazetari batekin elkarrizketatzea onartu zuen. Lasaitasun handiz kontatu zituen gertatutakoaren nondik norakoak, penaz hitz egin zuen bere ezkontza zapuztuaz, eta etorkizunerako zenbait proiektuekin ere ausartu zen. Hurrengo eguneko titularrak asmo oraindik lauso horietako bat jaso zuen: “Zuzenbidea ikasi nahi nuke abokatu izateko eta terrorismoaren aurka borrokatzeko, legeak eskuan”. Orduan ezin zuen asmatu bere nahia zehatz-mehatz beteko zela eta bere etorkizuna Ulayartarren eta Nafarroako ETaren gainerako biktimen historiarekin estu-estu lotuta egongo zela. Ziur asko, 2004ko urtarrilean Etxarri Aranatzen gertatutakoak zati txiki zor zion José Aguilarrek oraindik ospitaleratuta zegoenean zehazten joan zen erabakiari eta ondorengo urteetan hura ahalbidetu zuten ahalegin kontaezinei.

1979an ETAk Jesús Ulayar hil zuenean, ez zegoen eraildakoen familiak biltzen zituen kolektiborik. Ezin zen inora jo aholku, lege-laguntza, informazio edo kontsolamendu bila. José Aguilar 1988an tranpa-bonbatik bizirik atera zenean, Terrorismoaren Biktimen Elkarte (AVT) eratuta zegoen, eta helduleku garrantzitsua eskaintzen zien ETaren indarkeriak kaltetutakoei.

Zuzenbide karrera amaitu ondoren, bera arduratu zen Nafarroako ordezkari martxan jartzeaz: informazioa bildu zuen, nekagarria izan zen izenen zerrenda bat egiten joan zen, eta ahal izan zituen guztiak lokalizatu zituen bere asmoa azaltzeko. Lehenengo bilerak Sancho Ramírez hoteleko areto diskretu batean egin ziren, oztopo arkitektonikorik ez zuen eraikin batean, non José María Izquierdo Polizia Nazionaleko tenientea bere gurpil-aulkarekin molda zitekeen. Bi hankak eta beso bat galdu

zituen 1985eko maiatzaren 7an, terroristek autoaren azpialdean, Iruñeko Fiteroko Monasterioaren kalean, atxiki zioten bomba lehertu zenean. Juan Atarés jeneralaren alarguna zen María Luisa Ayusok ere parte hartu zuen hasieratik. Irudi ezabaezina utzi zuen etorkizunerako, senarraren gorpua ondoan otoitz egiteko belaunikatu zenean, Gazteluko Itzulian, 1985eko abenduaren 23an.

Ulyar anai-arrebak deialdi haietako gehienetan izan ziren. Han aurkitu zituzten beren oinazeaz eta babesgabetasunaz ardura zitezkeen pertsonak, haiek ere pairatzen zituztelako. Elkartek hainbat bidaia antolatu zituen, errege-egun festa bat antolatu zen biktimen seme-alaba txikientzat, kalte-ordain eta laguntza batzuk batera kudeatu ziren, eta hainbeste denboran modu isolatuan jasandako dramak partekatu ziren.

José Aguilarrek, gainera, abokatu gisa lan egiten zuen Iruñeko abokatu-langela batean, eta, 1993an, bost urte lehenago hankak txikitu zizkion bomba jarri zuten ekintzaileen aurkako akusazio partikularra egiteko aukera agertu zitzaion. Egia esan, erantzuleetako hiru baino ez zituzten epaitu: gainerako biek – aipatutako *Heavy* eta Susana Arregui – beren buruaz beste egin zuten Irunberriko arroi-lan, 1990eko ekainaren 25ean. Egun hartan, Germán Rubenach atxilotu zuten, *liberatu*etako hirugarrena, eta handik gutxira, Juan José Zubieta eta Javier Goldáraz, Altsasuko atentatuan laguntzaile izan zituenetako bi.

José Aguilarrek interes berezia zuen haiek ikusteko, eta Auzitegi Nazionalako ziegetan haiekin elkarrizketatzeko baimena ere eskatu zuen, baina ez zioten eman. Epaketan lekuko gisa deklaratu zuen lehenik, eta, ondoren, toga jarri zuen akusazio partikularra gauzatzeko. Akusatuak zortzi edo hamar metrora zeuden. Behin baino gehiagotan begiratu zien begietara finkotasunez, baina

inork ez zion begiradari eutsi. Eta ez zuen erantzunik jaso haiengandik.

Kazetari batek, handik denbora batera, jakin nahi izan zuen zer esango zien aukera eduki izan balu. “Galde-tuko niekeen ea merezi duen hainbeste sufrimendu eragitea”, erantzun zuen José Aguilarrek.

1994ko ekainaren 18an emandako epaian, Auzitegi Nazionalak hirurogei urteko kartzela-zigorra ezarri zien ETako hiru militanteei, bi atentatu eta txikizio delitu bat egotzita. José Aguilarrek epaia errekurritu zuen, besteak beste, argudiatuz terroristak kuartel-etxeko agente guztiak hiltzen saiatu zirela, eta, beraz, etxebizitzan bizi ziren pertsona adina huts egindako hilketa egin zituztela. Bere errekurtsoko pertsona haiek – gizonak, emakumeak, haurrak – sei urte lehenago zetmearekin Amezitia mendia- ren hegalean gora igotzen ikusi zuten berberak ziren. Auzitegi Goreneko Zigor Arloko Salak partzialki onartu zituen bere argudioak, eta, 1995eko azaroaren 6an emandako epaian, beste hiru atentatu-delitutara zabaldu zuen Rubenach, Goldáraz eta Zubietaren kondena. Era horretan, 80 urteko espetxe-aldia gehitu zien lehendik zutenari.

AVTren Nafarroako ordezkartizan zuen erantzukizunari esker, biktimen sufrimendua oso gertutik ikusi ahal izan zuen. Ezagunei beren lesioak trafiko-istripu baten ondorio zirela esatea nahiago zuten zaurituak ezagutu zituen, baita seme-alabak mila lanen bidez aurrera atera zituzten alargun gazteak ere, baita eskura zituzten legedo administrazio-aukerak zein ziren jakin gabe hazi ziren umezurtzak ere. 2000ko abenduan Nafarroako Gobernuak kolektiboari Nafarroako Urrezko Domina eman zionean, prentsari egindako adierazpenetan ikusitakoaren zati bat laburbildu zuen: “Denbora luzez, terrorismoaren biktimak ezkutuan bezala bizi izan gara, argitara ezertara atera gabe (...). Kasu askotan, arinkeria handiz hitz egiten da biktimei

buruz: pertsona batzuek edozein atentaturengatik interesa dutela ematen du, baina inoiz ez dira arduratu inor ezagutzeaz, familiari bisita egiteaz eta gutxieneko kontaktu bat izateaz. Paradoxikoa da politikari batzuei ahoa biktima hitzarekin betetzea, inoiz atentatu bat jasan dugunongana hurbiltzen saiatu gabe. Biktima batzuek, hasiera batean, laguntza agindu zieten erakundeetako ordezkarien bisita jaso zuten, baina, gero, denbora igaro zen, eta ez zituzten berriro ikusi. Babesgabetasuna egon da, ahanztura. Atentatuaren unean figura publiko bihurtzen zaituzte, baina gero erabateko axolagabekeriara pasatzen zara”.

2004ko urtarrilaren 24an gertatutakoak komatxo arteko esaldiak historiara baztertu zituela esan daiteke. Egun hartan, Etxarri Aranatzen, José Aguilarrek hainbat lagun agurtu ahal izan zituen, zeintzuekin aurreko urteetan Sancho Ramírez hotelean bildu baitzen. Ia denak poza-zen pozez zeuden, Ulayartarren alaitasuna euren ere bazela sentitzen zuten, eta urte ilunak iraganean urruntzen ari zirela ikusten zuten.

JAVIER ALCALDE PANKARTA BAT ETA ISILUNE ASKO

Javier Alcaldek txapela aukeratu zuen 2004ko urtarrilaren 24an Etxarri Aranatzen erortzen ari zen euritik babesteko. Baina are nabarmenagoa zen bere irribarrea: ziur aski, bera haraino eraman zuen konpromiso pertsonalarekin lotuta egongo zen. Ibilbide hori modu ia espontaneoan hasi zen 1986an, eta, ordutik, herritar askori kalera irteteko aukera eman die, ETArek indarkeria gaitzesteko.

Jesús Ulayarren omenaldian parte hartu zuten bi mila lagunetako batzuk Sakanaraino iritsi ziren egun hartan, urteetan zehar Bakearen Aldeko Koordinakundeak Iruñeko Udaletxe Plazan, Txantrean, Zizur Nagusian, Tafallan edo Azkoienek egindako elkarretaratze isiletan geldialdiak egin ondoren. Javier Alcaldek eta lehen uneko beste beterano batzuek zerikusi handia izan zuten deialdien jatorrian eta jarraipenean, beharbada, terrorismoaren aurkako oposizioa jendaurrean adierazteko lehen bide apur bat antolatua. Bakearen Aldeko Koordinakundeak izaera politikoko gorabehera batzuk izan zituen ondoren, eta Nafarroako zenbait kide nabarmenek koordinakundeak utzi zuten. Baina landatu zuten hazia zuhaitz hostotsua da gaur egun.

Lehenengo bultzada egunkariko albiste batek eman zuen. 1986ko udaberrian argitaratu zen, eta Cristina Cuestari buruz hitz egiten zuen, ETAk lau urte lehenago hildako Telefónicako zuzendari baten alabaz, eta Euskal Herrian jada martxan zegoen elkarte bat Nafarroara zabaltzeko asmoz. Ekimenak bi helburu nagusi zituen: indarkeriaren biktimak babestea eta bakearen alde modu aktiboan

lan egitea. Testuak telefono-zenbaki bat zekarren, interesa zutenak sustatzailearekin harremanetan jartzeko.

Javier Alcalde izan zen albistea irakurri zuenetako bat. Farmazia batean lan egiten zuen, eta Caritasekin kolaboratzen zuen gizarte-bazterketari buruzko irratsaio baten bidez. Planteamendua erakargarria iruditu zitzaion, eta Cristina Cuestari deitu, eta azken honek Erreparadorek utzitako gela batean bilera bat egitea proposatu zion.

Egia esan, Nafarroak jada ikusi zituen indarkeriaren aurkako herritarren ekimen batzuk sortzen. Trinkoena Bakearen Artisauena izan zen, kristau inspirazioko eta konposizio heterogeneoko taldea, astero San Frantzisko plazan biltzen zena. Haiak izan ziren isilean manifestatzen lehenak, nahiz eta hainbat testu ere irakurri, bakeari buruzko hausnarketak zituzten kartelak eskegi, eta baita abestu eta mimo saioak egin ere. Bakearen Artisauen artean oinarrizko kristauak, bakezaleak, ekologistak eta jatorri desberdineko pertsonak zeuden. 1986ko udaberrian Cristina Cuestaren proiektuarekiko interesa agertu zuenetako batek, José Ignacio Meijidek, inoiz kontatu izan du San Frantzisko plazako elkarretaratzeek kontzientzia bat baino gehiago pizteko balio izan zutela, berea, urrutira joan gabe: “Egun batean, handik igaro nintzen, eta zenbait pertsona ikusi nituen pankarta batekin. ‘Zertan ari dira?’, galdetu nion andre bati. ‘Bakearen alde otoitz egiten ari dira’, esan zidan. Gogoan geratu zitzaidan. Uste dut garai hartan apur bat narkotizatuta genbiltzala denok”.

Arguiñarizen kokatutako El Arca komunitateko kideak ere Bakearen Artisauen parte ziren. Komuna konprometitu, artisau eta bukoliko moduko batean bizi ziren. Lanza del Vasto italiar jatorriko idazle frantses naturalista eta bakezaleak, Gandhiren dizipulua zenak, sortu zuen El Arca. Nafarroako komunitatea Miguel Ángel Mediavilla bilbotarraren bultzadari esker sortua zen.

Hemerotekan bakearen aldeko elkarretaratzeen zentzuari buruz hark emandako azalpenetako batzuk gordetzen dira: “Dimentsio soziala dute, gatazkak konpontzeko formula berriak aurkitzeko aukera emango digun indarke-riarik ezaren laborategi bat izan nahi dugu, Mendebaldean aplikatzen den *begia begi truk, hortza hortz truk* delakoa ez bezalakoa”, esan zion kazetari bati 1984ko urtarrilean.

Erreparadoreen hitzordua 1986. urtearen erdialdean egin zen, eta hogeit hamar pertsona inguru bildu ziren. Bakearen Artisauak oso ondo ordezkaturak egon ziren. Mikel Zabalezaren amak, Garbiñe Gáratek, parte hartu zuen ere. Haren semea 1985eko azaroaren 26an atxilotu zuen Guardia Zibila. Hiru aste geroago, haren gorpua Bidasoa ibaian agertu zen, eskuburdinak jarrita. Agintariek azaldu zutenenez, itota hil zen, zaintzen ari ziren agenteek libratu, eta ibaira salto egin ondoren, ihes egiteko asmoz. Baina bertsio ofizialaren piezak ez zetozen bat. Kasua 1995ean ireki zen berriro, segurtasun-indarrekin lotura zuten pertsona batzuek jakinarazi zutenean gaztea –ETArekin inolako harremanik ez zuena– Intxaurrendoko kuartelean egindako torturen ondorioz hil zela.

Cristina Cuestaren “deialdiari” erantzun zioten pertsona guztiak bat etorri ziren zerbait egiteko premian. Hainbat aukera aztertu ondoren, nolabaiteko garrantzi publikoko ekimen sinple baten alde egin zuten: indarkeriazko heriotza bat gertatzen zen bakoitzean, Iruñeko erdigune jendetsu batean hogeita hamar minutuz isilean manifestatzea. Gazteluko plazaren eta udaletxearen artean zalantza egin zuten, eta lehenengoaren zabaltasunak jende askorik aurreikusten ez zuen elkarretaratzea apur bat itzalliko zuela ondorioztatu zuten.

Bilerara bertaratu zirenek Euskal Herriko Bakearen Aldeko Elkartearen izena hartu zuten, horrela Donostiako eta Gasteizko taldeekin batera aurkez zitezkeelako. Iruditu

zitzaien “Euskal Herria” etiketak erreferentzia kultural bat eskatzen zuela, inor gogaitu ezin zuena. Orduan joera politiko handia zuen terminoa Euskadi zen.

Metodoan eta izenean ados jarrita, Erreparadore bileran parte hartu zutenek hitzordua jarri zuten udaletxean, 20:00etan, lehenengo atentatua gertatu eta hurrengo egunean. Bakearen Artisauek beren pankartetako bat eramateko konpromisoa hartu zuten.

Artean berunezko urteak ziren haiek, eta ETAren hildakoen maiztasunak –49 1985ean eta 42 1986an– eragin zuen taldearen elkarretaratze iniziatikoa luze gabe etortzea: 1986ko uztailaren 18an, ETAk José Picatoste González artilleriako koronela erail zuen Arabako Legutio herrian. Gertatutakoaren berri izatean, elkarte jaioberriko kideek mekanografiatutako deialdi bat inprobisatu zuten, Nafarroako komunikabideetan banatu zuten, eta hurrengo egunean udaletxe aurrean jarri ziren pankartarekin. Javier Alkaldek oraindik gogoan ditu elkarretaratzeraren eraman zituen gogoetak: “Hain logikoa iruditzen zitzaidan zer egingo genuen, ziur bainengoen denbora gutxian izugarritzko arrakasta izango genuela. ‘Milaka pertsona bilduko gara, ETA konturatuko da ez duela herriaren aldetik beti harrotasunez iragartzen duen bezainbesteko babes’, esaten nion neure buruari. XXI. mendean leku berean elkarretaratzeekin jarraituko genuela imajinatzetik urruti nengoen”.

Lehen hitzordu hartan 20 eta 30 pertsona artean izan ziren. Kanean zebilen jendeak harriduraz begiratzen zien: ez zuten oihurik egiten, ez kontsignarik oihukatzen, ez ezer apurtzen. Baina ez zen ustekabea izan oinezkoen arteko erreakzio bakarra: elkarretaratuek lehen irainak entzun zituzten jada, geroztik bidelagun izango zituzten irain eta mehatxu sailaren hitzaurre bat baino ez. Hurrengo egunean argitaratu zen kazetaritza-erreseinetako batek

bakearen alde isilean bildu eta plazan sartu ziren “ehunka gazteren” irainak eta txanponak jaso zituen pertsona talde bati buruz hitz egiten zuten.

Baina prozesua abian zen, eta sustatzaileen gogoia prest zegoen sor zitezkeen zailtasun horiek eta beste batzuk saihesteko. “Inozotasun harrigarria geneukan”, azaldu zuen Javier Alkaldek erreportaje batean, egun haiei buruz ari zela. “Bakoitza gure aita eta amarenak ginen. Baziren kristau-motibazioengatik etortzen zirenak, beste batzuek gizarte-mailako kezka zituzten, baina denok oso konbentziturik geunden egiten genuenaz”. Iruñeko bakezaileen artean erreferente historikorik nabarmenena Mohandas Karamchand Gandhi-rena zen: iruditzen zitzaien *Mahatmak* India britainiarrean egindako kanpainen arrakastak Nafarroan eta Euskal Herrian bakea egingarri bihurtzen zuela antzeko bide batetik. Zenbakiek ez zituzten beren itxaropenak berretsi, baina, egia esan, elkarretaratzeak ez ziren inoiz eten lehen urte hartatik.

Estreinatuta eta hilabete batzuetara, Euskal Herriko Bakearen Aldeko Elkarteak bat egin zuen Bakearen Aldeko Koordinakundearekin, zeina ia aldi berean jaio baitzen Bilbon, antzeko helburuarekin. Bi taldeen batasunetik sortu zen izen berria –Euskal Herriko Bakearen Aldeko Koordinakundea– eta hiriburuetako elkarretaratzeak auzo eta herri txikiagoetara zabaltzeko helburua.

Hedapena ez zen zaila izan Nafarroan, hasierako bilerek jatorri geografiko desberdineko pertsonen interesa piztu zutelako. Maite Mur-ek, denborarekin Iruñeko Udaleko zinegotzia izango zenak, egunkarian aurkitu zuen ekimena. Txantreako bizilaguna, bere parrokiako katekista bat ikusi zuen argazkian, eta hari galdetzea erabaki zuen. Bilera batera deitu zuten Carlos III.eko Florida kafe-tegira, eta han azaldu zioten programa. 1989ko azaroaren 20an Madrilan, koalizio abertzaleko beste kide batzuekin

afaltzen ari zela, hil zuten Josu Muguruza Herri Batasuneko diputatuaren erailketaren ondotik etorri zen bere lehen elkarretaratzea. Oso gutxi zeuden, eta aurrean jarri zitzairen talde handi batek denetarik esan zien. “Atera zaitezte zuen hildakoengatik, ez gurengatik”, oihukatzen zieten. Pankarta bota zieten. Gauzak ez ziren askoz hobeto joan Maite Mur eta beste lagun gutxi batzuk (Asun Apes-teguiak eta bere senarrak ez zuten inoiz hutsik egiten) Txantreako osasun-zentro zaharraren ondoan biltzen hasi zirenean. Behin, erradikalak, kopuruz handiagoak, zazpi kontzentratuen aurrean jarri ziren, metro erdira, eta etengabe iraindu zituzten hitzorduak iraun zituen hamar minutuetan. Egun hartan ez ziren gai izan aurreikusitako ordu laurdenera iristeko. Pankarta tolesteko makurtu zirenean, tomate eta arrautza zaparrada batek lurperatu zituen. Maitek, beharbada, 2004ko urtarrilaren 24an Etxarri Aranazko kaleetatik oinez zihoala, gertaera haiek guztiak gogoratzeko astia izan zuen.

Zizurreko taldea bi lagunengatik ahaleginari esker sortu zen: Enrique Pena eta Gerardo Díaz de Cerio. Biak Iruñeko elkarretaratzeetara joaten ziren, 1989ko abenduan talde propioa eratzea erabaki zuten arte. Gogoetara gonbidatuko zuen lelo bat pentsatu zuten —“Ez ezkutatu zure burua axolagabekeriaren hegalararen azpian”—, artisau moduan estanpatu zuten pankarta batean eta beren historiari ekin zioten. Behin baino gehiagotan, bi pertsona baino ez ziren bertaratu.

Eta horrela, gaur egungo 27 taldeetara iritsi arte, non beste hainbeste istorio berezi biltzen diren, Azkoiengotik hasita (Gestoko sustatzaileak, bakardaderik erabatekoen, pankartaren mutur bat bere Vespari lotu, eta beste aldeari eustera iritsi zen), Berriozarrekora (non Tellechea ahizpen tinkotasunak saria izan baitzuen urteen bueltan, ehunka lagunengatik kontzentrazioekin). Ikasleei zuzendutako

ekitaldiak sustatu ziren, eta taldeak sortu ziren Nafarroako bi unibertsitateetan. José Antonio Ortega Lara bahituta egon zen bitartean —532 egun—, astero elkarretaratzeak izan ziren Iruñeko espetxeko atean.

Bereziki gogorra izan zen “kontzentrazio bikoitz” deituen garaia, José María Aldaya industrialari gipuzkoarraren bahiketan zehar. Terroristek zulo penagarri batean giltzapetuta eduki zuten 1995eko maiatzaren 8tik 1996ko apirilaren 14ra arte. Bakearen Aldeko Koordinakundeak iragarri zuen astero elkarretaratuko zela gati-bualdia luzatzen zen bitartean, eta Amnistiaren Aldeko Gestorek, eurena uste zuten kalea beren nagusitasunetik ihes egiten hasia zela ikusita, manifestazioak deitu zituzten asteko egun berean, ordu eta leku berean. Aurrez aurre egindako bilera haiek gainerako guztiaren irudikapen bat izan ziren eskala txikian: pertsona gutxi batzuk, pankarta baten atzean zutik, isilik, eta hamar metrora, beste norbako talde bat, oihuka, irainka, parekoen kontura barrezka eta haiei etiketa jakin batzuk egotziz —faxistak, terroristak, torturatzailerak politikoak—, beren jarrerari, aurrekariari eta hiztegiari jaramon egin izan baliote eurek merezi izango lituzketenak. Bi deialdietan elkarren senide batzuk egon ziren, eta bakearen aldeko ama batek, egun batean, aurrez aurre aurkitu zuen semea, berari denetarik esaten. Hitzek berehala utzi zieten lekua kalibre handiagoko erasoei. Gerardo Díaz de Ceriok beste aldetik gainera etorri zitzairen azkoin, torloju, errodamendu, harri eta metxeroen bilduma txiki bat gordetzen du bere etxean.

Udaletxe plazan presioa jasanezina izan zen, eta Gestoko arduradunek hitzordua Gurutzeko Plazara eramatea erabaki zuten. Baina Amnistiaren Aldeko Batzordekoen jarraitzaileek ere haraino jarraitu zieten. Batzuetan, megafono baten bidez, ETAko presoek kartzela batean edo bestean bizi zuten egoera “dramatikoa”ri buruzko hitzaldi

sutsuak irakurtzen zituzten: patrioko orduak murriztea, boligrafoak eta papera mugatzea, ekonomatuaren murrizketak... Ezinbestekoa zen bakezaleek erreferentzia horiek José María Aldayaren kasuan pentsa zitekeen egoerarekin alderatzea.

Egun haietako batean, Gerardo Díaz de Ceriok bere inpresioak laburbildu zizkion kazetari bati: “Ordu laurden batez egon ginen entzuten nola deitzen ziguten torturatzailer, nola txalokutzen zuten ETA, nola eskatzen zioten Aldayari ordain zezala eta isilik gera zedila... Hura izugarria zen. Elkarretaratzea amaitzean, ni emaztearekin paseatzera joan nintzen, eta jendea kalean hain lasai zegoela ikustean, hizketan, izozkiak hartzen, film bortitz bat ikusi ondoren zinematik irtetean izan dezakezun sentsazio bera izan nuen”. Paradoxikoki, elkarretaratze bikoitzek Bakearen Aldeko Koordinakundearen hitzorduei jarraitzaile berriak ekarri zizkieten. Haietako askok ez zioten inoiz joateari utzi.

Talde bat ere sortu zen Etxarri Aranatzen. Hogei lagunek osatzen zuten. Hain ezohikoa izan zen norbaitek, beldurak setiatutako herri batean, José María Aldaya aske uzteko eskatzea, Gestoraseko kide eta jarraitzaileek berehala erantzun baitzuten: haiek ere elkarretaratzerako deia egin zuten, ordu eta leku berean. Hainbeste urte zeramatzen kriminalak ospatzen, haien fidantzarako dirua biltzen edo haien erretratuak plazako kioskoan zintzilikatzen, ezen ez baitzuten batere ondo hartu auzotar mordoxka batek kontrako kausagatik elkarretartzeko *ausardia* izatea. Haiek ez zuten inoiz arazorik izan beren manifestazioak Maiza kaleko 4. zenbakira eramateko, ez eta beren kontsignak eta irainak oihukatze ere, beheko solairuko leihoen ondoan –1979ko urtarrilaren 27an Mari Nieves patatak frijitzen ari zen sukalde hartan–, ez eta kalumnia paletakadak botatzeko ere, alde aurretik

heriotzara kondenatu eta exekutatu zuten gizon onaren hilobiaren gainean. Baina gogaitu egin ziren norbaitek beste zerbait esan nahi izateak beren jabegotzat zituzten kaleetan.

Iruñean ETArri gorak jaurtitzen zizkieten eta plazako bizilagunak terroristatzat jotzen zituzten berrehun lagunuen aurrean isilik egoteak meritua bazuen ere, askoz gehiago zuen Etxarriko pankartaren atzean jartzeak. Izan ere, jende kopuruari dagokionez, aldea izugarria zen, eta ez zegoen segurtasuna bermatzeko poliziarik, ez eta ingurumenaren presioa apur bat desegingo zuen oinezkorik edo trafikorik ere. 1996ko martxoaren 11n, *Diario de Navarra* egunkariko lau kazetari herrira joan ziren elkarretaratzeen lekuko izateko eta egunkariko orrialdeetan kontatzeko. Haietako bat Sakanakoa zen, eta plazan oin bat jarri bezain pronto ezagutu zuten kontramantestari batzuek. Hura identifikatu zutenak eta euren berrehun lagunak oihuka hasi ziren: “*Diario de Navarra*, manipulazioa”, eta soinu-banda ez zen eten, harik eta informatzaileek herritik alde egin zuten arte. Erradikalek ETArriko preso erretratuak zeramatzen, eta era guztietako irainak eta madarikazioak eskaini zizkieten Gestoko 16 auzartei. Bi pankarta zeramatzen. Batean, “Euskalherria askatu”, eta bestean, “Zenbat denbora bahiturik noizko herri honen askatasuna?”, hau da, hamar metrora duintasuna eusten ziotenen nahiei eskularria bezala egokituko zitzaieen galdera. Presoz moztortutako kontramantestariak zeuden, tortura simulakro bat antzeztu zutenak. Hurrengo egunean, batzuk eta besteak berriro elkartuko ziren ogia erosterakoan edo fabrikako korridore batean. Hamabost minutu horietako intentsitatea eta bridatutako indarkeria gorabehera, elkarretartutako batek kazetarien galderei erantzun zien: “Zergatik egiten dugu? Ez dakit zer esan. Kide batzuek fedean duten konpromisoagatik egiten dute, fededun kristau gisa.

Bahituekiko elkartasunagatik eta bizitzeko eskubideagatik ateratzen gara. Etxean sartzea haiei arrazoia ematea litzateke, duintasunik gabe geratzea. Gizarteak galduko luke”.

Zoritxarrez, horixe gertatu zen. Adorea gero eta ausarkeria-dosi handiagoak eskatzen hasi zenean, Etxarriko boluntarioek elkarretaratzeak uztea erabaki zuten. Zortzi urte geroago, ia denak egon ziren Jesús Ulyarren omenaldian. Egun hartan gertatukoaren zati batek lotura handia zuen haiek hain ahalegin handiz ongarritu zuten haziarekin.

Bakearen Aldeko Koordinakundearen beste ekarpenetako bat lazo urdina izan zen. Ideia 1993ko udan sortu zen, ETAk Julio Iglesias Zamora industrialari gipuzkoarra bahitu zuenean. Oihal zatiak bahiketaren eta, oro har, indarkeriaren gaitzespena sinbolizatu nahi zuen. Urte batzuk lehenago, Espainian lazo gorri bat erabili zen hiesa zuten gaixoei babes adierazteko. Lazo urdina berehala zabaldu zen: milaka banatu ziren, eta tamaina erraldoiko batzuk diseinatu ziren hondartza, mendi-mazela eta manifestazioetan. Zenbait egunkarik beren goiburuetan gehitu zituzten. 1995etik aurrera, José María Aldayaren bahiketa zela eta, protagonismoa izan zuen berriro, eta, ondoren, José Antonio Ortega Lara eta Cosme Delclauxenarekin.

Bere ibilbide luzean zehar, Bakearen Aldeko Koordinakundeak hainbat sigla eta ideologiatako pertsonak biltzea lortu du Nafarroan. Víctor Manuel Arbeloa historialari eta idazleak, hainbat urtez elkarretaratze isiletara joan zenak, elkarrizketa batean azaldu zuenez, filiazio politikoan aniztasunak agerian uzten zuen koordinakundeak irekitako bidea guztientzat baliagarria izan zela. “Gogoeta publikoaren lehen zeinua izan zen, errebeldia bridatuzkoa gertatzen ari zenaren aurrean”, esan zuen. Baina gainerratu zuen meritu ukaezineko ekimen hura formula berriak eskatzen hasi zela 1997ko uztailetik aurrera, Miguel Ángel

Blancoren bahiketak eta hilketak terrorismoaren aurkako manifestazioetan inflexio-puntu bat markatu zutenean.

2004ko urtarrilaren 24an Libertad Ya elkarteak Etxarri Aranatzen deitutako ekitaldiek kapitulu berri bat ireki zuten terrorismoaren aurkako herri-ekimenen historian. Bakea eta askatasuna eskatzea zen kontua, aurrekoetan bezala, baina, aldi berean, gizon on baten oroimena ohoratuz eta bere familiari aurreko 25 urteetan jaso ez zuen babes eta maitasuna emanaz. Nolabaiteko atze-raeraginezko izaera zuen kontzentrazioa izan zen: Jesús Ulyar hil zutenean oraindik zazpi urte falta ziren Bakearen Aldeko Koordinakundearen sortzeko, baina omenaldira bertaratu zirenek haren etxeko horman estanpatu zituzten esku zuriek sinbolikoki itzuli zituzten bere heriotzara deitu ez ziren herritarren mobilizazioak.

MATILDE SÁEZ DE TEJADA

TERRORISTENGATIK OTOITZ EGITEA

Matilde Sáez de Tejadak urteak eman zituen petardorik entzun ezinik. Edozein eztandak José Luis Prieto García senarraren heriotza gogorarazten zion, zeina 1981eko martxoaren 21ean Iruñeko San Juan auzoan hil baitzuten. Egun hartan estreinatu zuen biktima izaera, 2004ko urtarrilaren 24an Etxarri Aranazko hilerriraino eramane berbera. Jesús Ulyarren omenaldian egotea motibazio askoren ondorio izan zitekeen, baina garrantzitsuena, zalantzarik gabe, Rosa Mundiñano eta bere lau seme-alabei elkartasuna adieraztea izan zen, bere maitasunarekin hainbeste urtetako mina babestea, berak ere oso ondo ezagutzen duen zerbait.

1981eko martxoaren 21a larunbata izan zen. Matilde Sáez de Tejada eta bere senarra etxetik atera ziren, gertu zuten Baratzeko Andre Mariaren parrokiara paseatzen joan eta bertan 20:00etan meza entzuteko asmoz. José Luis Prietok 62 urte bete behar zituen, eta bere biografian ibilbide luzea egin zuen Lurreko Armadan – Artilleriako teniente koronel erretiratu eta Estatu Nagusiko diplomatua zen – eta lan handia egin zuen Foruzaingoan, 1966 eta 1979 bitartean Foruzaingoaren buru izan baitzen. Senar-emazteek zazpi seme-alaba eta bi biloba zituzten.

Urte hartan, ETAk ez zuen atentatu hilgarririk egin Nafarroan, baina ekintzaile trebatuak eta armatuak zituen horretarako. 1979ko abuztuan komando bat sortu zen Frantzian, eta Foru Erkidegoan jarduteko enkargua jaso zuen. Taldean sartu ziren Mercedes Galdós Arsuaga, José María Zaldúa Corta, José Martín Sagardia, José Ramón Martínez de la Fuente Intxaurregi eta Pedro María Gorospe

Lertxundi. Garai hartan ETAko zuzendaritzako kide zen Juan Lorenzo Lasa Mitxelena, *Txikiardiren*, bidez jaso zituzten azken jarraibideak, eta mugan zehar armak eta lehergaiak pasatzeko arduraduna zen José Miguel Lujua Gorostiolak, *Mikelek*, azaldu zien zer pauso eman behar zuten bolborategia elikatzeko.

Nafarroa komando hark 1979ko urriaren 8an Labriteko aldapan hil zuen Carlos Sanz Biurrun Poliziako Goi Mailako inspektorearen hilketarekin inauguratu zuen bere historia odoltsua. 1980an lau hildako izan ziren Nafarroan, baina horietako bi beste zelula terrorista batzuen ondorio izan ziren. Urtarrilaren 8an, Sebastián Arroyo González guardia zibil ohia tiroz hil zuten Altsasun. Ezkonduta zegoen, lau seme-alabaren aita zen, hogeita hamar urte zeramatzan Sakanan bizitzen, eta krimenaren unean Igartex enpresatik ateratzen ari zen. Lau hilabete geroago Francisco Ruiz Hernández eta Francisco Puig Maestre erori ziren Goizuetan. Adina –26 urte– eta lana partekatzen zuten biek: guardia zibilak ziren. Huici tabernaren barruan tiroz josi zituzten. Bertan afaltzen ari ziren, Francisco Ruizen emaztea erditu berria zelako eta oraindik ospitaleratuta zegoelako. Bai izan zen *Nafarroa komandoaren* lana 1980ko ekainaren 15ean Ángel Postigo Mejías polizia nazionala hil zuen krimena. Terroristek etxeko atean hil zuten, Iruñeko Arrotxapea auzoan. Bost pistola-tiro jaso zituen. Ezkonduta zegoen, eta bost urteko seme baten aita zen.

José Luis Prietok aurreko xehetasunen berri izango zuen, gutxi gorabehera, baina ezin izan zuen saihestu etakideek emandako heriotza-zigorra. Senar-emazteak parrokiako atetik hogeita hamar bat metrora zeuden, Urdazubiko Monasterioa kalean, eta gizon bat atzetik hurbildu, eta tiro egin zion teniente koronelaren buruari. Matilde Sáez de Tejadak oihu egiteko eta hiltzailea gerazteko bulkada izan zuen, baina haren kide batek galarazi

egin zion. Lehen etakideak lurrean etzanda zegoen José Luis Prietori errematea eman zion oraindik.

Gorpua ordubete egon zen espaloian. Seme-alabetako bost –gainerako biak kanpoan bizi ziren– hilketaren lekura joan ziren albistea jakin bezain laster, eta amari lagundu zioten epaileak gorpua altxatzeko agindua eman zuen arte. Alaba batek kazetari batzuei erantzuteko behar besteko sendotasuna izan zuen. Aitak bizimodu normala egiten zuela azaldu zuen, eta urtebete lehenago dei anonimo bat jaso zuela onartu zuen, norbaitek egingdako heriotza-mehatxu batekin. Prieto teniente koronelak ez zion garrantzirik eman abisuari.

Hildakoaren gorpuzkiak manta batez trakets estalita zituzten itxaronaldi dramatiko haiek ohikoak izan ziren garai hartan. Jorge Nagore argazkilariak hori elokuentziaz islatzen duen kasu bat kontatzen du. 1984ko apirilaren 13an, Jesús Alcocer Jiménez 65 urteko merkataria hil zuten Mercairuñan, zamalanetako kai batean. Jorgeri bere egunkarian eskatu zioten hara joateko irudi bila, baina abisua atentatua gertatu zenetik denbora dezente igaro zenean iritsi zitzaion. Gainera, tokitik urrun zegoen, eta, beraz, iruditu zitzaion ez zuela inolako aukerarik nolabaiteko balio informatiboa zuen argazki bat lortzeko. Baina hala ere, hara joan zen. Bere harridura handia izan zen, Mercairuñara joan, eta Jesús Alcocerren gorpua oraindik han zegoela jakin zuenean. Lortutako irudietako batek merkatariaren gorpua erakusten du, burua eta soina ezkututzen dituen koadrozko txal batez estalita. Bere inguruan zerrauts pixka bat, hiruzpalau ontzitxo eta banana kaxen sortak daude. Gizon bat salgaia kargatzen ari da bere furgonetan, eta pertsona batzuk hizketan ari dira, distraitu itxurarekin. Beste bat kaitik urruntzen ari da, esku bakoitzean fruta-kaxa bat duela. Eszenaren hondoan malkoak lehortzen ari den emakume batek sinesgarritasunaren ezaugarri bakarra

ematen dio multzoari. Gorpuaren bakardadea, ziur aski, geroago bere senideei egokituko zitzaienaren aurrerapen bat izan zen. Egun hartan bertan, ETAk beste bi pertsona hil zituen Nafarroan: Tomás Palacín Pellejero eta Juan José Visiedo Calero. Biak polizia nazionalak ziren. Terroristek Jesús Alcocerren hilketaren ondoren ihes egiteko erabili zuten autoan jarritako bonba tranpak eztanda egin zuenean galdu zuten bizia.

José Luis Prieto gizon ezaguna zen Nafarroan eta bere heriotza oso sentitua izan zen. 1966ko urtarrilaren 3an, Foruzaingoaren buru lanpostua hartu zuen. Kidegoak berrantolaketa sakona jasan berri zuen lege-dekretu batean jasotako berezitasun historikoaren babesean, eta horrek Aldundiaren “errepide-patruila” zaharra eredu profesionalagoa eta hobeto hornituagoa bihurtu zuen. Kargua estreinatzean eman zuen hitzaldian esan zuen “erantzukizunarekiko maitasunarekin” lan egiteko asmoa zuela, eta Xabierko San Frantziskori eskatu zion Nafarroako errepideetan zehar agenteen ibilerak zaintzeko. Kidegoaren buru egon zen hamalau urteetan atal berriak sortu eta bultzatu zituen, eta hasierako 17 agenteak 80 bihurtu ziren. Zaintza eta laguntza patruilak antolatu ziren errepidean, salbamendu taldeak martxan jarri ziren, arbitraje-etxola zaharrak informazio bulego bihurtu ziren, eta mendiko erreskateetarako helikoptero bat ere erosi zuten. José Luis Prietok ez zuen inoiz susmatu bere herrikideen alde egindako ahalegin haiek guztiak terroristen jomugara hurbiltzen ari zitzaizkiola, hainbeste urtetako lanak garondan tiro baten ordainketa izango zuela.

Haren heriotza Espainiako bizitzako une bereziki delikatu batean gertatu zen. Hilabete eskas igaro zen otsailaren 23ko estatu-kolpe ahaleginetik, eta animoak berobero zeuden. Atentatuaren biharamunean, Defentsa Ministerioak eta Estatu Nagusien Batzordeak agiri bat argitaratu

zuten, eta aurretik iragarritako susmo bat baieztatu zuten: ETAk Tejero Kongresuan sartu izanak eragindako zirrara baliatu nahi zuela bere jarduera terrorista areagotzeko. Prieto hil baino bi egun lehenago, Ramón Romeo Rotaèche artilleriako teniente koronela erail zuten Bilbon. Eliza batek irten berria zen.

Gertaerak ikusita, Leopoldo Calvo Sotelo buru zuen Gobernuak erabaki zuen Lurreko Armada Estatuko segurtasun indar eta kidegoekin elkarlanean aritzea ETArek jarduerak gehien kaltetutako eremuetan mugak eta itsas mugak zaintzen. Gainera, Zigor Kodea terrorismoaren arloan erreformatzeko lege-proiektu bat premiaz izapidetzea erabaki zuen Gobernuak.

Iruñean, Parlamentuko Bozeramaileen Batzordeak adierazpen bat onartu zuen, ETA “demokraziaren eta Nafarroaren etorkizun aske eta baketsuaren etsairik txarrena” zela eta bere “konplize eta estaltzaileak politikoki jarduneko terroristak bezain arduratsuak zirela zioena. Komunikatua amaitzeko, Nafarroako herriari dei egiten zitzaion bakearen eta askatasunaren alde manifestatzeko.

HBk eta Amaiurrek ez zuten ekimena babestu. Bi egun geroago Ganberako Ogasun batzordea bildu zenean, parlamentari batzuek abertzaleak kritikatu zituzten euren jarreragatik, eta erakundeetan zuten presentzia “iraingarria” zela ikusarazi zieten.

Ez da erraza egun haien dentsitateaz jabetzea. Urtarrilaren 29an José Ricardo Barros Ferreira ETako militantea hil zen Tuteran, ustez estazio elektriko batean jarri nahi zuen lehergailu batek eztanda egitean. Egun berean, ETAk José María Ryan bahitu zuen, Lemoizko zentral nuklearreko ingeniarietako bat –orduak eraikitzen ari ziren–, eta lanak gelditu ezean hura hilko zutela iragarri zuen. Mehatxua otsailaren 6an bete zen. Gorpua Galdakaotik gertu dagoen inguru hostotsu batean agertu

zen, eskuak lotuta eta garondoan tiro bat zuela. Hogeita lau ordu lehenago, Errege-erreginek Euskal Herrirako bidaiari amaitu zuten, Gernikako Juntetxean egindako saio ekaiztsua barne. Otsailaren 13an Joseba Arregui Izaguirre ETako kidea hil zen Carabanchelgo Espetxe Ospitalean. Hamahiru egun lehenago atxilotu zutenean polizia-etxean jasan zituen torturengatik hil zen. Joaquín Pascal zenak, PCEn militatu eta gero zinegotzi sozialista izan zenak, garai hartan Ryan askatzea eskatzeko deitu ziren manifestazioetan eta Arreguiren heriotza gaitzesteko egin zirenetan pertsona askorekin bat egin zuela gogoratzen zuen. Bigarrenetako batzuek poliziarekin liskarrak izan zituzten bukaeran.

Baina kontzentrazio bakar bat ere ez zen izan José Luis Prietoren hilketaren ondorengo bezain jendetsua. 20.000 pertsona baino gehiago igaro ziren Nafarroako Jauregiko Tronu Aretoan zegoen hil-kaperatik, eta 4.000 lagun inguru joan ziren San Migel parrokiako hileta-elizkizunera. Bertan izan ziren Barne eta Lurralde Administrazioako ministroak, Juan José Rosón eta Rodolfo Martín Villa, hurrenez hurren, eta Lurreko Armadako Estatu Nagusiko burua, Gabeiras Montero teniente jenerala. Sáenz de Santamaria jenerala ere bertan izan zen, O-23ko estatu-kolpe saiakera neutralizatzeko funtsezko gizonetako bat.

Hala ere, herritarren erreakziorik handiena martxoaren 25ekoa izan zen. José Javier Urangaren aurkako atentatua gaitzesteko Iruñeko erdigunea zeharkatu zuen segizio jendetsua egin eta sei hilabetera, nafarrek masiboki erantzun zioten erakundeen deialdiari, eta berriro ere kalera atera ziren ETari hiltzeari utz diezaiola eskatzeko. Bertaratutakoek ezin zuten sumatu oraindik ere hura bezalako hainbat manifestazio egingo zirenik, baten bat 25 urteko atzerapenarekin, adibidez Etxarri Aranatzekoa, 2004ko urtarrilaren 24koa.

Manifestazioaren leloa “Bakearen alde eta ETaren terrorismoaren aurka” izan zen. 50.000 lagun baino gehiagok bat egin zuten ibilbidearekin, Yanguas y Miranda kaletik hasi eta Sarasate pasealekuraino. Manifestazioaren buruan alderdi politikoetako eta deialdia egin zuten sindikatuetako ordezkariak zeuden. Aldundiko balkoitik, Juan Manuel Arza presidenteak komunikatu bat irakurri zuen, terroristei hiltzeari uzteko eskatuz. “Hemen, Iruñean, dozenaka mila nafar demokratik bakea eskatzen dugu, eta, demokraziarekiko gure fedea aldarrikatuz, ETaren etsai publikotzat jotzen dugu geure burua”, aldarrikatu zuen megafoniatik.

Matilde Sáez de Tejadak bizitza diskretua izan du bere senarraren hilketaren erreakzioak itzali zirenetik. 2000ko abenduaren 3an, terrorismoaren biktimei Nafarroako Urrezko Domina emateko ekitaldira joan zen. Han Rosa Mundiñanorekin eta Ulayar lau anai-arrebekin egin zuen topo. Kazetari batek galdetu zion ea nola biziraun zion alargun izaerari, eta berak naturaltasunez erantzun zion egunero egiten zuela otoitz terroristengatik. “Ziur naiz Jainkoak erakutsiko diela oker dabiltzala”, erantsi zuen. Egun hartan, Prieto teniente koronelaren emazteak zazpi seme-alabak eta hamalau bilobak izan zituen lagun.

2001eko azaroan, Felipe Printzeak Nafarroara egindako bisita ofizialean, Ulayartarrekin topo egin zuen berriro. Programa zabal horren barruan terrorismoaren biktimekin bilera bat prestatu zuten Nafarroako Blanca hoteleko areto batean. Bertan bildu ziren Foru Erkidegoan ETaren astindua lehen pertsonan jasan duten pertsona asko. Matilde Sáez de Tejada zoriontsu ageri zen bere alabetako batekin.

Hirugarren topaketa Etxarrikoa izan zen. 2004ko urtarrilaren 24an han gertatutakoak Nafarroako gizarteak Ulayar familiarekin zuen zorra konpondu zuen, baina

hitzordura bertaratu ziren terrorismoaren gainerako biktimenzat ere kontsolagarria izan zen. Segur aski, Matilde Sáez de Tejadak terroristen aldeko otoitzak berrituko zituen egun hartan.

JOSÉ MIGUEL IRIBERRI ASKATASUNERAKO KRONIKAK

José Miguel Iriberrri *Diario de Navarra* egunkariko erredakzioan zegoen Jesús Ulayar hil zutenean. Ez du bere burua gogoratzen albistea jasotzean, baina berandu zela eta kronikaren bati amaiera ematen ariko zela uste du. Azken finean, egunkariak orduan zituen lauzpabost kale-kazetarrietako bat zen. Gainerakoak agentziek bidaltzen zituzten berriak aukeratzen eta antolatzen aritzen ziren. “Kale” deitura horrek ustekabeko lanaldiak zekartzan, eta trafiko-istripu batera joan zitekeen, baita udalbatza batera edo txupinazo batera ere. Askotariko dedikazio horrek behin baino gehiagotan hurbildu zuen Sakanara. Bere aitaren lanbidea (Renferen faktore osagarria) eta haraneko geltoki guztietan egin zituen geldialdi ugariengatik ondo ezagutzen zuen eremua zen.

1979ko urtarrilaren 27 hartan, José Miguel Iriberrri bereziki asaldatu zen gertatutakoa entzutean: berak pertsonalki ezagutzen zuen biktima. Urte batzuk lehenago, Jesús Ulayar Etxarri Aranazko alkatea zela, herriko jaien harira elkarrizketatu zuen. Urteko elkarrizketa haiek ziren udal arduradunek beren proiektuak prentsan azaltzeko eta herriaren egoeraz eta arazoez hitz egiteko zuten aukera. Jesús Ulayarrek hala egin zuen, baina José Migel Iriberriri grabatuta geratu zitzaion hartu zioten argazkia: biek kalean hizketan jarraitu zuten, eta, halako batean, kantari eta dantzan zihozan mutil batzuk igaro ziren aurretik, sorbaldeetatik helduta. Haietako batek botila bat zeraman, “sagardokoa ziurrenik”, eta alkateari eskaini zion. Azken honek berriketa gutxirekin onartu, eta tragoxka bat eman zion hantxe bertan, jendetzaren pozaren aurrean. Huraxe

izan zen gerorako geratu zen irudia, gizonaren jarrera ireki eta jatorraren beste erakusgarri bat, zeina borroerok, "herriaren aurkako" jarrerak izateagatik, salatu baitzuten aurrerago.

José Miguel Iriberrik uste du *Diarioko* kazetariak joan-etorrietarako erabiltzen zuten taxian egin zuela krimenaren lekurainoko bidaia. Gau itxia zen Etxarrira iritsi zirenean, eta ia ez du atxiki herrira egindako ibilbidearen edo bertako giroaren xehetasunik. "Askotan galdetu izan diot neure buruari ea geratu zaidana oroitzapen originala den edo ondoz ondoko azken oroitzapena", desenkusatzan da. Bere oroimenean aldatu gabe geratu dena familiaren sukaldea betetzen zuen argia izan da. Sartu baino lehen, tiroketa gertatu zen lekua aztertu zuen, labur bada ere, biktimaren odola oraindik garbitu gabe zegoela, eta hainbat metro egin zituen korridorean, negar-zotinez eta ahapekako hizketaldiez betetako ilunpe batean. Agian, horregatik itsutu zuen pixka bat sukalde barruak. Pertsona bat baino gehiago zegoen, baina bi emakume baino ez ditu gogoan —Rosa Mundiñano eta bere koinatetako bat, Martina edo Petra—, eta Salvador, bere hamahiru urteak betirako hautsita. Esaldi bat geratu zitzaion iltzatuta, norbaitek, beharbada Salvadorrek berak, unereren batean errepikatu zuena: "Denok dakigu nortzuk izan diren".

Aurrean zuen eszenak mina eta ezintasuna eragin zizkion. Bera hara joana zen informazioa ematera, baina ezin hobeto errespetatu zuen etxeko ateak ireki zizkion familia haren intimitate oinazetsua. Badaki unereren batean Salvadorrekin hitz egin zuela, hurrengo eguneko kronikan tiroketaren lekuko bakarraren zenbait hitzez-hitzezko esaldi agertu zirelako. Gainerakoa, ikusi zuenaren laburpena izan zen.

José Miguel Iriberrik ere beldurra sentitu zuen gau hartan Etxarri Aranatzan: "Beldur pertsonal bat, beste

hainbat beldur nahasian zituena: hilketa bat gertatu berri den leku batera joateko beldurra, ETArekiko beldurra, egin zezakeenarekiko beldurra, edo egunkariko lankideekiko beldurra, garai hartan terroristek oso mehatxatua baitzuten egunkaria". Eta beldurrarekin batera, pena: "Ikusten eta entzuten ari nintzenagatik pena amaigabea, hitzik gabe uzten zintuena". Urte batzuk geroago, "pena min gisa bizi duzu" la irakurri zuenean C.S. Lewis-en *Una pena en observación* lanean, Etxarri Aranatzan igarotako gau hartaz gogoratu zen, baita kazetari lanetan ari zela barrutik ikaratu zuten sentimenduez ere.

Bi egun geroago, Sakanako herrira itzuli zen hiletaren berri ematera, baina bere oroitzapenak ere zatikatuak dira: jende talde bat meza elizaren kanpoaldetik jarraitzen, "hilerriaren konpondu ezina" eta, ororen gainetik, Ulyar "familiaren tragedia", hasi besterik egin ez zen drama.

Komunikabide guztietan ez zen antzekoa izan gertatutakoaren tratamendua. Arcadi Espada kazetari eta Pompeu Fabrako irakasleak 1979an eta 1980an terrorismoari buruz emandako informazioak aztertu zituen, eta, idatzi zuenez, urte haietako egunkariak heriotza "irentsi" egin zutela ondorioztatu zuen. Etxarri Aranatzan gertatutakoari buruzko aipamena honako hau da: "1979ko urtarilaren 28a. Etxarri Aranazko, Euskal udalerrri bateko, alkate ohi bat hil zuten. Bizilagunek *El País* egunkariari jakinarazi ziotenez, 'biktima Guardia Zibilaren isil-mandataritzat jotzen zuten herriko zenbait sektoretan'. Maila txikiko hildako guztiei estrambote hori, edo antzeko bat, jartzen zaie. Egunkarian zutabe erdi bat besterik ez dute betetzen. Oso ondo funtzionatzen du erremateko tiro gisa. Gogoan dut, egunkari horiek zuzenean irakurtzen nituenean, zer nolako ezinegona sortzen zitzaidan, edozein arrazoi zela ere, erredaktoreen gaitasun eza edo ezintasuna, egunkariak estranbotea gehitzeari uzten bazioten. Gogoan dut,

halaber, amak edozein atentaturen berri ematen zidanean, berehala galdetzen nuela: ‘Zibila ala militarra?’”.

Eta Arcadi Espadak hemerrotekako ibilbidearekin jarraitzen du: “1979ko martxoaren 7a. Bi hilabete baino gehiago daramatzat krimenen artean. Oraindik ez dut aurkitu egileak *terrorista* deitzen dituztenik. Kronika guztiek *autoreak, gazteak, komandoak, erasotzaileak* eta antzeko beste batzuk azpimarratzen dituzte. Hogei urte geroago zaila da ulertzea. Terrorismoa eta terroristak hain bihurtu dira subjektu objektibagarriak, ezen ia terroristek berek ere onartuko bailukete horrela deituak izatea. Orduan ez, argi dago. Orduan *Zuek, faxistak, zarete terroristak* oihukatzen zen, gainerako kriminalak adjektiboaren zama lotsagarri-tik libratu nahian”.

Ez da erraza horrelako oihartzunik aurkitzea *Diario de Navarra* egunkariak 1979ko urtarrilaren 27an gertatutakoari buruz argitaratu zituen informazioetan.

Jesús Ulayarren erailketatik hiru hilabetera lehen udal demokratikoak eratu ziren, eta José Miguel udal informazioaz arduratu zen. Jada ez zen ETaren atentatuez zuzenean arduratu, baina lehen pertsona bizi izan zuen terroristek 1980ko abuztuaren 22an José Javier Urangaren aurka egindakoa. Bera erredakzioan zegoen, beste kide batzuekin. Eguneko gaiak banatzeko bilduta zeuden, eta berari kamioi baten gurgil lehertuaren hotsa iruditu zitzaiona entzun zuten asfaltoan, Cordovillako trafiko bizian maiz gertatzen zena. Berehala jakin zuten egunkariko zuzendaria aparkalekuan zetzala, 25 bala gorputzean. Arratsalde hartako zurrunbilotik gogoratzen du nolako poza hartu zuen zaurituari ebakuntza egiten ari zitzaiykiola entzutean: “Une horretatik aurrera uste osoa izan nuen bizirik jarraituko zuela”.

Iruñeko Udalean, lanak eman zion ETaren jarduera kriminalarekiko hurbiltasunaren ondorioz, alderdi

demokratikoen ondoan kokatu zen “profesionalki”, trantsizioa osatzen saiatzen zirenak ETaren mehatxuen eta garai hartan Herri Batasunean bilduta zeuden ordezkari politikoen diskurtso biziatuaren aurrean. Era berean, gaitzespen zurrunbiloak eragiten zituzten atentatu ugarien urte haie-tan, José Miguel Iriberrik 1979ko urtarrilaren 27ko gauak eskaini zion prismaren bidez begiratzen zien gertakariei eta eztabaidei: krimen guztiek izen, abizen eta profil zehatzak zituzten berarentzat, egun hartan bitartekaririk gabe ikusi zuelako ETaren balek suntsitutako familia baten dolua.

Askatasunarekin zuen bizi- eta kazetaritza-konpromisoak adiskidetasun sendo eta iraunkorrek ekarri zizkion zenbait zinegotzirekin. “Ausardia” demokratikoko garaia zen, eta hitzik behar ez zuen sintonia bat sortu zen, printzipio eta asmo partekatuetatik ia ezinbestean sortzen zen konplizitatea. Joaquín Pascal sozialistak, hainbat udalbatzetako kideak, saio zail batzuetan galdetu ohi zuen ea zer balio zuen hiriaz hitz egiteak, gero herritarren bizitza defendatzen ez bazen. Planteamendu bera ikus zitekeen José Miguel Iriberriren kroniketan eta *Plaza Consistorial* bere zutabearen, askotan iparrorratza izan zena politikaren eta gaurkotasunaren paisaia korapilatsuan aurrera egiteko. 2003ko maiatzaren 1ean sinatu zuen hartan, indarkeria-aren aurkako herri-plataformez ari zen, baina agian bere buruaz ari zen aldi berean, bere kazetaritza ausart eta militanteaz: “Hiriaren defentsa, zehazki, herritarren bizitza-aren defentsatik hasten da. Hori da urte hauetatik geratuko dena. Obra publikoak lehenago edo geroago egin daitezke, baina orain dira beharrezkoak askatasunaren aldeko plataformak. Ondoren libre bat egon dadin”.

Baina José Miguel Iriberriren bizitzan erreferentziazko zinegotzirik egon bada, Tomás Caballero izan da, zalantzarik gabe. Zinegotzi bat baino askoz gehiago izan zen, bien artean urte luzeetako adiskidetasun

pertsonala egon zelako, bien familietara ere hedatu zena. 1971n, Tomás Caballero garai hartako udal hauteskundeetara tertzio sindikalen izenean aurkeztu zenean, José Miguel Iriberririk, artean paper, prentsa eta arte grafikoen sektorekoa zen 28 urteko kazetari batek, botoa eman zion. Eta ez zion inoiz kendu, gehi liteke. Gogotsu bizi izan zuen zinegotzi sozialen garaia, demokraziaren etorrera agurtu zuen haiekin, Fronte Nafar Independentearen sorrera, kanpaina eta porrota gertutik jarraitu zituen 1977ko hauteskundeetan, eta zinegotziarekin harreman estua izan zuen hark udala utzi zuenean eta geroago Oberenako presidente izendatu zutenean. “Berak hamabi edo hamabost urte eramaten zizkidan, baina hain nortasun ikaragarria zuen, hain erakargarria, hain iradokitzailea, hasiera-hasieratik liluratu baininduen”, azaltzen du kazetariak. “Printzipioak eta baloreak dituen jendearengan pentsatzen dudanean, berarengan pentsatzen dut beti”.

Ilusioz bizi izan zuen, beraz, Tomás Caballero-
ren itzulera udal bizitzara 1995ean. Urte hartan bertan, urtarrilaren 23an, ETAk PPko zinegotzien aurkako bere kanpaina makurrari ekin zion Gregorio Ordóñezek hilketarekin. Biktimen errolda handitu egin zen gero, Miguel Ángel Blanco (1997ko uztailaren 13an), José Luis Caso (1997ko abenduaren 11n) eta José Ignacio Iruetagoienaren (1998ko urtarrilaren 9an) izenekin. Hain zuzen ere, azken krimen horren ondorengo osoko bilkuran egin zuen Tomás Caballerok HBko zinegotziek epaitegietara eramanean zuten hitzaldi hura. Lau hilabete geroago, bera erail zuten etxeko atean.

Haren heriotzak eragin sakona izan zuen José Miguel Iriberrirengan, baina bere uste sendoetan eta zutabeetan atzera egin beharrean, are gehiago konprometitu zen zinegotziak eta hura bezalako beste hainbatek amaitu gabe utzitako borrokan. Bere sentimenduak eta arrazoiak laburtuta

agertu ziren milaka iruindar udaletxeko hil-kaperan desfilatzen ari ziren bitartean idatzi zuen artikulua. “Tomás, adiskide, herria zurekin dago” izenburua jarri zion, eta hurrengo egunean, 1998ko maiatzaren 7an, argitaratu zen: “Inork ezingo du Tomás Caballerok utzitako hutsunea bete, baina inork ere ezingo du saihestu bere askatasun eta tolerantzia, bake eta demokrazia, bizikidetzak eta herri-borondateren ondarea inoiz baino biziago egotea. Hiltzailleek gizon on baten bihotzaren taupadak gelditu dituzte, eta izugarrizko mina eramanean dute haren familiarengana, lagunengana, lankideengana, gizartera (...). Oso solidarioria eta bere idealekin konprometitua, guk bera maite genuen bezainbeste maite zituen besteak Tomás Caballerok. Beti maiteko dugun bezala. Auzi kolektiboen kate bat ordezkatzeko zuten, eta askatasunezko bake-mezu bakar baten eramailea zen. Horregatik erail dute. Terroristek suntsitu nahi duten guztia ordezkatzeko zuelako. Sendotasunaren eta sinesmenen adibide bat zelako, parte-hartze demokratikoaren eredu. Tolerantziak eta elkarbizitzak hitz egiten zuelako, herriaren borondatearekiko, giza eskubideekiko, bizitzarekiko errespetuaz. Demokratikotasuna eskatzen zuelako ETArekin aurrean. Horregatik erail dute”. Egun hartatik aurrera, nolabait, bere lagunak udalaren baitan bere buruari ezarri zion zereginari ekin zion José Miguelek paperetan.

Ahalegin horren adierazpenetako bat terrorismoaren biktimei arreta are handiagoa ematea izan zen. Ez zituen inoiz alde batera utzi, baina aitortu du une batzuetan nolabaiteko erru-sentsazioa izan duela, nahigabe pertsonalekoa, urte askotan batzuek bizi izan duten ahanzturaren berri izan duenean. “Gizarteak biktimekiko duen ahanztura herritar bakoitzaren ahanztura da”, azpimarratzen du. “Haiekin dugun zorra erabat ordainezina da. Norbaitek ulermena, tolerantzia eta maitasuna erakutsi baditu,

haiek izan dira. ETaren aurka egotea, gaur inoiz baino gehiago, ETaren biktimekin egotea da”.

Aurreko baieztapenean hauteman daitekeen gertakarietako bat 2000ko abenduan gertatu zen, 21 urte geroago Salvador Ulayar agurtzeko aukera izan zuenean. 1979an elkarrizketatu zuen 13 urteko mutikoa 35 urteko aita zen, baina larunbat euritsu hartan bere bizitza zapuztu zuen hilketa digeritu gabe jarraitzen zuen. Topaketa *Diario de Navarra* egunkarian egin zen. Honela deskribatu zuen bere paperetan Ulayartarren txikiak: “Erredakzioa bisitatzen ari nintzela, José Miguel Iriberrri bere bulegotik irten, eta anai-arrebak eta biok agurtu gintuen. Irribarretsu, atea zeharkatu zuenean, seguruenik ez zuen bere keinua- ren garrantzian pentsatu, nik askoz urrutiagotik baletor bezala hartu bainuen, eta ez bere atzean utzi berri zuen gelatik. Niretzat 1979ko iluntasun urrunetik itzultzen zen, besapean oraindik bere ohar-koadernoa eramango balu bezala, nire adierazpenekin, eta niri ez dakit zer esateko prest balego bezala, minutu batzuk lehenago Etxarritik bere bidaia amaitu eta egunkariko atean orduko auto bera aparkatu izan balu bezala. Agian, horregatik, ikusi baino lehentxeago esleitu niona baino zaharxeagoa zen adinez. Berrogei kilometro errepedek ez dute hainbesteko denbora iragaitea eragiten pertsona batengan. Hogeita bat urte igaro ziren benetan, eta nik unetxo bat behar izan nuen hura neureganatzeko. Ez zen jabetzen bere presentziak nire arimako txoko ezezagunen batean pizten zituen itxaropen irrazionalerik [...]. Nire baitan zerbait uztarka ari zen, eta itxaropena nuen begi eta aurpegi ezezagunak zituen gizon hark eskua luzatu eta neure buruaren zati bat emango zidala, konponbidea, Jesús Ulayarren eraiketaren gauean geratu zen zati hura”.

Berriro elkartzeak hunkitu egin zuen, baita Yolanda Barcina alkatearen malkoek, José Javier Múgicaren

hilketaren ondoren, edo José Luis López de la Callek *El Mundo* egunkarian idatzitako azken artikulua irakurketak ere, erredakzioan bakarrik zegoela haren heriotzaren berri jaso zuenean.

2004ko urtarrilaren 24an, José Miguel Iriberrri inoiz ez bezala gozatu zuen Etxarri Aranatzan. Bezperan “Ulayartarrak” izenburua jarri zion artikulua idatzi zuen, eta, aldi berean, aitorten bat, omenaldi bat eta dei bat izan zen. “Hilketa haren inguruan gertatutako guztia”, esaten zuen alkate ohiaren heriotzari buruz, “gizarteak gaur egun dakienaren eta auzitegiek aitortzen dutenaren froga argia da: ETA ez da soilik katua sakatzen duten pistolariez baliatzen, baizik eta beren krimenak justifikatzen dituztenez eta etsenplua hedatzeko txalotzen dituztenez, demokraziarekin amaitzeko helburuan ere lagunduz. Bizitzaren, bakearen eta askatasunaren aldean; gaiztakeria istorio horren aurrean, Ulayartarrek – emazteak, lau seme-alabek, familiak – giza duintasunaren historia ereduazko bat idatzi dute. Haiekin, beste biktima guztiekin bezala, demokraziak zor ordainezina du benetan. Isileko sufrimenduari, hildakoen oroimenaren aldarrikapen ausartarekin eta Zuzenbide Estatuarengan jarritako konfiantzarekin defendatu zutelako. Eta ezin zuten barkamena adierazi, ez zieten horrelakorik eskatu. Urte batzuk geroago, seme-alabetako batek zioen amorrua senti zezakeela, ‘baina aitak erakutsi zidan fedeari esker, ez dut gorrotorik sentitzen’. Bere seme-alabak – Jesús en bilobak – bizitzarekiko errespetuan hezi nahi zituen. Irakaspenak, gaur, gizon on bati eta familia baten duintasunari, bereari, Ulayartarrenari, omenaldi bikoitza egitea eskatzen du”.

BERRIOZAR KONTRAKO KASUA

Maribel Vals eta Ana Tellechea behin baino gehiagotan gogoratu ziren beren herriaz 2004ko urtarrilaren 24an Etxarri Aranatzeko kaleetan zebiltzala. Berriozar da haien herria, eta han ere ETArek atentatu bat izan zen: Francisco Casanova Vicente Lurreko Armadako tenienteordea 2000ko abuztuaren 9an erail zuten bere etxeko garajearen. Baina krimenaren ondoren herrian gertatu zenak ez zuten zerikusirik izan Etxarrin gertatutakoarekin. Erreakzioa kontrakoa izan zen batez ere. “Berriozarren historia munduko esker onekoena da”, esan du inoiz Ana Tellecheak aldaketak laburbiltzeko.

Bi emakumeak zalantzarik gabe joan ziren Jesús Ulayarren omenaldira. Familiaren historia ezagutzen zuten, eta anai-arrebetako batzuekin topo egin zuten Libertad Yak edo Tomás Caballero Fundazioak deitutako ekitaldietan. Baina, gainera, hainbeste urte zeramatzen bakearen eta askatasunaren kausarekin konprometituta, ez zutela ez joateko aukera kontuan hartu ere.

Ana Tellechearen kasuan, Etxarrirako ibilbidea hamabi edo hamahiru urte lehenago hasi zuela esan daiteke. Beruetetik dator, Basaburua Nagusiko herri bate-tik, non herritarren ohiko hizkuntza euskara den. Berriozarrera joan zen bizitzera lan kontuengatik, duela urte batzuk. Han, ia iragarki-ohol erraldoi bat zen herri-erdigune batean bizitzera ohitu zen. Kartelak eta pintadak itogarriak izatera heldu ziren. Horman idatzitako edo ikonografia errepikariko inprimakietara eramandako kontsigna guztien edukiak izendatzaile komun bera zuten beti: ETA, KAS alternatiba, independentzia, presoak, poliziari egindako “kritikak”, torturak... Zaila zen bat

ez etortzea, publikoki behintzat. 1990eko hamarkadaren lehen urteetan, herriko hainbat gazte atxilotu zituzten, ETArri laguntzea egotzita. Bai atxiloketek, bai torturen-gatik aurkeztutako salaketek, bai ondorengo kartzelatik ateratzeek are gehiago gaiztotu zuten giroa. 1990eko ekainean, ETAko bi kide Irunberriko arroilan hilda agertu zirenean, barrikadak eta trafiko mozketak eragin zituzten manifestazioak izan ziren. Bi urte geroago, polizia ETako Nafarroa komandoari laguntzeko talde bat osatu izana leporatu zien hiru bizilaguni. Horietako bat Jaime Iribarren zen, garai hartan Nafarroako Gazteriaren Kontseiluko presidentea eta geroago Herri Batasuneko foru parlamentaria. Herriko bizilagun batzuek Frantziara ihes egin zuten beren menpe zeuden ekintzaile liberatuak atxilotu zituztenean, eta denboraren buruan Frantziako segurtasun indarrek aurkitu zituzten. Azken finean, izualdiak etengabeak ziren, eta ia denak elkarrekin lotuta zeuden.

Paisaia batzuetan itogarri horrek ez zituen milimetro bat ere murriztu Ana Tellechearen planteamenduak. Une batean, bere uste pertsonalak modu irekian defendatzea erabaki zuen ere: “Nire familian bereziki erasanda sentitzen ginen, denok euskaldunak garelako. ETAkoek Euskal Herriaren ordezkariak zirela esaten zuten, baina ni ez nintzen batere ordezkaria sentitzen. Ez nekien nola esan, nola adierazi”.

Orduan –1991 edo 1992– jarri zen harremanetan Javier Alcalde eta Maite Mur Bakearen Aldeko Koordinakundeko beteranoetako birekin. Hauek bere filosofia eta jokamoldea azaldu zioten, eta Anak bere kezketarako bide egokia aurkitu zuen. Berehala hartu zuen Berriozarren talde bat martxan jartzeko konpromisoa.

Lehenengo elkarretaratzeetan bera eta bere ahizpa Nerea bakarrik izan ziren, Nafarroako Unibertsitate Publikoko Gesto-ren taldearen sustatzaileetako bat izan

zena. Pankartaren alde banatan jarrita, bi Tellecheatarrek, hasiera batean, auzokide batzuen harridura piztu zuten, baita ordura arte “herrikoi” etiketa izan zezakeen edozein jarduera kolonizatu zutenen kontrakotasuna ere. Pixkanaka-pixkanaka boluntario gehiago batu ziren. Ideiarekin bat egin zuenetako bat Maribel Vals izan zen.

Une batean, desadostasunak sortu ziren Billboko Bakearen Aldeko Koordinakundeko arduradunekin, eta Berriozarko taldea koordinakundetik aldendu zen. Hori bai, atentatu baten ondoren isilean biltzeko ohiturari eutsi zioten.

Bakearen aldeko bileren historia txikiak ustekabeko inflexio-puntua izan zuen Francisco Casanovaren hilketa-rekin. 2000ko abuztuaren 9an hari tiro egin zion fanatikoak, seguru asko, laido historiko eta asmo libertarioen ezaguera nahasi bat zuen buruan, baina bere helburuetara hurbildu beharrean, krimenak herri oso bat –Berriozar– kontrako norabidean bideratu zuen azkenean. Francisco Casanova ez zen oso pertsona ezaguna herrian. Zortziko urbanizazioko egoiliarrek (bertan bizi zen), “Ecos de Navarra” taldeko kideek (jotekiko zaletasunari zukua ateratzen zion bertan) eta Aizoaingo kuarteleko kideek (bertan lan egiten zuten) tratatzen eta estimatzen zuten. Gaur egun mundu guztiak daki nor den, eta gehienek maitasunez eta sinpatiaz hitz egiten dute hartaz.

Etxarri Aranatzekin alderatuz gero, lotsatzeko modukoa da. Ulayartarren herrian herriko udalak hiltzai-leak seme kutun izendatu bazituen eta kartzelatik irteteen heroi bezala hartu bazituen, atentatuaren ondoren Berriozarren gertatu zen lehen erreakzio instituzionala Euskal Herritarrok-eko José Manuel Goldaracena alkatetzatik kentzeko zentsura-mozioa hitzartzea izan zen. EHk hama-hiru zinegotzietatik bost zituen orduan.

Lehen osoko bilkura hilketan gertatu eta 24 ordu baino igaro ez zirenean egin zen, eta ondoren etorriko zenaren hitzaurrea izan zen. EHko hogeit hamar jarraitzaile bertaratu ziren, Jaime Iribarren barne. Era berean, hainbat auzotar aurkeztu ziren udaletxean, eta alkateari eta EHko zinegotzietan eskatu zieten gertatutakoa irmo gaitzesteko, kexuka ibili ordez. Giroa oso tirabiratsua izan zen. “Zertara zatoz hona?”, bota zion hara joandako batek Iribarreni. “Informazioa pasatzera? Zerrendan hurrengo nor izango den aukeratzera?”. Eta aholku bat eman zion: “Ospa!”. HBko legebiltzarkide ohiak hasieran erantzun zuen munduko eskubide osoa zuela osoko bilkuran egoteko, baina kide batek hala eskatuta, isilik egotea erabaki zuen. EHko ordezkarietako batek PSOEk (lau zinegotzi), IUk (bi) eta CDNk (bi) aurkeztutako mozioaren ordezko mozio bat irakurri zuenean, jendearen oihuak areagotu egin ziren. “Alkate, dimisioa eman”, oihukatu zuen batek, eta berrogeita hamar bat ahots hasi ziren hitz horiek batera esaten. Emakume bat bere buruari galdezka ari zitzaion, ozenki, “zergatik”, aretoaren atzealdean mingoski negar egiten zuen bitartean. Gizon batek oihuka laburbildu zituen han zeuden askoren sentimenduak. “Zerbaitetarako eman genizuen botoa”, esan zion PSOE, IU eta CDNko zinegotzietan. “Batu zaitezte, eta atera itzazue alkatetzatik”.

Eta horixe gertatu zen. Aste batzuk geroago, hiru alderdi demokratikoen ekimen bateratu batek Benito Ríos sozialista jarri zuen udalerriaren buru. Fenomenoa modu paraleloan errepikatu zen kalean. Francisco Casanovaren heriotzak indarkeriaren aurka zeuden pertsona askok publikoki bere jarrerari eusteko urratsa emateko balio izan zuen. Aktiboek kolektibo bat sortu zuten, Bake Bizilagunak (Vecinos de Paz), eta, azkenean, hamar urte lehenago Bakearen Aldeko Koordinakundearen babesean

biltzen hasi ziren aitzindari gutxi haien kopuruak biderkatu zituzten.

Bake Bizilagunak ez da inoiz elkarte gisa formalki eratu. Sustatzaileek izen hori aukeratu zuten abiapuntua horixe zelako, filiazio, adin eta joera politiko desberdineko pertsonak batzeko gai zen lotura. “Pertsonak gara, kontzientzia dugu eta askatasuna nahi dugu, horrek batzen gaitu”, azaldu zioten behin Beatriz Arnedo kazetariari.

Atentatuen ondorengo bilerak izan dira haien jardueran nagusiak, baina balkoietan eta leihoetan oihalak zintzilikatzeko ohitura ere zabaldu zuten, hondo urdinaren gainean bi esku zuri zituztenak. Haiek izan dira Francisco Casanovaren omenezko ekitaldiak antolatu dituztenak haren heriotzaren urteurrena betetzen zen bakoitzean, eta udaleko osoko bilkuretara joan direnak alderdi demokratikoetako zinegotziak babestera. Apurka-apurka, herriaren agintea hartu dute, denbora luzez ezker erradikal abertzalearen esku egondako agintea. Ahalegin handia egin da, baina merezi izan du. “Gogorra da”, aitortzen zuen Mari-bel Valsek kazetaritzako erreportaje batean, “baina gauez oheratu eta eguna aztertzen duzunean, non huts egin duzun, zer egin duzun bizitzaren eta askatasunaren alde, arnasa sakon hartu, eta esaten diozu zeure buruari: ‘Beste egun bat igaro da, harro sentitzen naiz, eta bihar ikusiko dugu zer gertatzen den’”.

Neurri horien islak, azken urteetako bizitza arruntan, zenbait gertaera esanguratsu eskaintzen ditu. Ulayartarrak, adibidez, behin baino gehiagotan kexatu dira parrokiako arduradun batzuegan aurkitu zuten babes eskasaz. Berriozarren, herritarren txaloek behin baino gehiagotan eten dituzte Domingo Urtasun apaizaren homiliak. Esaterako, atentatuaren bigarren urteurrenaren harira ospatutako mezan. “Paco gogoratuz ospatzen ari garen eukaristia hau” – esan zuen orduan – “aukera berri bat da ETari

eta bere inguruari gure indar guztiakin oihukatzeke: Jainkoaren izenean, hiltzeari utzi. Ez zikindu zuen krime-
nez gure herriaren ohorea eta bertuteak”.

Nazionalismoaren presioak ito egin zituen beste apaiz batzuk, Jaime Larrínaga Maruriko parrokoa kasu, horrelako baieztapenak egiteagatik. Berriozarko Udalak, ordea, 2002ko urrian izendatu zuen Domingo Urtasun adopziozko seme. Ordurako ez zegoen parrokian. Ideia auzokide talde batena izan zen, 150 sinadura bildu zituzten eta Santos Munarriz CDNko zinegotziak osoko bilkurari helarazi zion. Korporazioko gainerako kideei azaldu zenez, apaizak herritarrengan zabaldu zuen “izpiritua” indarrean egotea zen kontua, “biolentoen erasoren bat” gertatzen zen aldiro.

Berriozarren gertakari berezi gehiago izan dira. 2002ko irailaren 25ean manifestazio bat egin zuten aurreko egunean Leitzañan hildako Juan Carlos Beiro guardia zibilarren heriotza gaitzesteko. Benemeritako zenbait agentek zaindu zuten ekitaldia. Amaieran, manifestaziora joandako batek hitza hartu, eta esan zuen: “Guardia Zibilari omenaldia egin nahi diogu, bakea eta askatasuna babestea-gatik”. Orduan, hamar bizilagun guardiengana hurbildu ziren beste horrenbeste arrosa zurirekin, eta eman egin zizkieten, aldi berean bostekoa eman ez edo haiek besarkatuz. “Berriozarren inoiz ez zitzaigun horrelakorik gertatu”, aitortuko zuen gero dispositiboaren arduradunak. “Hunkituta gaude. Francisco Casanovaren hilketaren ondoren, gauza asko aldatu dira herri honetan”.

2003ko urriaren 22an, laurogeita hamar bizilagun oinez joan ziren Aizoaingo kuartelera. Aurreko egunean granada-jaurtigailuz eta artzilariei zuzendutako bonbauto batez eraso zioten, baina ez zen lehertu. Euria eta hotza ari zuen, baina inork ez zuen atzera egin. Segizioa esparru militarreko atera helduan, parte hartzaileetako

bat han zeuden soldaduei zuzendu zitzaion: “Herriaren zati batek zuengatik sentitzen duena jakin dezazuen nahi dugu”, esan zion.

Hala ere, ahalegin bereziena Francisco Casanovari eskainitako omenaldietan egin dute herritarrek. Etxarri Aranatzan 25 urte itxaron behar izan zituzten Jesús Ulyar publikoki gogoratzeke, baina Berriozarren abuztuaren 9 guztietan ehunka pertsona atera dira kalera, eraildako tenienteordeari ohore egiteke eta haren alarguna eta bi seme-alabak babesteko.

Egitaraua oso aldaketa gutxirekin errepikatu da: meza “nafarra” San Esteban parrokian eta jota jaialdia Eguzki plazan. José Vives kantautoreak jarri ohi dio amaiera *Caminos a la paz* (Bakerako bideak) bere kantuarrekin. Ekitaldien aurrekontuaren zati handi bat —megafonia, aperitibo txiki bat, oroigarri bat interpretatzaileentzat— herritarren borondatezko ekarpenekin betetzen da. Maribel Valsek esperientzia luzea du herriko kaleak —duela urte batzuk mundu abertzalearen barruti eskusibo ziren berberak— karteles betetzen. Bere alabak diseinatzen ditu etxeko ordenagailuan.

Rosalía Sáiz Aja, tenienteordearen alarguna, jada ez da Berriozarren bizi, baina urtero joaten da senarraren omenaldira. Lagun onak ditu herrian, eta badaki herria ez dela lehengo bera atentatuaz geroztik: “Badakit beldurra galdu duela”, esan zuen urteurrenetako batean.

Berriozarrek inoiz galduko ez duena Francisco Casanovaren izena da, 2003ko irailetik musika eskolari lotua. Eraikinak 25 gela ditu, bi solairutan banatuta. Lehen mailako azpiegitura eskaintzen die bizilagunei —215 lehen mailan—, eta, aldi berean, bere heriotzaren ondorioz herriaren historia behin betiko aldatu zuen gizona gogorazten du.

Etxarri Aranatzeko bildutakoek 2004ko urtarrilaren 24an Ulayartarren familiaren etxean estanpatu zituzten esku zuriak eguneroko errealitate iraunkorra dira Berriozarko hiri-paisaia. Balkoi eta leihoek, ikusi nahi duenarentzat, herria bakearen alde irabazitako leku bat dela iragartzen dute.

REYES ZUBELDIA LEITZAN ALARGUNA IZATEA

2001eko uztailaren 14an senarra hil ziotenean, Reyes Zubeldiak baieztatu zuen Leitzatik paseatzen ibiltzeko asmoa zuela, burua tente. 2004ko urtarrilaren 24an jarrera hori bera erakutsi zuen Etxarri Aranatzeko, alderdi askotan bere herriaren antzekoa.

Egun hartan, Jesús Ulayarren omenaldian, Reyesek behin baino gehiagotan gogoratu zuen bere senarra. Seguruenik, hari zuzendu zitzaion, hainbeste jende onez inguratuta zenbat gozatzen ari zen kontatzeko: hala egiten du ETAk bere furgonetaren azpialdean itsatsitako lapa-bonba batekin bere ondotik erauzi zuenetik. “Kendu egin nahi izan zidaten, baina ezin izan dute”, azaldu zion hilketa gertatu eta urtebetera Natalia Ayarra kazetariari. “Nirekin dago eta berarekin hitz egiten dut. Adibidez, ondo ateratzen zaidan edozer gauza gertatzen zait, eta haren aurrean jartzen naiz eta esaten diot: ‘Nola lagundu didazu, fenomeno bat zara, zein ondo tratatzen nauzun’. Eta zerbait gaizki ateratzen zaidanean, orduan berari botatzen diot errua: ‘Jo, zu bai lotsagabea, bazenuen ni abisatzea, zer pulamentu gutxi’. Horrela hitz egiten dut askotan, askotan”.

Zeruaren eta Lurraren artean partekatutako intimitate hori 1969ko otsailaren 2an Oharrizen, mojen nobizio-etxe batean, hasi zen harreman estu baten ondorio logikoa da. Reyes Amezketatik, bere jaioterritik, joana zen bere bi lagunaren profesia solemnera. José Javierrek taxilari gisa lan egiten zuen orduan, eta Leitzako familia bat eramanean zuen komentura, haren alabak ere botoak egin behar baitzituen. Itzultzeko unea iritsi zen, eta Reyesek galdu egin zuen Donostiara eramango zuen autobusa,

ondoren Tolosarako trena hartzeko garaiz. Atsekabetuta zegoen. José Javierrek bere burua eskaini zuen Leitzaraino eramateko, baina berak ez zekien herri hura etxetik gertu edo urrun zegoen ere. Hortaz, taxilari gazteak esan zion ez kezkatzeko, Amezketara eramango zuela bere bidaiariak Leitzan utzi ondoren. Urtebete geroago ezkondata zeuden.

Ezkon bizitzaren lehen urteak ez ziren batere errazak izan. Hasieran Basakabi baserrian kokatu ziren, bertan bizi baitzen José Javierren ama alargundua. Melillan soldadutza egiten ari zela ikasi zuen José Javierrek argazkiak egiten, eta handik bueltan, anaiarekin Leitzako gasolindegian lan egiten zuen bitartean, eztei erreportaje batzuk egiten hasi zen. Reyesek argazkiak errebelatzen ikasi zuen Tolosan, eta horrela lagundu ahal izan zion senarrari. Herrian eraikitzen ari ziren pisu-bloke bat aprobetxatuz, hara joan ziren bizitzera.

Hiru seme-alaben etorrerak beharrak areagotu zituen. José Javierrek denbora batez autoeskola batean lan egin zuen, baina herrian bigarren eskola bat ireki zen, eta negozioa gero eta txikiagoa izan zen, familiaburua langabeziara eramateraino. Bolada batez pentsua banatzen aritu zen Irungo baserrietan, koinatu batekin. 1982an, Reyesek lokal bat bilatzera eta behar bezalako argazki-denda bat irekitzera animatu zuen. Ordura arte, etxean erantzuten zieten eskaerei, igogailurik gabeko laugarren solairu batean. Saltokiaren ekimena apurka-apurka gauzatzen joan zen, eta familiak opor partekatu batzuek gozatzeko aukera izan zuen: bostak furgoneta batean sartu, eta Peñiscolara joaten ziren, hotelak, apartamentuak edo kanpinak alde batera utzita. Ondoan iruditzen zitzaien lekuan apartatu, eta han geratzen ziren.

José Javierrek UPNrekin izan zuen harremana berantiarra izan zen gehienbat. Berak beti erakutsi izan zuen herriaren gauzekiko kezka, baina ez zuen zerikusirik

inolako alderdirekin. Bere anaietako batek, Rafaelek, Leitzako Batasun Independentearekin kolaboratzen zuen, herriko gehiengo nazionalistari kontrapuntu bat eskaini nahi zion kolektiboa. Baina Rafael Múgicari minbizia diagnostikatu zioten: gaixotasunak modu gupidagabea egin zuen aurrera, eta, dagoeneko oso ahulduta zegoela, anaia José Javierri eskatu zion bere izenean Leitzako Batasun Independentekoei laguntzeko.

Horrela iritsi ziren 1999ko udal hauteskundeak, 24 urteko demokrazian ETArek atentatuen presiorik gabe egiten ziren lehenak. Taldeak ez aurkeztea erabaki zuen, baina leitzar batzuek animatu egin zituzten. UPNrekin egitea ere iradoki zieten: horrela, erakunde sendo baten babesa izango zuten, bere esperientzia eza arintzeko. Ez zen boluntario gehiegi egon zerrendan sartzeko, eta José Javier Mugicak bere izena eskaini zuen azkenean. Eta bere bizitza, gero ikusi zen bezala. Reyesek behin edo behin esan zion nahiago zuela ez aurkeztea: haiekin elkarlanean aritzeko, baina udaletxetik kanpo. Senarrak emandako pausoaren berri eman zionean, lasaitasunez erantzun zuen: “Motel, zer egingo diogu ba”, esan zion. Eta bi hitz erantsi zituen, sentimenduz eta intuizioz beteriko mundu oso bat barnebiltzen zutenak: “Kontuz ibili”. Handik gutxira, José Javier Leitzako historiako UPNren lehen bi zinegotzietako bat bihurtu zen.

Udal-jarduera gutxi gorabehera aurreikusitako bide-tik joan zen – proposamenak, eztabaidak, osoko bilkurak, bozketak... –, baina berehala beste osagai batzuk gehitu zitzaizkion... aurreikusiak horiek ere. Zinegotzia saiatu zen emazteari irainak, pintadak, iruzkinak eta kezka sor diezaiokeen beste edozein gorabehera ezkutatzeko, baina Reyesek askotan jakiten zuen hirugarrenen ahotik.

Presioak gora egin zuen 2000ko abuztuaren furgoneta erre zietenean. “Udalean zinegotzi izaten jarraitzeko asmoa

dut”, esan zuen orduan José Javierrek. Atentatua gertatu eta egun batzuetara, Herri Batasuneko bi pertsona familiaren etxean agertu ziren, sentitzen zutela esatera. Reyesek sukaldera eraman zituen, eta aurre egin zien: “Baina nola etor zaitezke niri esatera sentitzen duzuela!”. Egun hartan, bidegabekeriaren aurrean beste urrats bat eman zuelakoan oheratu zen.

José Javier Múgicaren emaztea ere bihotz-ukituta geratu zen Juan María Jáureguiren hilketagatik, hurbil zuten Legorretan gertatutakoa. Jáuregui, filiazio sozialistakoa, Gobernuaren ordezkaria izan zen Euskadin. ETak estuago hartu zuen bere agintaldia amaitzean, baina Euskaditik alde egitea lortu zuen, gobernuak Aenan, Espainiako aireportuak kudeatzen dituen enpresan, eskaini zion lan bati esker. Peruko egonaldietan, behin baino gehiagotan bisitatu zuen Reyesek han duen ahizpa moja bat. “Ni burua makurtuta ibili nintzen Jáuregui hil zuten arte”, aitortu zuen elkarrizketa batean. “Negarrez lehertu nintzen erail zutenean. Negar, negar eta negar egin nuen. Urteetan zehar neure burua bridatzen egon banintz bezala izan zen. Harrezkero, errazago hitz egin nuen gaizki iruditzen zitzaizkidan gauzez”. Egun hartan ere erabaki zuen bere senarrari inoiz zerbait gertatzen bazitzaion, errautsak etxera eramango zituela.

Zaila da egun batean eta bestean segaren ahoaren gainean bizitzea. Jesús Ulayarrek hogeit hamar urte lehenago bezala, José Javier Múgicak ere ohitu behar izan zuen terroristek suntsitua izateko aukera errealer. Arretaz begiratzen zion bere furgonetari bertan sartu eta arrankatu baino lehen, baina bazekien arreta horrek ez zituela ate guztiak ixten. Reyes ere mehatxuarekin bizitzen ohitu zen, eta batzuetan pentsatzen zuen non hilko zuten: udal-txean, dendan, etxetik irtetean...

2001eko uztailaren 11n, senar-emazteek Fiteroko bainuetxean atsedean egun batzuk hartzea erabaki zuten. Tokiari buruz hitz egin zieten, eta hura ezagutzeko gogoia zuten. 48 ordu pasatxo izan ziren, baina on egin zieten. Dagoeneko ezagutzen zuten Jaime Ignacio del Burgo diputatuarekin topo egin zuten. Lagunkiro hitz egin zuten, baina ia ez zuten politikaz hitz egin. Bigarren egunean mezataria joan ziren, eta José Javierrek bere baritono ahots bikaina nabarmendu zuen Ama Birjinari bere abesti kuttunenetako bat eskaintzeko. Gero otoitz egitera hurbildu ziren Bakardako Andre Mariaren irudiaren aurrera, eta berriro agur esan zioten kantari. Leitzako zinegotziari asko gustatzen zitzaion kantatzea. Argazkilari gisa joan zen azken ezkontzan korurik ez zegoela ikusi zuen. Triste samarra iruditu zitzaion, beraz, irudiak hartu ondoren, tenpluaren izkina batean jarri, eta pieza batzuk interpretatu zituen.

Leitzara itzuli ziren uztailaren 13an, ostirala, gauez jada. Larunbatean, Reyes Zubeldiak eta bere senarrak elkarrekin gosaldia zuten 9:45ak aldera. Amaitzean, José Javier Múgicak musu eta zaplada maitekor bat eman zizkion emazteari, eta etxetik atera zen argazki-dendara joateko. Elkarrekin joaten ziren saltokira, baina Reyesek arropa pila bat zeukan garbigailuan sartzeko, eta nahiago izan zuen etxean geratu. Sukaldean pixka bat entretenitu zen, senarra eskaileretan behera lau solairuak jaisten ari zen bitartean. Halako batean, pentsatu zuen: “Furgonetara igo eta nola joaten den ikustera hurbilduko naiz”. Pasillotik leihora joan zen, eta orduan gertatu zen eztanda. Ez zuen zalantzarik izan. Kanpora begiratu zuenean, José Javierren gorpua ikusi zuen ibilgailuaren ondoan, artean erretzen hasi gabe zegoela.

Une hark bitan zatitu zuen Reyes Zubeldiaren existentzia. Oinaze amaiezina gorabehera, bai berak bai bere seme-alabek sendotasun miresgarria izan zuten krimena

gertatu eta hurrengo ordu eta egunetan. Hiletara eta ehorzketara joan ziren, eta uztailearen 16an, astelehena, Iruñean egin zen manifestazio jendetsuan parte hartu zuten. Egun hartan, Gazteluko plazan, José Javier Múgicaren alargunak ezusteko atsegin bat jaso zuen, Leitzatik bere pankartarekin joandako talde bat ikustean: “Nik esaten nuen: Baina hau etorri da, eta hura, eta bestea...! Izugarri poztu nintzen”. 48 ordu baino ez ziren igaro, eta gauza batzuk aldatzen hasiak ziren. Udaletxean egin zen osoko bilkura ere oso iltzatuta geratu zitzaion, Jesusen Bihotzaren irudia agerian uzteko eztabaida txikia barne, José Javierri gustatuko litzaiokeen bezala. Egun haietan baieztatu zuen Leitzatik paseatzen ibiltzeko asmoa zuela, burua tente.

Gorritaranerainoko eguneroko ibilbideei ekin zien berehala, hiru kilometroko joanaldia eta itzulerako beste hiru, aukera paregabea bakarka hausnartzeko, otoitz egiteko eta senarrarekin hitz egiteko. Ordura arte harreman handirik izan ez zuen herriko bizilagun batzuk hurbiltzen zitzaizkion agurtzera eta berarekin hitz egitera, nahiz eta ez zitzaion ezkututzen beste askok ez zutela egiten gerta zitekeenagatik (haiei): “Jendeak agur batez babesten nau, tratuarekin, keinu txiki batzuek, eta hori oso modu nabarmenean eskertzen dut”, azaldu zuen elkarrizketa batean. “Baina badakit jende askori gustatuko litzaiokeela etortzea eta nirekin hitz egitea, eta ez du beldurragatik egiten. Egun batean pertsona batek esan zidan: ‘Bide horretatik joan beharrean, zergatik ez goaz beste honetatik?’, esanez bezala, ‘hitz egin dezagun apur bat, baina modu diskretuan’. Jendeak beldur handia du”. Jesús Ulayarri edo bere seme-alabei berogailuak erosten zizkieten berberak ziren, kontzientzia garbitzeko, hobeto sentitzeko.

Berak ez du beldurrik izan Euskal Herritarrokeko zinegotziengana edo egokitzat jotzen zuenarengana jotzeko. Udaletxetik igaro zen egun batean, Jesusen

Bihotzaren irudia estalita zegoela ikusi zuen. Udaleko arduradun bati esan zion, eta hark azaldu zion obrak egiten ari zirela eta estali egin zutela, hautsik har ez zezan. “Esaiozu alkateari, horregatik bada, astero etorriko naizela ni hautsa kentzera, baina ikusi dadila Jesusen Bihotza”, erantzun zion Reyesek.

Gainera, ETaren beste biktima batzuekin harremanak izan zituen, eta terrorismoaren aurkako eta askatasunaren aldeko ekintzetara joaten hasi zen. Iruñean egin ziren hainbat mahai-ingurutan izan zen, Madrilera joan zen Tomásen hiltzaileen aurkako epaiketan Caballerotarrei laguntzera, Miguel Sanzen inbestidurara gonbidatu gisa joan zen, bere seme-alabekin Europako Parlamentua bisitatu zuen eta Europako hainbat ordezkari harrera egin zioten, Zangozako krimen bikoitzaren ondorengo manifestazioan parte hartu zuen... Oso bereziki, 2002ko irailaren 24an Leitzan hildako Juan Carlos Beiro guardia zibilaren heriotzaren ondorengo gertaera guztiak jarraitu zituen lehen lerroan.

Inoiz galdetu izan diote bere jarreraz, bere irribarreaz, bere erreakzio irmoaz. Berak beti naturaltasunez erantzun du: “Nire ustez, besterik gabe atera naiz honetatik, beste pertsonengan pentsatu gabe. Atera behar nuelako atera naiz. Jende askok esaten dit ea zer daukadan barruan horrela egoteko. Izan ere, indarra barrutik ateratzen zait, berarekin hitz egin, asko paseatu eta otoitz egiten dut. Benetan otoitz egin. Asko laguntzen dit”.

Nolabait, Reyes Zubeldiak hilabete gutxiren buruan egin du terrorismoaren beste biktima batzuek eta hainbeste herritarrek urteetan zehar, baita hamarkadetan ere, poliki-poliki egin duten ibilbidea. Eta antzeko zerbaitek esan daiteke bere herrikide batzuei buruz. José Javier Múgica erail eta egun batera, herritar talde bat udaletxearen ondoan bildu zen, isilean. Ez ziren gehiegi, baina bere ekimenak

urte batzuk lehenago pentsaezina izango zen jarraipen bat izan zuen. Ordutik, ETAren atentatu bakoitzak gaitzespen elkarretaratze bat izan du Leitzan. Bereziki sentitua izan zen Juan Carlos Beiro guardia zibila erail ostean (2002ko irailaren 24an) egindakoa. Herriko kuartel-etxean destina-tua zegoen agentea —eraikin zarpail eta triste bat, udala-ren aldetik berrikuntzak egiteko baimenik inoiz lortu ez zuena—, eta terroristek pankarta baten ondoan ezkutatu-tako bomba batek eztanda egin zuenean hil zen, herriaren kanpoaldean. Asturiarra zen, 32 urte zituen eta bost urteko bi seme biki. Leherketa gertatu eta hogeita lau ordura, eguerdian, berrogeita hamar pertsona bildu ziren plazan lelo simple eta zuzena zuen pankarta batekin: “Leitza eta Nafarroa askatasunaren alde”. Mezua gaztelaniaz eta euskaraz idatzita zegoen. Manifestarien buruen gainean ikurrina eta Nafarroako bandera zeuden, udaletxeko balkoi batean jarrita. Haietako bakar bat ere ez zegoen haga erdian. Minutu batzuetako isilunearen ondoren, Juana Sagastibel-zak, herriko bizilagunak, Angelusaren eta aitagure baten otoitza zuzendu zuen. Gero, bat-batean, elkarretaratuak Benemeritaren kuartelera joan ziren Beiro kaporalaren lagu-nei doluminak ematera. Ate ondoko hiru zaindarien hunkituta hartu zituzten. Leiho batetik, bakardadean negarrez ari zen emakume baten aurpegia ikusten zen.

Pankarta baten ondoan pilatutako talde haren irudia egoeraren ikur bihurtu zen. “Leitzako 50ak” esamoldea partekatu zuten hainbat esatarik, hildako gizon bati negar egiteko kalera botatzeko gai izan ez zen ia 3.000 biztanleko herri bateko giroa islatzen saiatzeko. “Herriarren %90ak ez du gertatutakoa onartzen, baina beldur dira, ez dira hitz egitera ausartzen”, azaldu zuen Silvestre Zubitur UPNko zinegotziak. Hala eta guztiz ere, Angelusa errezatzen amaitu zuten 50 haiek gaur egun herriaren bizitzaren parte den errealitate baten ernamuina izan ziren.

Leitzako historia hurbileko beste kapitulu garrantzitsu bat 2003ko udal hauteskundeekin ireki zena izan zen. UPNk lortu zuen garaipena hauteskundeetan, baina portzentaje handiena Batasunak eskatutako boto baliogabeei egokitu zitzaien. Udalean sartu ziren zinegotzi erregionalistetako bat Daniel Múgica Zubeldia izan zen, José Javierren seme-alaben artean bigarrena. Ia errelebo naturala izan zen. Aita hil eta 48 ordu geroago egin zioten elkarrizketa batean, Danielek kontatu zuen bere baitan ohitura berri bat finkatu zela: bere buruari galdetzea zer egingo zukeen hark erabaki bat hartu aurretik. Iparrorratz horrek eraman zuen handik bi urtera ETAren balek hutsik utzi nahi izan zuten eserlekura.

Kargua hartu eta aste batzuetara ekitaldi bat egin zen herrian, atentatuaren bigarren urteurrena zela eta. Meza bat izan zen San Migel parrokiaren, eta lore eskaintza bat krimenaren lekuan, familiaren etxebizitzaren ondoan. Pello Urquiolaren bertsoak entzun ondoren, Daniel Múgi-cak hitz batzuekin laburbildu zituen bere sentimenduak eta familiarenak: “Pertsona batzuek asko babestu gaituzte, ezagutzen ez gintuztenak, gurekin ia harremanik ez zute-nak, orain agurtu eta begiratzen gaituztenak. Horrekin bakarrik nabaritzen dugu gurekin daudela. Badakigu jendeak beldurra izaten jarraitzen duela, baina pixkanaka atzean geratzen ari da. Hori hauteskundeetan ikusi zen”.

Esaldi horietan gordetako errealitateak kontso-latu egin zuen nolabait 2004ko urtarrilaren 24an, amaren ondoan Etxarri Aranazko kaleetan zebilela. Ulayartarren herriari bide luzea geratzen zitzaion oraindik egiteko.

MARÍA CABALLERO BIKTIMEN KONPROMISOA

2004ko urtarrilaren 24an, María Caballero izan zen Etxarri Aranazko kioskoan esku hartzen lehena. Euria ari zuen, eta erabat ilunduta zegoen mikrofonora hurbildu zenean, plaza betetzen ari ziren bi mila lagunei hitz egiteko. Ulayartarren Maiza kaleko etxea esku zuriz betea zegoen, eta udalak krimenaren lekuan jarritako edukiontziak beste leku batean zeuden lehen aldiz. Egunak irabazia zuen dagoeneko “historiko” deitura. “Arratsalde on eta mila esker Libertad Ya-ren deialdi honi erantzuteagatik”, izan ziren haren lehen hitzak. “Herritarren baieztapen ekintza bat da hau, eta hemen gauden guztiok maila pertsonalean etorri gara. Mila esker guztiei”.

Ondoren, María Caballerok omenaldia deitu zuen herri plataformaren izaera azaldu zuen: “Libertad Ya kolektibo plural bat da. Gure izena oihu bat da guztiontzat eta leku guztietan, askatasunean pentsatu, militatu, lan egin eta hitz egin ahal izateko. Indarkeria elikatzen duten mehatxuak, xantaiak, isiluneak eta gezurrak salatzen ditugu, eta gizarte plurala eta bestearekiko errespetuzkoa gustatzen zaigu. ETAren eta bere konplizeen aurkako oihua da. Gogoetara, konpromisora, herritarren mobilizaziora gonbidatzen gaituen oihua da”.

Eta Sakanaren bihotzean egiten ari ziren ekintzen zentzua azaldu zuen: “Gure gaurko oihuak bi pertsonaren oroimena ohoratu nahi du: Francisco Berlanga, 1979ko urtarrilaren 2an Iruñean bomba bat desaktibatzen hil zena, eta Jesús Ulayar, urte bereko urtarrilaren 27an herri honean doilorki erail zutena. Beren familiei bere garaian transmititu ez genien maitasuna eta babesa eramaten saiatu nahi dugu”.

Haren hitzak bihotzez txalotu zituztenetako oso gutxik ezagutzen zituzten María Caballero kiosko hartako plataformaraino eramanean zuten ibilbidearen xehetasunak. Jakin zezaketean, bai, 1998ko maiatzaren 6an hil zuten Tomás Caballero Pastor Iruñeko Udaleko UPNko zinegotziaren alaba zela, baina nekez imajinatuko zuten norainokoa zen askatasunarekin zuten konpromisoa. Aitarene heriotzak biktima izaera eman zion, eta etxean jasotako baloreen eta jarrerene herentzia indartu zuten, baina Etxarri Aranatzeko ibilbidea askoz lehenago hasi zuten.

Inoiz kontatu izan duenez, gordeta dituen bere aitarene oroitzapenik urrunetan jarduera sindikal eta politikoari lotuta agertzen da. Izan ere, Mariák hiru urte besterik ez zituen Tomás Caballero 1967an Langileen Kontseiluko lehendakari bihurtu zenean. 1971n Iruñeko Udalean zinegotzi sartu zenean, María udaletxeko atarian zain geratzen zitzaion Los Amigos del Arte-n musika-eskolak amaitu eta gero. Udal eraikinak “ez zuten inoiz misterio fisikorik” izan ikasle gaztearentzat.

Nerabe zela, aita lanpetuta ikustera ohitu zen, denbora zukutzen, baina ez zuten inoiz faltan bota: zinegotziaren betebeharrugariak ez zioten eragotzi seme-alabene gauzen, eskolako notene eta kezken oso gainean egotea. Urte asaldatu eta zailak zirene, politika eta kalea etengabe irakiten zeuden, eta María Caballerok irribarre egiten du bere institutu garaiko eserialdietara eta grebetara itzultzen denean. Aita galdezka hasten zitzaion orduan ekimen haiene arrazoiei buruz, bere buruari aurre egitera eta bere ideia eta erabakiekin kontsekuente izatera behartzeko. 1977an lehen hauteskunde demokratikoak deitu zirenean, Mariák hamalau urte beteak zituen, eta aitari lagundu zion Fronte Nafar Independentearne kartelak itsastene eta garai hartako hauteskunde-propaganda sutua gutun-azaletan sartene. “Bere zintzotasun pertsonalaz oso konbentzitura

egon nintzen beti, eta inoiz ez nuen zalantzan jarri zertan ari nintzen, ezta 1995ean politikara itzultzea erabaki eta UPNrekin aurkeztu zenean ere”, azaldu zuten elkarrikzeta batean. “Funtsean, aitarene bizitza ez zegokigun guri bakarrik”, erantsi zuten. “Argi dugu ez zela hil gure aita izateagatik eta gu maitatzeagatik, baizik eta bere hiriari gorputz eta arima eskaini zitzaiolako, hura hainbeste maitatzeagatik”.

1998ko maiatzaren 6an, María, beste edozein lanalditan bezala, bere administrari laguntzaile lanpostuan sartu zen Iruñeko Udaleko Hirigintza Arloan. Aita bi egun lehenago iritsi zen Japoniatik. Bezperan hitz egin zuten berarekin, eta ez zen zaila izango goizeko atsedenealdirene batean hizketaldiari berriro ekitea: nahikoa izango zuten laugarrene solairutik hirugarrenera jaiste, orduan UPNren udal taldearene bulegoa bertan baitzegoen. Hala ere, ezinezkoa izan zen topaketa. Ordubete baino gehiago zeraman bere bulegoan, telefonoz deitu ziotenean aitari “zerbait” gertatu zitzaiola esateko. Ia modu mekanikoan, udaletxetik irten, autoa hartu eta Nafarroako Ospitalera joan zen. Ama eta anai-arrebak han zeuden ordurako. Sendagileak Tomás Caballero suspertzen saiatzen ari zirene oraindik, baina ahalegin guztiak alferrikakoak izan zirene: minutu batzuk geroago haren heriotza iragarri zuten.

2004ko urtarrilaren 24an Etxarri Aranatzene egin zuten hitzaldian, bere usteak, oroitzapenak eta umezurtz mina pil-pilean zeuden, eta ia esan liteke bere iragan osoa hala zegoela. “Biktima berriene garenok – azaldu zuten – ETAk demokraziarene hasiera haietan eragindako atentatuak gertatu zirenean, gauzak adierazteko aukerarik, adorerik edo egokierarik izan ez zutene berotasuna jaso dugu. Eta ziur gaude dolumin eta gertutasun erakusgarri horiek biktima guztiei zabaltzen zitzaizkiela. Eta zuei ere badagokizue. Gaur egun, duintasun sozial handiagoa

dugula, gai gara ankerkeria horiek jasaten dituzten pertso- nei adierazteko euren mina gurea ere badela. Jakin deza- tela heriotza horiek ez direla alferrik izan, beti egongo direla gure oroimenean, biktimek zentzua ematen diote- lako berreskuratutako gure askatasunari. Askatasun hori zabaldu egiten da, baieztatu eta hazi, eta beste garai batzuetako hutsuneak betetzen ditu”.

Azken esaldiek lotura estua dute Libertad Ya ekime- naren jatorriarekin eta ibilbidearekin. María Caballe- rok zerikusi handia izan du ekimen horretan. Basta Ya-n eta 1997an Miguel Ángel Blancoren hilketaren ondoren Euskal Herrian antolatu ziren beste mugimendu herritar batzuetan inspiratuta, agian lokartuta edo nagituta zeuden kontzientzia askoren ahots bihurtu da kolektiboa.

Gaur egun, Iruñeko lagunartek 1978ko sanfermine- tan tiroz hil zuten Germán Rodríguez gogoratzen badute ohar batean, Libertad Ya artikulu bat prestatzen ari da, ETak Nafarroan egindako atentatu hilgarri guztien xehe- tasunak jasotzen dituen, jaiez gozatzeko aukerarik izango ez duten 40 pertsonen izen-abizenak barne, lagunartek inoiz omenduko ez dituztenak.

Urte amaiera dela eta, dende eta erakundeek desio onez eta irudi zoriontsuz betetako egutegiak bidaltzen badituzte, Libertad Ya elkarteak bere egutegiaren milaka ale banatzen ditu, pertsona askok eskura izan dezaten –etxean, lantokian– terrorismoak lurraren gainaldetik desagerrarazi zituen guztien oroitzapena.

Biktimek jada erremediorik ez duen hainbat hamar- kadatako arretarik eza jasan badute, Libertad Ya elkarteak haien mina apur bat arintzen saiatu nahi du, eta hildakoak oroitzeko omenaldiak antolatzen ditu krimenen hogeita bosgarren urteurrena betetzean.

Leitzan edo Andoainen edo Berriozarren bakea- ren aldeko elkarretaratze bat deitzen bada, Libertad Ya

mobilizatu egiten da ekimena indartzeko. Eta familia baten aita edo senarra erail zituzten etakideen aurkako epailetan familia hori babesteko Madrilera joan behar bada, auto- bus bat kontratatu, eta Espainia erdia zeharkatzen dute goizaldean, aurreikusitako orduan Auzitegi Nazionalera iristeko.

Edozein elkartek bere burua ezagutzera emateko eta interesdunei topagune birtual bat eskaintzeko webgune bat badu gaur egun, Libertad Ya elkarteak berea diseinatzen du, eta bakeari, terrorismoari edo herritarrek indarkeriari emandako erantzunari buruzko artikuluak, hausnarketak, albisteak, dokumentuak eta estekak eskaintzen ditu nahi duenarentzat.

Erraza da asmatzea deskribatutako edozein ekime- nek ahalegin handia eskatzen duela. 2004ko urtarrilaren 24an Etxarri Aranatzen amaitu zen ekimenaren aurretik hamaika bilera, dei, proposamen, bidaia, artikulu, baimen, iradokizun, ikaraldi izan ziren, baita zenbait nahigabe ere. Emaitzak merezi izan du. “Gaur Jesús Ulayarri egin diogun omenaldiak bakarrik justifikatzen du jada Libertad Ya existitzea”, atera zitzaion gau hartan kolektiboko bete- ranoetako bati.

Baina gehiago ere egon zen. Etxarrikoa gertatu eta hamabost egunera, orrialde hauetako beste leku batean esan den bezala, autobus bat kontratatu zuten Andoainera joateko, Joxeba Pagazaurtunduari bere hilketaren lehen urteurrena zela eta egin zitzaion omenaldira. Itzulerako bidean, pasilloaren bi aldeetako bidaiariak elkartu zituen bat-bateko solasaldian, bazkari bat antolatzeko aukera aztertu zuten, Euskal Herrian eta Nafarroan funtzionatzen duten herri plataformetako kideak biltzeko. Ideia bere- hala mamitu zen: ordura arte, hiletetan, manifestazioetan, epailetan edo eraildakoren baten omenezko ekitaldietan izan ziren topaketa gehienak. Oraingoan jai-giroko zer bait

sustatu nahi zuten, inolako aitzakia kronologikorik gabeko hitzordu bat, atsedean hartzeko, harremanak estutzeko eta tarte atsegin bat igarotzeko balioko zuena.

Xehetasunak hurrengo asteetan zehaztu ziren, eta deialdia apirilaren 24rako, larunbata, finkatu zen Erriberrin. Martxoaren 11n Madrilen izandako atentatuek sustatzaileen gogo bizia desegin zuten, baina gorabehera batzuen ondoren, proiektuari eustea erabaki zuten, nahiz eta bazkalosteko dantzagarriak programatik kendu.

Topaketak erabateko arrakasta izan zuen. Bertaratu-takoek Erriberriko alkate Mari Carmen Ochoa sozialistaren ongietorria jaso zuten udaletxeko osoko bilkuren aretoan. "Harro gaude horrelako bilera bat egiteaz, eta nahi duzue nerako gogoan izan gaitzakezue", esan zien. Ondoren, Vega del Castillo upategi kooperatibora joan ziren denak, eta han egin zuten bazkaria.

Bazkari hark sinbolotik asko izan zuen: hiru mahai luze-luzetan banatua, azken urteotan ETAREN terrorismoaren aurrean batzen joan diren pertsona eta joera itxuraz desberdinen ordezkariak adierazgarria eskaini zuten mahaikideek. Talde armatuaren biktima batzuk zeuden: lau Ulayar anai-arrebetako hiru, Tomás Caballeroren alarguna eta haren hainbat seme-alaba, 2003ko maiatzaren 30ean Zangozan hildako bi polizia nazionalen alargunak edo Reyes Zubeldia, José Javier Mugicaren alarguna. Haiekin batera, saski-naski banatuak, Franco hil aurreko eta ondorengo mila lan-borroketan jipoitutako UGTko eta CCOOko zenbait sindikalista eseri ziren, Nafarroako hainbat herritako zinegotziak, hainbat alderditako militanteak, kazetari batzuk, Berriozarko Bake Bizilagunak kolektiboko kideak, EHUKo katedradunak (Aurelio Arteta, esaterako), Jaime Larrínaga bezalako apaizak (Maruriko erretore ohia), institutuko irakasleak, etxeakoandreak, klandestinitate urteetan zaildutako komunista zaharrak, Leitzako

erregionalistak, Ermuko sozialistak, idazleak, medikuak, bertsolariak eta abar luze bat. Jangela inprobisatuaren txoko batek bertaratutako jatorri heterogeneoa modu berezian laburbildu zuen: han zeuden Loyola de Palacio, komisario europarra, PPko militante nabarmena, eta, alde banatan, Patxi Iturrioz eta Eduardo Uriarte, ETAko kide ohiak. Patxi Iturrioz bandaren langileen fronteko liderra izan zen bosgarren batzarra egin zen arte, 1966an, kolektiboko sektore nazionalistenak kanporatu egin zuen arte, "espainolista eta antieuskalduna" zelako akusaziopean. Teo Uriarte Burgosko Prozesuan, 1970ean, aulkian eseri ziren 16 militanteetako bat izan zen, Melitón Manzanos inspektorearen hilketan parte hartu izana egotzita. Auzitegi militarrek bi heriotza-zigor ezarri zizkion, eta, azkenean, zigor horiek biziarteko kartzela-zigorren egitea ordezkatu zuen. Franco hil ondorengo amnistiaz baliatu zen, ETA politiko-militarraren desegitearen egileetako bat izan zen, eta Euskadiko Ezkerrean amaitu zuen, zeinak gerora PSErekin bat egin baitzuen. Gaur egun Kazetaritzan doktorea da, terrorismoaren tratamendu informatiboari buruzko tesi batekin.

Postreetara heltzean, María Caballerok mikrofonoa eskuratu zuenean bileraren zentzua gogorarazteko eta bertaratuak beren gogoetak azaltzera animatzeko, nekez jabetu zen halako jendetza haraino eramane zuten bide desberdinez. Hala ere, aitak galdetu izan balio zergatik zegoen han, institutuko garai urrunetan egiten zuen bezala, erantzuna oso argia izango zen.

2004ko urtarrilaren 24an ere ez zuen zalantzarik izan, historia-liburuetan agertzera deitua dagoen jardunaldi bat aurkeztu zuenean. Egun hartan Etxarri Aranatzeko egindakoa beste kapitulu bat izan zen bere ibilbidean, baina Jesús Ulayarrek, Tomás Caballerok eta beste hainbatek

aurretik idatzitako paragrafoei lerro batzuk gehitu zizkien bere kaligrafiarekin.

IÑAKI ARTETA BIKTIMAK JOMUGAN

2004ko urtarrilaren 24an, Iñaki Arteta ez zen beste laguntzaile bat gehiago izan. Orrialde hauetan agertu diren beste askoren arrazoi berberak edo antzekoek bultzatuta joan zen Etxarri Aranatzera, baina bera ere lanera joan zen: ia esan liteke egun hartan gertatutakoa bere bideo-kameraren objektiboaren bidez bizi izan zuela. Alfonso Galleterok, bere gidoilari fidelak, zailtasun handiak izan zituen hura aterkiarekin estaltzeko eta tanta desegoki batek irudiak ez desitxuratzeko. Iñaki Artetak ez zuen irudi bakar bat ere galdu nahi: Ulayar anai-arreben aurpegietan aldi berean islatutako mina eta emozioa, 1979an oraindik jaio gabe zegoen ikasle gazte baten begirada galdua, mila osoko bilkuretan zaildutako zinegotzi baten aurpegitik isil-isilik irristatzen ziren malkoak, familiaren etxe zaharreko fatxadan bere errubrika zuria uzten zuten esku indartsuak... Eszena eta keinu haiek bere lanaren parte ziren, bai, baina haiek filmatzerakoan egiten zuen ahaleginak erabat gainditzen zuen bere lanbidearen eduki hertsia.

Egia esan, ez da erraza Iñaki Artetaren lanbidea bere biografiaren gainerakotik bereiztea, azken urte hauetan behintzat: halako moldez konprometitu ditu bere bizitza eta lanbidea terrorismoaren biktimekin, Ulayarrek eta beste askok zinema kamera bati lotuta daukatela ezinbestean.

Bere konpromisoaren jendaurreko aurkezpenak "Sin libertad" zuen izenburua: Iñaki Artetak terrorismoaren aurrean jartzeko desio "herritar" baten alde egindako film laburra izan zen. "Zergatik jarreraren bat hartu?", galdetu zion Ruperto Mendiry kazetariak elkarrizketa batean. Erantzunak Etxarri Aranatzeko duen presentziaren eta gainerako guztiaren gakoak gordetzen du: "Herri honetan

herritar bakoitzak hartu beharko lukeen konpromisoa da. Terrorismoaren arazoa, gure edozein bizilagun hiltzea, guztioi eragin beharko ligukeen zerbait da. Elkartasuna gertuko jendearengandik hasi behar da. Denok dugu nola-baiteko espiritu solidarioa, baina, askotan, geografikoki urrunak diren arazoekin bideratzen dugu”.

Bera ez zen gehiegi aldendu Bizkaiko bere lurraldetik “Sin libertad” moldekatzeko aukera eman zioten istorioak aurkitzeko. Elkarrizketatu guztiak bera bezalako euskaldunak ziren, baina ez zuen inor pertsonalki ezagutzen. Bere bizi-kezkari eta bere lan arduratsuari esker, azkenean, dokumentu ikaragarri bat sortu zuen, non alargunak, jazarriak, bizkartzainak, disidenteak, mutilatuak edo pentsalariak modu inprobisatuan elkartzen diren iragana eta oraina elokuentziaz laburbiltzen dituen sinfonia tragiko batean. Film laburra New Yorken saritu zuten, 4.000 zintaren artean, eta Hollywooden proiektatu zuten. Glamourrera eta zinemak latitude horietan berezkoa duen arrandiara ohituta zeuden ikusle batzuk urduri mugitu ziren beren besaulkietan, European ere bidegabekeria guztiz garaiki-deak aurki zitezkeela ohartuta.

Zuzendaria bereziki hunkituta geratu zen Inmaculada Iruretagoyenaren testigantzarekin. Inmaculada 1999ko urtarrilaren 9an erail zuten Zarauzko PPko zinegotzi José Ignacioren arreba zen. Ondoren, Inmaculadak eserleku bat hartu zuen udaletxean bertan, eta ETaren biktimen zerrenda handitu zezakeen, terroristek bere familiarengandik gertu zegoen panteoi batean jarritako bonbak eztanda egin izan balu. Ondoren jakin zen hilketaren hirugarren urteurrenean senideek, lagunak eta PPko kideek hildakoari egindako omenaldian aktibatu nahi zutela. Iñakiri deigarria egin zitzaion Inmaculadak hain sufrimendu handia nola barneratu zuen eta, berari begietara begira zegoela, hura adierazteko zuen modua.

Oso istorio gogorak entzun ditu azken urteotan. Batzuk berak berreskuratu ditu, hainbat hamarkadaz geroztik ahanzturan zimeltzen ari zirenak. Film laburrean María del Mar Negro agertzen da, Alberto Negro Lemoi-zko zentral nuklearreko langilearen alaba. Alberto 1978ko martxoaren 17an hil zen, etakideek barrutiaren barruan jartzea lortu zuten bonba lehertu ostean. María del Marrek gogoeta bat egin zuen kameran aurrean, Ulayar anaiek ere ontzat hartuko zutena: “Zuk atentatu bat jasaten duzunean, betiko jota zaude. Gero beste atentatu bat gertatzen denean, berdin zaizu nor den hildakoa. Horretan askoz hobea bihurtzen zara, askoz garbiagoa, jada ez duzulako ezberdintasunik egiten, hil duten pertsona bat gehiago besterik ez duzu ikusten”. Arrate Zurutuza ere elkarriketatu zuen, 1980ko urtarrilaren 25ean erail zuten Bergarako lurperatzaile Luis Domínguezaren alarguna. Emakumeak adoretz kontatu zuen nola hil zuten: “Hilerriko atearen ondoan zain zituen. Bere izenez deitu zioten, eta bera alboko lorategi batzuetan sartzen saiatu zen. Tiro bat eman zioten belaunean. Erori zenean, belauniko erori zen, eta gero buruko ileetatik heldu eta sei tiro jo zizkieten”. 2004ko urtarrilaren 24an Etxarri Aranatzen izan zen José María Calleja kazetari “erbestera” izan zen “Sin libertad”eko beste protagonistetako bat. Bere hitzak esperientzia pertsonal bat eta 25 istorioen balantze bat izan ziren aldi berean: “Aurrena, iraindu egiten dituzte terrorismoaren biktimak, gero erail, eta, ondoren, berriro iraindu. Dakigunez, eta historiak erakusten digunez, naziak ezin hobeto egin zuten zerbait izan zen hori”.

Iñaki Artetak badaki transkribatutako baieztape-nen norainokoa, biktima askorekin modu estuan, ia familiar, bizi izan delako, baina baita nazionalismoak Euskal Herrian ezartzen duen ingurumen-presioaren ondorio batzuk lehen pertsonan pairatu dituelako ere: “Sin libertad”

filmaren estreinaldiak lanik gabe utzi zuen Bizkaiko Foru Aldundian. “Mingarria da zure lana ikusi ez dutenek zuri hitz egiteari uztea”, esan izan du noizbait.

Papeles de Ermua aldizkarian neurriko azalpen biografiko bat egin zioten lerro mordoxka batean: “Iñaki Arteta kausarik gabeko errebeldea da: gaizki eramaten ditu injustizia, aurreiritziak, ahanztura, gezurra, zinismoa, esker-gabetasuna... Euskaldun mardula eta irribera da, errealtatearen aurrean bere burua engainatzen uzten ez duena, eta horregatik aldatu nahi du: ez du etsiko bere lurra eta jendea tiranizatzen duena makurrarazi arte (...). Askatasunik gabe itotzen diren horietakoa da”.

Bere film laburrak ETAk eragindako minaren zati txiki bat bakarrik jasotzen zuela jakitun, iragan hurbileko lurpean erabat murgiltzea erabaki zuen, urteetan zokoratuta eta isilarazita egon zirenei ahotsa emateko. Orduan ezagutu zituen Ulayartarrak. Norbaitek haiei buruz hitz egin zion, eta berak informazioa bildu eta deitu egin zien. Sintonia ia erabatekoa izan zen hasiera-hasieratik. Haien eta beste hamabost familiaren historiarekin, zinema-zuzendaria bi urte baino gehiagoz aritu zen lanean “Olvidados” izenburuko dokumental batean, 2004ko urtarrilaren 24an oso aurreratuta zegoena. Ordurako, Iñaki Artetak harreman sendo eta adiskidetsua zuen Jesús Ulayar Liciagaren lau seme-alabekin, zeintzuei urtebete lehenago bere bizitzako eta umezurtz utzi zituen atentatuko agertoki nagusiak berrikustea proposatu baitzien.

Filmaketa, ia lekukorik gabe, 2003ko martxoaren 1ean egin zen. Taldea Jesús, José Ignacio, Mari Nieves eta Salvadorrekin bildu zen lehen orduan Aritzalko ostatuan, eta zenbait inpresio trukatu zituzten familiaren etxera joan aurretik. Ez zen jarraibiderik edo entsegurik behar izan, dena modu inprobisatuan gertatu baitzen: batzuk eta besteak beren autoetatik ozta-ozta jaitsi zirela, Salvador

dagoeneko hasia zen 1979ko urtarrilaren 27an gertatutakoaren kontakizunarekin. “Hementxe erori zen”, esan zuen, eta kamerak martxan jarri ziren. Irudi batzuk ere grabatu zituzten etxebizitzaren barruan, hotza eta isila urte luzez abandonatuta egon ondoren, eta goiz erdian hilerrira hurbildu ziren. Bertan, lau anai-arrebek lore-sorta bat utzi zuten aitaren gorpuzkiak dituen horma-hobiaren ondoan. Hala ere, filmaketa gehiena Ulayartarren baten etxean egin zen, bazkalondo luze batean, familiaren oroitzapenik ezkutuenari ere hautsa kentzeko balio izan zuena.

Iñaki Artetak ezin izango zukeen horrelako pelikularik egin 1979an, Jesús Ulayar bizirik zegoelako, baina orduan inork ez zuen biktimei buruzko filmik egiten. Urte hartan ETAk 84 pertsona hil zituen, eta aurrekoan 69 eraman zituen aurretik, baina terrorismoari buruzko bi film bakarrak Imanol Uriberen *El Proceso de Burgos* eta Gillo Pontecorvoren *Operación Ogro* izan ziren. Lehenengoan, 1970eko abenduan orduko ETako hamasei militante nabarmeni egindako epaiketa jasotzen zen. Melitón Manzanasen hilketan maila ezberdinean parte hartu izana leporatzen zieten. Auzipetuen artean Mario Onaindia, Teo Uriarte, Javier Izko de la Iglesia, Jokin Gorostidi, Gregorio López Irasuegui edo Julen Kalzada eta Jon Etxabe apaizak zeuden. Epaiak hainbat heriotza-zigor jaso zituen, baina azkenean konmutatu egin zituzten. Hala ere, Uriberen pelikulak, pantaila handira iristen ziren ETari buruzko lehenengoetako batek, beste hainbat gauza jasotzen zituen: ekintzaile gazteen ausardia auzitegiaren aurrean, beren lurraren defentsa sutsua, aretoaren barruan kantatu zuten *Eusko Gudariaken* ahapaldiak... *Operación Ogrok*, berriz, 1973ko abenduaren 20an Luis Carrero Blanco almirantearen heriotza ekarri zuen atentatua irudikatzen zuen. Jon Juaristik idatzi zuenez, Pontecorvok bere zalantzak filmatu nahi izan zituen, agian terrorismoaren apologia

delitu batean argi eta garbi ez erortzeko. Nolanahi ere, *Operación Ogro* erregimeneko bigarrena zenaren hilketari buruz filmatutako bigarren filma izan zen: 1977an José Luis Madriden *Comando Txikia* estreinatu zen. Ordurako, *Operación Ogro* liburutxoaren erroz zebilen eskutik eskura, non *Julen Agirre* izeneko batek magnizidioaren egileak elkarrizketatzen zituen. Gerora jakin zen Eva Forest zela.

Ohar historikoak ondorio batzuk inprobisatzeko aukera ematen du: magnizidioa gertatu eta sei urtera, *Txikia komandoko* kideak bi film luzeren protagonista izan ziren, eta Jesús Ulayarrek eta hainbat eta hainbat komandoren beste 800 biktimek hamarkada batzuk itxaron behar izan dituzte norbaitek zeluloidean gogora ekartzeko. Lehenengo titulu serioa Eterio Ortegaren *Asesinato en febrero* (2001) izan zen, Elías Querejetak ekoitzia, Enrique Buesari eta haren eskolta, Jorge Díaz Elorza ertzainari, heriotza eragin zien atentatutik abiatuta eraikitako istorioa.

Iñaki Arteta ahanztura hori konpontzeaz arduratu da. Agian, lerro hauek argitaratzen direnerako egina izango du. “Sin libertad” film laburra Iruñean proiektatu zen 2002ko maiatzaren 6an, Tomás Caballeroren heriotzaren laugarren urteurrena zela eta. Egileak nahiko zukeen 2004ko urtarrilaren 24an Jesús Ulayarren omenaldian parte hartu zutenek film luzearen aurrerapen bat ikusi izana: familiari buruzko zatia. Dena prest zuen, eta soinu bandan José Ignaciok azken orduan helarazi zion Etxarriko aurreku tipiko bat ere sartu zuen. Baina udalak emandako erraztasun urriek proiektiorako leku egokirik gabe utzi zituzten bera eta ekitaldien antolatzaileak. Ordainetan, kamera bizkarreratu zuen berriro, beharbada, Ulayararren historiak urtarrileko larunbat euritsu hartan behin betiko inflexio-puntu bat izan zuela erakusten zuen film-lekukotasun bat uzteko.

BESTE MILITAR, SINDIKALISTA, IRAKASLE BATZUK...

Urte asko ziren Etxarri Aranazko kaleetan uniforme militarrik ikusten ez zela. 2004ko urtarrilaren 24an, ordea, Sierra jeneralak naturaltasun osoz paseatu zuen berea. Orduan, Nafarroako komandante militarra zen, Foru Erkidegoko Lurreko Armadaren ageriko burua, eta Jesús Ulayar eta, harekin batera, ETAk aurreko hogeita hamar urteetan hildako bere kide guztiak gogoratzeko balio izan zion topaketa batean egon nahi izan zuen.

Talde terroristaren hagiografia batzuetan –egon badaude, eta ugariak– azaltzen da ETAk “ia hogeita jeneral” hil dituela, eta nabarmentzen da Espainiak izan dituen gerretako bakar batean ere ez dela egon “maila horretako” bajarik. Ez da inoiz gehitzen gerra, kasu honetan, beren biktimegana bizkarretik hurbildu eta lanera konfiantzaz doazenean, familiarekin paseatzen ari direnean edo semaforoa berde jarri arte zain daudenean tiro egiten dietenen irudimenean baino ez dela existitzen.

José Sierrak ezagutzen ditu krimen horietako batzuen inguruabarrak, eta, agian, gogora etorri zitzaizkion Ulayarren historia gogoraren agertoki izandako kaleetan aurrera egin zuenean. Julia, bere emaztea, eta bere uniforme dotorea probokaziotzat edo inposiziotzat jo ez zuten beste pertsona asko zeuden berarekin. Hain zuzen ere, beren etxe barrutik isilean manifestazioa jarraitzen zutenek probokazio bat izan zela sinetsarazi nahi izan zuten gero. Jasokundeko Andre Mariaren parrokiaren egindako mezan, Miguel Sanz presidentearen eta Salvador Ulayarren emaztearen, Maribelen, arteko banku batean eserita amaitu zuen jeneralak. Honen seme txikia, Jaime,

lau urtekoa, ez zen geldirik geratzen, eta José Sierrak bere txapela eskaini zion entretenitzeko.

Militar beteranoak ezin zuen susmatu handik hila-bete eta erdira berak ere biktima izaera eskuratuko zuenik. Martxoaren 11n Madrilen izandako atentatuak bere seme Federico Miguelen gorpua lehertu zutenean izan zen. Aitarengandik jaso zuen lanbide militarra, 37 urte zituen eta Balkanetako bake misioek zailduta zegoen. Bera eta Leila, bere emaztea, adin txikiko neskatu baten gurasoak ziren.

Salvador Ulyarrek bi gertaerak elkartu zituen – aitari Etxarri Aranatzen egindako omenaldia eta M-11ko bonbak – bere bat-bateko oroitzapenen paragrafo batzuetan: “Nola susmatu bere txapela jostailu gisa eskaintzen zuen gizon sinpatiko haren familiari zetorkion infernua ere. Nola jakin aste gutxiren buruan bat gehiago izango zela terrorismoaren biktima diren familien gure familian. Gutxi ezagutzen dut José Sierra jenerala, eta dolumin lerro batzuk besterik ez ditugu gurutzatu bere semearen hilketa dela eta. Elkar ikusi dugunean lau esaldi trukatu ditugu, hori bai, edukiz oso kargatuak, biziak, egiazkoak. Azken hilabete hauetan hiru aldiz bakarrik egin dut topo berarekin, ekintzaren bat dela eta. Bere begiek, bere aurpegiak, bere jarrerak, adeitasuna, baretasuna eta neurritasuna transmititzen dute, eta gizon handi bat sumatzea ahalbidetzen dute. Ona eta sendoa, begirada garbikoa eta zimendu sendokoa”.

Sierra jeneralaren presentzia esanguratsua izan zen Etxarri Aranatzen 2004ko urtarrilaren 24an, baina are nabarmenagoa izan zen uniformearen eta haren ondoan ibiltzen ziren pertsona batzuen jatorriaren eta izaeraren arteko kontrastea. Orrialde hauetan oso profil ezberdinak agertu dira, baina Jesús Ulyarren omenaldira bertaratu zirenen izaera heterogeneoaren erakusgarri txiki bat baino ez dira.

Nafarroako komandante militarrarengandik metro gutxira, adibidez, Ramón Ibarrola San Martín sindikalista beteranoa zihoan, azken urteotan Libertad Yako kide aktiboa izan dena. 1971n, Ordena Publikoko Auzitegiak auzipetu zuenean – frankismo berantiarreko TOP larde-riatsua –, norbaitek esan izan balio urteen itzulera manifestazio batean parte hartuko zuela Espainiako Lurreko Armadako jeneral batekin, ez zuen sinetsiko.

Ramónek hamabost urte zituen 1966an Sindikatu Bertikaleko egitura ofizialetatik kanpoko maiatzaren 1eko ospakizunera lehen aldiz joan zenean. Elkarretaratzea, espero zitekeen bezala, borra-kolpez desegin zuten grisek, baina bera bereziki markatu zuen. Comisiones Obrerasen afiliatu zen, eta 1971n poliziak Iruñean egin zuen sarekada masiboaren biktimetako bat izan zen. Batzuek egungo sindikalismo nafarraren jatorriarekin lotzen duten gertaera hori. Geroago, Potasasen bere eskubide sindikalak erabiltzen eta defendatzen saiatu zen, eta 1974an kaleratu egin zuten bertatik.

Borroka sindikalaren ibilbide luze hori izan zen urte batzuk geroago terrorismoaren aurkako borrokan konpromiso aktiboa hartzera bultzatu zuena. Terrorismoa zen askatasunaren etsai nagusia, diktaduraren urteetan ere dastatu ezin izan zuena. 2003ko maiatzean, garai bateko beste zazpi kiderekin batera, “Por la democracia y la libertad patrimonial” izeneko artikulu biribila sinatu zuen. Testua *Diario de Navarra* egunkarian argitaratu zen. “Irizpide komun batetik abiatzen gara – zioten –: demokrazia arrakastaz finkatu da Espainia osoan, Euskal Herrian eta Nafarroan izan ezik. Ikusten dugu gure erki-degoko egoerak gero eta modu aitzakiarik gabekoagoan eskatzen duela demokrata guztiok argi eta garbi jarrera hori defendatzea. Ezin dugu denbora gehiagoz isilik egon. Gure artean egun dugun balio demokratikoen krisiak

jaka zaharrei hautsa kentzea eta basakeriaren eta zentzugabekeriaren aurka berriro planto egitea eskatzen digula sumatzen dugu. Euskadi eta Nafarroa demokraziaren salbuespen direla irmotasunez adierazteko betebeharra sentitzen dugu Espainian eta mundu zibilizatu osoan.

Herri Batasunaren eta ondoren sortu zen hauteskunde-markaren ilegalizazioa babesten zuten modu arrazoituan, Tomás Caballero eta honek ETaren eskuetan izan zuen heriotza gogora ekartzen zuten, eta benetako demokraziaren alde borrokatzera bultzatzen zituzten guztiak: “Jada ezin dugu eta ez dugu beste alde batera begiratu behar. Igarotzen den egun bakoitzeko, herritar guztiok gure esku dagoena egiten ez badugu, asaldatutakoei gu amildegira bultzatzen uzten diegu. Beharrezkoa da jabetzea daukaguna defendatzea guztion zeregina dela, gure erosotasunetik zerbait arriskatzea dagokigula ahalegin eta sakrifizio handia eskatu zigun hura defendatzeko eta hobetzeko”.

Ondoren, Ramón Ibarrolak luma hartu zuen berriro bere sindikatuko buruzagiei gogorarazteko oso ondo zegoela Irakeko gerraren aurka manifestatzea, baina Ibarretxe Planak edo Zangozako bi polizia nazionalen hilketak garrantzi bereko edo handiagoko mobilizazioak eskatzen zituztela. ETaren biktimek hainbeste urtetan jasan zuten ahanzturagatik atsekabetuta, komunikatu proposamen bat ere aurkeztu zuen Comisiones Obrerasek Iruñean egin zuen bilera handi samar batean. Testuan nolabaiteko utzikeria aitortzen zuen iraganean, eta laguntza handiagorekin konpentsatzera animatzen zuen, baina haren ekimenak ez zuen arrakasta handirik izan.

Etxarri Aranatzen, Ramón Ibarrola izan zen Ulyararren etxeko fatxada urdin argiz pintatzeaz arduratu zene-tako bat, bertaratutakoek gero esku zuriak estanpatzeko aukera izan zezaten. Egitekoa ia anekdota bat izan zen,

nahitaez klandestinoak ziren kartel, pintada eta pegatinez betetako biografia batean.

Nolanahi ere, bere sindikatu-bataila zaharrek iragan oso urruneko oihartzuna izango zuten berak margotutako horman esku-ahurrak markatuta utzi zituztenetako batzuen belarrietan: batzuk jaio ere ez ziren egin ETak Jesús Ulyar hil zuenean. Beraz, Ramón Ibarrolaren edo Sierra jeneralaren ondoan ibili ziren, jakin gabe bien banakako historiek harreman zuzena zutela haiek institutuan ikasitako Historiarekin.

Etxarri Aranatzera joan ziren gazteen artean Nafarroako Unibertsitate Publikoko ikasleak eta lizentziatuak zeuden. Batzuk Grupo Universitario taldekoak ziren. Talde hori muturreko nazionalismoak sustatutako Ikasle Abertzalearen presentzia oldarkorrari aurre egiteko jarri zuten abian.

Bizikidetzaz ez da inoiz erraza izan zentroan, eta José María Aldayaren bahiketan sortu zen Bakearen Aldeko Koordinakundearen taldeak ere bere hitzorduetako askotan eutsi egin behar izan zion kontramainfestazioari. Horregatik, meritu berezia izan zuen Grupo Univeritariok Gotzone Morarekin antolatu zuen mahai-inguruak, beharbada ikastetxe bat askatasunik gabeko espazio bihur daitekeela adierazten duen lekukotasunik adierazgarriena. Ekitaldi hartako ekimenean zerikusi handia izan zuten Eduardo Prietok eta David Sáizek. Biak 2004ko urtarrilaren 24an izan ziren Etxarri Aranatzen, eta hizlaria agurtu ahal izan zuten berriro.

Hain zuzen ere, Gotzone Moraren eskuak izan ziren Maiza kaleko etxetzar zaharra *zikindu* zuten lehenak. Soziologiako irakaslea Euskal Herriko Unibertsitatean, agian denbora izan zuen ondorioztatzeko zeharkatu berri zuen Sakanako herri ilun hura bere eguneroko bizitza garatzen ari zen paisaiaren irudikapen handiagoa zela. Behin baino

gehiagotan kontatu izan duen anekdota batek oso ondo laburbiltzen du campuseko jardunaldien tonua. Edozein egun izan zen, klasean. Lan bat enkargatu zien bere ikasleei, eta hauek eman egin zioten ikasgelatik irten aurretik. Sei edo zazpi geratzen ziren, haietako bat hurbildu, eta esan zion: "Hemen duzu nire azterketa, baina, gainera, azaldu nahi nizuke, buruzagi sozialista izateagatik, Euskal Herriaren etsaia zarela, oztopo bat gure nazioaren independentziarako, beraz, akabatu beharrekoa". Gotzone Morak lanak jasotzen bukatu, sosegua berreskuratu eta korridorera irten zen, non bizkartzainak zain baitzituen. Komatxo arteko esaldia zuzendu zion gaztea emigranteen semea zen. Beste edozeinena balitz bezala zuzendu zuen azterketa, eta, bere ustez, merezi zuen nota jarri zion: bikain.

Ezkondua, hiru seme-alaben ama, Getxoko Udaleko zinegotzi sozialista, Gotzone Morak beretzat gorde zitzakeen bai hori bai beste hainbat pasarte, baina ez, nahiago izan du ezagutzera eman, Euskal Herriko zenbait fakultatetan egunerokoa nolakoa den jakitera emateko. Arrazoi beragatik, behin eta berriz eta modu irekian salatu du EHUK ETArri ordaintzen dion *iraultza zerga*, presoei era guztietako erraztasunak emanaz. Baliteke Vicente Nazábalak, Jesús Ulayarren hiltzaileak, gaur egun Iruñean diharduen abokatuak, bere tituluaren zati bat harreman on horri zor izatea. Grupo Universitariok gonbidatuta NUPen eskaini zuen hitzaldian, bere karreretako azterketak eta irakasgaiak leku ezezagun batean egonda gaintitu zituzten taldeko aktibisten kasuak kontatu zituen Gotzonek.

Duela pare bat urte Pablo Ordaz *El País* egunkariko kazetariarekin hustu zuen barrena. Bere erantzun desinhibituak "Zoaz ala isildu!" izeneko erreportaje batean agertu ziren, eta norberaren uste sendoekin eta askatasunarekin kontsekuentea izaten saiatzen garenean edozein

egun gogorra izan daitekeela erakusten dute: "Errekto-reak esan izan dit: 'Zuk aukeratutako hirira joan zaitezke, edo, nahiago baduzu, etxean geratu, neuk eramango dizut soldata'. Ezetz erantzun nion, ez dudala erbestera-tuen zerrenda luzean sartu nahi. Zenbat irakasle joan dira dagoeneko? Hogeitahogeita hamar agian? Eta okerrena da ez dizula soilik zure bizitza profesionalean eragiten: badi-tut lagunak nirekin bazkaltzera irten nahi ez dutenak, eta hori oso gogorra da. Jendeak beldurra dauka eskoltekin fakultatean sartzen ikusten nauenean, ETAk ni hiltzea erabakitzen badu. Ez dakizu nola sentitzen dudan bakardadea. Ni, fakultatean ezaguna naizena hormekin ere hitz egiten dudalako, abandonatua sentitzen naiz. Batzuetan oi-hu egiten didate. 'Espainiar zikina, zoaz Espainiara!'. Lehengoan ikasle bat etorri, eta esan zidan: 'Beldurra pasatzen duzu, e?'. Bizkartzainek begiradaz eskatu zidaten ez erantzuteko, eta aurrera jarraitu nuen, hori beste bat baita: erantzuten badiezu, zure kideek ere jarrera gaitzes-ten dizute eta haiek probokatzen ari zarela leporatzen dizute. Egoera hau munstrokeria bat da. Zomorro arraro bat sentitzen naiz. Iruditzen zait askorentzat ni naizela arazoa, eta ez ETA".

Etxarrin, nahiz eta ordu batzuetan bakarrik izan, Gotzone Morak bere eguneroko nahigabeak konpentsatu ahal izan zituen Jesús Ulayarren omenaldira joan zirene-tako askok eman zioten animo eta maitasunarekin, hain ezberdinak elkarren artean, baina denak bere kausa bera-rekin modu batera edo bestera.

Egun hartan Libertad Yaren deialdiarekin bat egin zutenen historiek liburu honetako orrialdeak biderkatu ahal izango zituzten eta deskribatutako gertaerei xeheta-sunak eta ñabardurak gehitu, baina garrantzitsuena aska-tasunerako espazio berri bat irabazteko nahia izan zen.

VÍCTOR MANUEL ARBELOA PASEO BAT ETXARRITIK

Víctor Manuel Arbeloak alde zaurretik parte hartu zuen Jesús Ulyarren omenaldian. 2004ko urtarrilaren 19an, Libertad Yak sustatutako hitzordurako bost egun falta zirenean, Etxarri Aranatzeko kaleak eta inguruak zeharkatu zituen alkate ohiaren bi seme zaharrenekin, Jesúsekin eta José Ignaciorekin. Txangoa, aldi berean, hirigunetik, historiatik eta bere biografiatik egindako ibilaldia izan zen, askatasunaren kausari hain lotua beti ere. Ekimenaren emaitza egun batzuk geroago argitaratu zen *Diario de Navarra* egunkariaren orrialdeetan.

Ibilbide luzeko idazle, historialari, poeta eta politikaria da, eta bere Václav Havel miretsiak New Yorkeko Unibertsitatetik honoris causa doktoretza jaso zuenean esandako hitzak transkribatu ditu noizbait. “Politika –azaldu zuen Txekiako orduko presidentek– giza jardueraren arlo bat da, non bide desonestoen bidez aurrera egiteko tentazioa beste batzuetan baino indartsuagoa izan daitekeen, eta, ondorioz, giza osotasunaren eskaria handiagoa da”. Eta gaineratu zuen: “Ez da egia pertsona idealistek politikarako balio ez dutenik. Bere idealekin batera pazientzia, begirunea, neurriaren zentzua eta besteekiko ulermena izatea besterik ez da behar. Ez da egia sentsibilitaterik gabeko pertsonen, zinikoen, harropuztekin, hantusteen edo gatazkatsuekin bakarrik izan dezaketela arrakasta politikan”.

Víctor Manuel Arbeloak beldurrik gabe begiratu ahal izango lioke bere buruari hitz horien ispiluan, Havelek aipatutako ezaugarriak doitasunez egokitzen zaizkiolako bere ibilbide luzeari. Frankismo berantiarreko urteetatik

hasita, berak eta beste batzuek Nafarroako Alderdi Sozialistaren birfundazioa sustatu zuten, bere aro instituzionala pasatu —Nafarroako Parlamentua, Europako Parlamentua...— eta laurogeita hamarreko hamarkadan bere alderdia pitzatu zuen krisialdiarekin amaiera jarri zioten. Etapa desberdin eta errepikaezinak izan ziren, eta, bere kasuan, askatasunaren eta Nafarroaren defentsaren izendatzaile komuna izan zuten beti. “Politika, batez ere, gutako bakoitza eta mundua onerako aldarazteko artea da”, zioen Václav Havel, eta hori da beti berak gutxi gorabehera kontzienteki nahi izan duena. Baita Etxarri Aranatzera itzultzea erabaki zuenean ere, Jesús Ulyarren bizitza eta eredu aldi berean deskubritzeko.

Barruan daraman ikerlariak ez zuen bibliografia edo artxiborik behar izan bidaia haren aurrekariak dokumentatzeko: nahikoa izan zuen bere aurreko bisitak buruz errepasatzea, herriak azken hogeita hamar urteetan izan dituen aldaketen laburpen adierazgarri batekin topo egiteko. 1976an, adibidez, Elizaren doktrina sozialari buruzko ikastaro batean parte hartzeraz joan zen herrira. Ideia parrokiatik abiatu zen, garai hartan Tomás Lizarraga zen parrokiaren arduraduna, eta saioak parrokiako zineman egin ziren. Berak egoera politikoari buruzko mahai-inguru batean parte hartu zuen, eta publikoak une hartako tentsioak “argi eta garbi” islatzen zituela ikusi zuen oholtzatik. Jesús Ulyarrek alkatetzari uko egin zion hilabete batzuk lehenago, eta oraindik hiru urte falta ziren garai demokratikoko lehen udal hauteskundeak egiteko, baina nazionalismoaren presioa zerion jada herriari poro guztietatik. Eta ez bakarrik Etxarrin. Giroa sukoia zen leku askotan, eta Víctor Manuel Arbeloak bere indar eta bertso guztiak jarri zituen bakearen zerbitzura. Urte hartan bertan, iragan hurbileko oztopo ia gaindiezinaz jabetuta, Julio Caro Baroja, Gabriel Celaya, Blas de Otero, Carlos

Garaikoetxea edo Tomás Caballeroren sinadurekin bat egin zuen Juan Carlos errege izendatu berriari zuzendutako gutun batean. Gutunak amnistia osoa eskatzen zuen aho betean, odol-delituen egileak baztertu gabe. “Gure herriaren etorkizunaz sakonki kezkatuta”, zioen testuak, “urte askoan arazoak konpontzeko ahalegin alferrikako batean temati aplikatutako politika errepresiboaren porrotaren lekuko izan gara. Indarkeriaren zurrunbiloaren aurrean, konponbide demokratikoan sinesten dugu, eta, horretarako lehen neurri gisa, amnistian”.

Baina alderdi politiko legeztatu berrien arteko kointzidentziak ia ez ziren hortik igaro. Bidali eta gutxira, 1977ko urtarrilaren 16an, EAJk 1931ko uztailaren 14ko Lizarra berria bihurtu nahi izan zuen Etxarri Aranatz. Hau da, Arbeloaren beraren hitzetan, “euskal udal boterearen toki enblematico bat”. Ez zuen lortu, Gobernuak deialdia debekatu zuelako eta udal-ordezkarien presentzia eskas samarra izan zelako. “Hala eta guztiz ere —idatzia du—, osoko bilkuren udal aretoan egindako bilera sutsu hartan, argi eta garbi iragarri eta aldarrikatu zen euskal nazionalismo independentistak hurrengo urteetan egingo zuena”.

Politikan eta erakundeetan ibiltzeak ikuspegi pibilegiatua emango zion apur bat geroago, trantsizioaren urte sumindu haietan pil-pilean zeuden sakoneko gaiak hautesmateko. 1988an idatzi zuen “La resistencia de los navarros” izenburuko artikulua batean, honela laburbildu zuen: “Garai haietan ETAk erruz hiltzen zuen, eta Herri Bata-suna Nafarroan zehar hedatzen zihoan eta Foru Parlamentura joaten zen. Handik, une dramatiko batean, kanporatu egin behar izan nituen, denok etxera ez joateko. *Nafarroa Euskadi da* borrokarako oihu bihurtua zen, beren burua aurrerakoi edo ezkertiar deitu nahi zuten guztiek oihukatua, faxismoaren, erreazioaren eta kontserbadurismoaren aurka borrokatu nahi zutela zioten guztiek oihukatua”.

EAJk Nafarroaren gainean zuen “obsesio”ak –gaineratzen zuen– amesgaizto baten neurria hartu zuen Carlos Garaikoetxea Eusko Jaurlaritzaren buru izan zen garaian.

1979ko otsailaren amaieran, Jesús Ulyarren hilketatik hilabetera, Víctor Manuel Arbeloa Etxarrira itzuli zen hauteskunde-ekitaldi batean parte hartzeko. Bera zen orduan PSOEn hautagaietako bat. Bilera herriko erdiguneko taberna batean egin behar zuten, baina boikota egiteko prest zeuden dozenaka lagunak inguratu zuten lekua. Zuhurtziaz, mitinaren sustatzaileek bertan behera uztea erabaki zuten. Antzeko zerbait gertatu zitzaizen UPNko zenbait kideri ere, sortu berri zuten alderdiaren programaren berri eman nahi zutenean. Orduetik, Nafarroan gehiengoak duten bi alderdietako bat bera ere ez da aurkeztu herriko udal hauteskundeetan.

Historialari eta idazle gisa landu zuen alderdiak handik denbora batera itzultzera bultzatu zuen, Arturo Campiónen *Blancos y Negros* eleberri sektarioaren pertsonaiak eta gertakariak kokatzeko. Orduan, “Gipuzkoako gaztelau gaizkileen” aurrean altxatutako bastida zaharreko kaleak eta auzoak zeharkatu zituen. Hain zuzen ere, historia-liburu batzuek 1312an kokatzen dute Etxarri Aranatz hiribilduaren sorrera, “bertako jendeak” Enguerand de Villers gobernadoreari bizilagunengandik babes-tuko zituen oholesi bat eraikitze eskatu zionean, inguruak etengabe erasotzen tematuta baitzeuden. “Gobernadoreak populazio-gutun bat eman zuen, zabaltasun eta pribilegio nabarmenak zituena (nahiz eta biztanle, kapare eta laborarien gizarte-egoerari eutsi) eta udalerrriaren gobernurako beharrezko egiturez hornitua”, Luis Javier Fortún historialariak azaldu duenez. Ekimena gorabehera, ez ziren gutxitu gipuzkoarren erasoak. 1351n, Karlos II.ak pribilegio berriekin osatu zuen 1312ko gutuna, eta harrizko harresi bat eraikitzeari ekin zion, herria benetako gotorleku

bihurtzeko. “Beharbada, harrezkero hasi ziren Iruñeko forua erabiltzen hiribilduan”, menturatu du Fortúnek.

Campiónen pertsonaien atzetik egindako ibilaldi hartan, Víctor Manuel Arbeloa egiaztatu zuen ETAn aldeko pintadak eta leloak ugariak zirela herriko kaleetan. “Are ugariagoak eta sendoagoak” aurkitu zituen lagun batzuekin Nafarroa Oinezen ospakizunera joan zenean: kale nagusia “preso etakideen erakusketa eta gorespen bihurtuta” ikusi zuen. “Herri batzuek ETAn okupatuta dirudite”, idatzi zuen 2003ko abenduan, leku jakin bat aipatu gabe, baina segur aski Ulyarren aberri txikia gogoan hartuta. Eta bere baieztapenaren zergatia azaltzen zuen: “Aste, hilabete eta are urteetan zehar, pintada izugarriak egon dira, besteren bandera eta ikurrak, txotxongilo nazkagarriak, herriko jaietan iseka makabroak, ehunka bide seinale ezabatuak edo suntsituak gaztelan idatzita egoteagatik. (...) Munduko beste edozein lekutan sezesio ahalegin terrorista edo fanatiko orok borondate patriotiko sendo eta aitortu baten aurka talka egiten duen bitartean, hemen, momenturik onenetan ere, ‘askatasunaren alde’ baino ez gara ari lanean eta borrokan, horrela, era abstraktuan esanda, zerbaitetan eta norbaitentzat gorpuzten ez den askatasun bat balego bezala”.

Etxarri Aranatzera joan zen beste batean, Dakar-en (Senegal) ezagutu zuen lekaimen baten familia bisitatzerako, jada Europako parlamentari zebilen garaian, norbaitek autoko argiak txikitu zituzten.

Ez zen erraza izan 2004ko urtarrilaren 19ko bisitaren aurrekarietatik ihes egitea. Arratsalde hotz eta eguzkitsuak Aralar eta Satrustegi mendilerrotako elurra bereizteko aukera ematen zuen, herri barruan berriro aurkitu zuen pintada-galeriaren paisaia-aringarri gisa. Pintada horietako asko bere artikuluan aipatuta agertuko ziren: “Amnistia”, “Gora ETA”, “Presoak kalera”, “Diario de

Navarra» svastika batekin batera, “Policía asesina”, “Hau ez da Espainia» edo «Luis askatu». Luis Mariñelarena herriko bizilaguna zen, Fernando Buesaren eta Jorge Díaz ertzainaren hilketagatik zigortua.

Víctor Manuel Arbeloa eta bere bi gidariak eskola nazionalen orube polemikotik igaro ziren. Gaur egun, “Ulayar alkateak nahi izan zuen bezala”, bertan daude frontoia, kafetegia, liburutegia eta jubilatuen behin-behineko etxea.

Gertu zegoen Eusko Alkartasunaren *alkartetxe*ari ere erreparatu zioten – “EA-PNV abertzale faltsuak zarete”, zioen pintada batek –, udaletxera hurbildu ziren – Bautista Barandalla presoaren oroigarri bat zuen fatxadaren bi aldeetan –, Malkarramendi eta Aldapasoro auzo berriak zeharkatu zituzten, eta industrialderaino iritsi ziren, errepide zaharrean zehar. Han “Ufesa goiztiarra nagusitzen zen, gaur egun Siemens taldearena, bere bi solairuekin, zeinaren egonkortasunaren eta iraunkortasunaren alde hainbeste lan egin baitzuen Ulayar alkateak”.

Hilerrian kanpoko horman margotutako pintada batek egin zien harrera: trikornio bat ixa batekin ezabatua, eta, haren ondoan, “alde” interjekzioa. Kanposantuaren barruan, Víctor Manuel Arbeloa hunkitu egin zen alkate ohiaren gorpuzkiak laguntzen dituen epitafioarekin (lehen pertsonan) eta haren seme-alabek euskarazko testuaren azpian jarri zuten esaldi ebanjelikoarekin. Inguruko hilotzetan, argazkien eta sinbolo erlijioso, lokal edo profesionalen artean, berehala aurkitu zuen Euskal Herriko mapa bat, barruan ETAREN anagrama zuela.

Ondoren, herrigunera itzuli ziren, Mundiño auzora, eta Jesús Ulayar Liciaga jaio zen hiru solairuko etxea bisitatu zuten, non bere gurasoek gobernatutako Zirkulu Katolikoa egon baitzen. Pasealekuaren azken etapak krimenaren agertokietara eramane zituen: Maiza kaleko 4.

zenbakira, hamahiru urteko Salvador Ulayarrek hiltzaileen atzetik zeharkatu zuen plazara eta hiltzaileek herritik urruntzeko hartu zuten ibilbidera.

Lizarrustira daraman errepidetik urrundu zirenean herritik, Víctor Manuel Arbeloak San Donatoren magalak estaltzen zituzten elur erori berrietara begiratu zuen berriz. Begirada haren zergatia bere artikulua azken paragrafoan azaldu zuen: “Zerbait garbia ikusi behar dut, zerbait aratza, horrenbeste krudelkeria, basakeria eta giza degradaziotik urrunduko nauena”.

SANZ BIURRUN AHIZPAK 25 URTE CARLOS GABE

Jesús Ulayar Liciaga ETAk Nafarroan 1979an hil zituen lau pertsonetako bat izan zen. Herrialde osoan berunezko urte hartan izandako 85 biktimetatik lehena Francisco Berlanga Robles izan zen, 2004ko urtarrilaren 24an Etxarri-Aranatzen ere omendua. Ondoren, Pedro Fernández Serrano eta Carlos Sanz Biurrun hil zituzten.

Pedro Fernández, Salamancako herri txiki batean jaioa eta Mañerun urte batzuk eman ondoren Iruñera iritsi zena, Moicano kafetegiaren jabea zen, Navarro Villoslada kalean, Gobernu Zibiletik oso metro gutxira. Establezimendura poliziak eta funtzionarioak joaten ziren, eta ugazaba behin baino gehiagotan mehatxatu zuten haiek artatzeagatik. 1979ko apirilaren 5ean, terroristek bomba bat ezkutatu zuten zerbitzuetako zisterna batean. Lehergailuak 23:30ean egin zuen eztanda, itxi aurretik Pedro Fernández komunak aztertzen ari zenean hain zuzen ere. 29 urte zituen, Raquel Martínez Aubanekin ezkondata zegoen, Esnozekoa, Erroko bailaran, eta lau eta bost urteko bi seme-alabaren aita zen.

Carlos Sanz Biurrun Poliziako Goi Mailako inspektoreak dozenaka kafe hartu zituen Moikanon. Pedro Fernándezen heriotzak sakonki hunkitu zuen, gainerako bezeroak bezala. Sei hilabete geroago, urriaren 8an, ETako bi pistolarik tiroz josi zuten Labriteko Jaitsieran, etxetik oso gertu. Teresa Ilarreguirekin ezkondata zegoen, zeina 1992an hil baitzen gaixotasun baten ondorioz.

Carlos Sanzek bi ahizpa adingabe zituen: María Elena eta Paquita. Bigarrenari hiru aste baino ez zitzaizkion geratzen erditzeko atentatua gertatu zenean, eta medikuak

etxean geratzeko aholkatu zion. Beraz, ezin izan zen San Migel parrokiako hiletara joan, ezta ur-jasa handi baten erdian egindako ehorzketa jendetsura ere. Valiumeko pilulekin lortu zuen bere haurdunaldiaren amaierara iristea.

Aldiz, Sanz Biurrun ahizpek ez zuten Etxarri-Arnatzen 2004ko urtarrilaren 24an antolatutako ekitaldietako bat ere galdu. Ulayartarrak ezagutzen zituzten, Terrorismoaren Biktimen Elkartearen hainbat bileratan topo egin zutelako eta Zizur Nagusian bizi den José Ignacioren bizilagunak zirelako. Mikrofonotik bertaratutakoak familiaren etxeko fatxadan eskuak estanpatzera animatu zituztenean, Paquita eta María Elena hurbildu egin ziren, eta beren esku-ahurrak markatuta utzi zituzten, beste pertsona ezagun eta ezezagunenekin batera. Esku haiek eurenak ziren, baina 25 urte lehenago eraildako polizia eredugarria ere irudikatzen zuten nolabait, “funtsean gizon on, ireki eta ulerkorra, beti adeitsu eta atsegina”, krimena gertatu eta hurrengo egunean *Diario de Navarraren* lehen orrialdean argitaratutako azalpen biografikoaren arabera. Jesús Ulayarri egindako omenaldian, María Elena eta Paquitaria saihestezina gertatu zitzairen anaiaren oroitzapenak berritzea.

Carlos Sanz Biurrun Gendulainen jaioa zen, Zizur Zendeako antzinako jaurerri batean, Iruñetik hamabost bat kilometrora. Gurasoek jabearen zerbitzura lan egiten zuten jornalari gisa, eta bera arrebekin batera hazi zen, itzaltzeko zorian zegoen landa-giroan. San Andres parroikia zaharra eta bost mende lehenago Francés de Ayanzarena izan zen almenadun jauregia mantentzen ziren oraindik, baina lekua beste garai batzuetako bizitasuna galtzen zihuan: eskola hustu egin zen, bideak haurren ahotsik eta lasterketarik gabe geratu ziren, eta zenbait etxek pitzadurak hazten ikusten zituzten, Potasaseko meategiek isilean lurpean zabaltzen zituzten dardarak zirela eta.

1953an, Carlos Iruñeko elizbarrutiko seminarioan sartu zen. Hamahiru urte zituen, eta bere promozioan Jesús Labari, gaur egun Iruñeko San Lorentzoko parrokoa dena, edo Martín Sanz Belarra, Bakedanokoa, zeuden. Azken honek beso bat galdu zuen 2004ko martxoaren 11n Madrilen izandako atentatuetan. Haiek bezala, Filosofia eta Teologia ikasi zuen urteetan zehar, ordenatzea erabakita, baina une batean ez zuen argi izan, eta “nahiago izan zuen utzi, apaiz txarra izan baino”, arrebek diotenez.

Irakasle titulua lortzeko egindako ikasketak baliozkotzea pentsatu zuen orduan, baina polizian sartu zen Astraingo ezagun batekin zuen harremanak haren urratsak jarraitzeko aukera planteatzera eramanean. Ahizpek gogoan dute ilusio handiz eragiten ziela bizikletaren pedalei Iruñeko Txantrea auzora bidean, han pres-tatu baitzituen sarbide-probak.

1962an sartu zen kidegoan, eta Bilbo izan zen bere lehen destinoa. ETA iraupen laburreko pintaden eta pankarten bidez bere burua ezagutzera ematen saiatzen zen talde subertsibo bat baino ez zen. Historiako liburu batzuetan azaltzen denez, taldeak antolatu zuen lehen atentatu serioa gudaroste nazionala deiturikoaren gudari ohiez betetako tren bat errailetik ateratzea izan zen, 1961eko udan. Konboia Donostiara zihuan, uztailearen 18a ospatzeko antolatu ziren ekitaldiak zirela eta. Hiru urte lehenago gazte nazionalisten artean sortutako erakundeko zenbait kidek trenbideko tirafondo batzuk kendu eta errailak lotzen zituzten bridak askatu zituzten, baina trenbideak zailtasun handirik gabe osatu zuen aurreikusitako bidaia. ETAREN ingurunean idatzitako zenbait testuren ondorioz, eraso zapuztu hura kolektiboaren “jardueren” jendaurreko aurkezpena bihurtu zen, baina gaur egun onartzen da 1960ko ekainaren 27an Donostiako Amara geltokian eztanda egin zuen bomba ETARI ere zor zaiola.

Lehergailuak –bere garaian, komunikatzaile anonimo batek ustezko DRIL (Directorio Revolucionario Ibérico de Liberación-Askapenerako Direktorio Iraultzaile Iberiarra) izeneko bati egotzi zion— Begoña Urroz Ibarrola neska-toaren heriotza eragin zuen, ziurrenik talde terroristaren lehen biktima. Era berean, 1959ko abenduan ETAk hiru etxeko-lehergai jarri zituen “sinbolikotzat” jotako beste hainbat helburutan: Arabako Gobernu Zibila (“Espainiako Estatuaren ordezkari gisa”), Bilboko polizia-etxe bat (“errepresioaren ordezkari gisa”) eta Mugimenduaren prentsa-katekoa zen Santanderko *Alerta* egunkaria (“etsai ideologikoaren ordezkari gisa”).

Carlos Sanz Biurrunek interes handiz entzun zituen aipatutako gertakariak Bizkaiko hiriburuan egon zen bitartean. Bere 22 urteetako gogo eta ilusioak ezinezko egiten zuen aurreikustea bere burua “euskal erresistentzia” bezala definitzen zuen talde hark, eta bere burua Indotxinako, Aljeriako, Angolako edo Vietnamgo ispiluetan ikusten zuela esaten zuenak, urte batzuk geroago bizia kenduko ziola.

Berehala itzuli zen Iruñera, eta Ikerketa Kriminaleko Brigadan sartu zen, egungo Polizia Judizialeko taldean. Hiria nahiko lasai zegoen urte haietan, eta agente gazteak bere izenez ezagutu zituen polizia-etxeko ziegetan ibiltzen ziren gaizkile asko. Haietako batzuekin adiskidetasunetik hurbil zegoen harremana ezarri zuen.

Anaia baino hamar urte gazteagoa den María Elena Sanzek gogoratzen duenez, inoiz kalean gurutzatu izan zuen atxiloturen bat zeraman bitartean. Pakita izan zen, nahi gabe ere, munta gutxiko lapur haietako batek ihes egitea eragin zuena. Descalzos kaleko Domingotarrenean zebilen barne ikasle gisa, eta egun batean, jolas-garaian, beste kide batekin hurbildu zen Gazteluko Plazara. Han zegoela, Carlos ikusi zuen, beste bi lagun ondoan

zebilela, eta korrika joan zen hura besarkatzera. Bere agerpenak talde txikiaren martxa nahasi zuen, eta erdian zihoan “mutiko gaztea” korrikari eman zitzaion. Carlosek eta bere lagunak ezin izan zuten harrapatu. Paquita kezkatuta geratu zen, baina agenteek garrantzia kendu zioten gertatutakoari. “Lasai, horrek ez du berriro egingo”, esan zioten. Pasadizo horiek, anaia zaharrenari zioten maitasun neurrigabea berritzen dituztenean, María Elenak eta Pakitak ondorio berarekin amaitzen dute beti beren kontaktuzuna: “Ezin harroago geunden berataz”.

Guztiarekin, Carlos Sanz Biurrunek eta brigadako beste agenteek tamaina ertaineko hiri batek izan dezakeen delinkuentziari neurria hartzen zioten bitartean, lehen-txeago Donostiako edo Bilboko polizia-etxeetan alarmak piztu zituen erakunde klandestinoak Iruñera ere iritsi zela erakusten hasi zen. 1964ko abenduaren 22an, 3:15ean, lehergailu batek eztanda egin zuen Erorien Monumentuan, Rodeznoko Kondearen plazan. Egileek bi karga jarri zituzten, baina batek bakarrik funtzionatu zuen. Esparrua, gainera, atentatuaren zergatia azaltzen zuten esku-papez josita agertu zen, baita hura ideologikoki babestu nahi zuten pintadez ere. Horietako batek honela zioen: “Nafarroa nafarrentzat”. Eta beste batek: “Jainkoa-Aberria-Erregea = Opioa”. Kalte materialak urriak izan arren, egun batzuk behar izan ziren eztanda oihartzuna itzaltzeko. *Iratxek*, ETAk apur bat lehenago Foru Erkidegoan jarduteko sustatu zuen taldeak, bere gain hartu zuen eraso. *Iratxek* izen bereko aldizkari bat banatu zuen Iruñeko, Lizarrako eta Erriberriko pisu eta atarrietan, eta 18 hilabeteren buruan bere izena alde batera utzi zuen ETArekin “ofizialki” bat egiteko. Arduradunek, orduan, komunikatu batean azaldu zuten bat egitea “ikuspuntuen erabateko bat etortzeari” zor zitzaiola, baina neurria propagandistiko izan zen, bi erakundeak gauza bera baitziren jaio zirenetik.

1965eko urtarrilaren 16an, ia *Iratxeren* testua argitaratzearekin batera, zenbait polizia-agente aurreko astean auzi-ihesean epaitu zuten Jokin Garate ETako Algortako militantearengana hurreratu ziren Iruñeko erdigunean. Funtzionarioek dokumentazioa eskatu zioten, eta gazteak ihesari ekin zion. Atzetik zihoazkion agenteek armak erabili zituzten, eta tiro batek izterrean harrapatu zuen Garate. Ekintzailea atxilotu egin zuten. Seguruenik, Nafarroan ETako kide baten eta segurtasun indarren artean izandako lehen liskarra izan zen.

Handik bi astera, otsailaren 2an, poliziak Christianne Etxaluz frantziar gaztea atxilotu zuen Elizondon. Etxaluz *Enbatako* militante bat zen—1963an Pirinioez bestaldean sortutako kolektibo bat, ETaren gertukoa—, eta Iruñera zihoan, eskolara, Nafarroako Unibertsitatean egiten baitzitu ikasketak. Erorien Monumentuaren aurkako atentatuaren parte hartu izana leporatu zioten.

Carlos Sanz Biurrunek lehen lerroan bizi izan zituen atxiloteta haiek, baita 1969ko urtarrilaren 5ean izandako jazoera nabarmena ere. Bi hilabete lehenago, poliziak Arantza Arruti Odriozola atxilotu zuen, erakunde terroristaren arduraduna Foru Erkidegoan. Gaztea Iruñeko espetxera eraman, eta bertan ingresatu zuten. Haren senarra, Gregorio López Irasuegui —taldeko militante nabarmenetako bat— eta Javier Izco de la Iglesia —Melitón Manzanas hil zuten tiroen egilea izatea egotzi zioten— kartzelara joan ziren hura askatzeko asmoz. Biak armatuta zihoazen, eta funtzionarioei aurre egin zieten, baina azken hauen tiro batek birikan jo zuen Izko, larri zaurituz. López Irasuegui ere atxilotu zuten. Hilabete batzuk geroago, Arruti, López Irasuegui eta Izko Burgosko Prozesuaren protagonistetako hiru bihurtu ziren.

1969ko urte hartan bertan, garrantzi handiko beste gertakari bat jazo zen: apirilaren 6an, Aberri Eguna

ospatzearekin batera, EGiko (EAJren gazteria) bi militante hil egin ziren Ostiz inguruan, Ultzama haranaren ondoan, Morris baten barruan prestatzen ari ziren lehergailuak eztanda egin zuenean. Joaquín Artajo Garro eta Alberto Azurmendi Arina ziren hildakoak, Iruñekoak biak. Artajo ETAn sartua zen dagoeneko jazoera gertatu zenean.

Carlos Sanzek ezin izan zion kezkatzeari utzi, deskribatutako gertaeretan igartzen zen ETako kideen presentzia gero eta handiagoa zelako. Bere senideek Irakasle titulua baliatzeko eta norabide profesional berri bat hartzeko aukera iradoki zioten, baina berak nahiago izan zuen polizia izaten jarraitu. “Horrekin gauzak konponduko balira”, esan ohi zuen lana aldatzeaz hitz egiten ziotenean. 1972ko martxoaren 6an Ahumadako Dukearen monumentuaren aurka lehergailuz egindako erasoak eta 1973ko urtarrilean Felipe Huarte industrialaren bahiketak ere ez zioten iritzi aldaketarik ekarri. Atxilotuengatik kezkatzen jarraitu zuen, haiekiko interesa zuten senideei komisarian laguntzen eta eskatzen zizkieten mesede guztiak konpontzen saiatzen, bere esku egon ala ez.

1977ko azaroaren 26an Joaquín Imazi bizia kendu zion atentatuak bere kezka eta gertu zeudenena areagotu zituen. ETaren hilketak areagotzen hasi ziren urte haietan, eta María Elena arrebak oraindik gogoan du Telediarrioak krimen berri bat iragartzen zuenean barruan pizten zitzaion bertigoa: “Ez dezatela esan Carlos, ez dezatela esan Carlos”, errepikatzen zion bere buruari.

Garai hartan, ikuskatzailearen amak hemiplegia izan zuen, eta bi hilabetez egon zen ospitaleratuta Nafarroako Ospitalean. Berak tartea bilatzen zituen egunero zentrorra hurbildu eta janaria emateko. Askotan topo egin zuen arrebekin edo koinatuekin, eta koinatuek ezinbestean ikusi zituzten Carlosek eguneroko bizimoduari erantsi zizkion segurtasun-neurriak: eraikinetik irtetea edo autora

hurbiltzean, aurretik joaten zen beti, edozein presentzia arrarori adi.

Litekeena da Pedro Fernándezekin bere kezka partekatzea Moicanoko barran. Lokalaren jabeak jasotako mehatxuen berri eman zion poliziari, eta logikoa dirudi kafe-katilu batzuen inguruko elkarrizketa diskretuago bat aprobetxatuz gaiari berriro ekitea. Egia esan, bere emaztea, Raquel Martínez, kafetegian ere lan egiten zuena, ezin hobeto gogoratzen da Carlos Sanzez, jarri zizkion kafe ugarietz eta batzuetan bazkalostean erretzen zituen purutxoetz. Behin baino gehiagotan ikusi zuen senarrarekin hizketan, baina orduan ez zuen susmatu elkarrizketa horien arrazoietakoa bat erakunde terroristarekin lotuta zegoela, eta erakunde horrek bien bizitza moztuko zuela.

Carlos Sanz metodikoa zen, ohitura erregularrekoa, eta hiltzaileei ez zitzaien zaila egin egiaztatzea egunero itzultzen zela etxera, Tejería kaleko 28. zenbakian, 14:45ean. 1979ko urriaren 8an, Labriteko Jaitsieran itxaron zioten, eta tiroz josi zuten Seat 132 autoa aparkatu berritan. Tiroetakoa bik buruan jo zuten, eta beste batzuek bularrean. Berehala hil zen.

Detonazioek bizilagunak ohartarazi zituzten, eta batzuk gertakarien lekura agertu ziren, “25 urte inguruko” gazte bizardun bat ikusteko garaiz. Gazte horrek “lauki griseko” alkandora bat zeraman jantzita, eta besoak luzatuta zeuzkan, pistola oraindik beroarekin poliziari apuntatzen zion bitartean. Ia denek berehala identifikatu zuten lurrean odolusten ari zen gizona, dozenaka aldiz gurutzatu zirelako harekin, mila gauzari buruzko inpresioak trukatu zituztelako, maite zutelako. “Hura ikustean, gure kalean bizi zen polizia zela konturatu naiz”, azaldu zion auzokide batek prentsari. “Sarritan janzten zuen traje grisa zeraman. Oso adeitsua zen, eta agurtu egiten zuen pasatzerakoan. Txakur handi bat zeukan, eta umeek ondo ezagutzen zuten,

kalera atera bezain laster, berehala harengana hurbiltzen zirelako”.

María Elena Sanzi Labrit ondoan bizi zen lagun batek deitu zion. “Zure anaiak atentatu bat izan du –esan zion–, baina ez estutu, ambulanzia bat etorri baita eta eraman egin baitute”. Ziurgabetasuna barruan hozkaka zutela, Nafarroa Ospitalera joan ziren berehala bera eta senarra, baina iritsi bezain laster hondoratu zitzairen itxaropena: Carlosen gorpua Larrialdi Zerbitzuko gela batean zetzan.

Hil-kapera Gobernu Zibilaren tronu-aretoan jarri zuten. María Elena Sanzek ere barruan gertatutako eszena berezi bat du iltzatuta. Eraildako inspektorearen zenbait lagun haren gorpua beilatzen ari ziren, eta senide eta lagun batzuek isilean negar egiten zuten; orduan, itxura zarpaileko gizon bat sartu zen gelara, agian Carlosek noizbait atxilotutako gaizkile bat. Etorri berria hilkutxara joan zen zuzen-zuzenean, eta besarkatu egin zuen, esanez: “Nire aita bezalakoa zinen!”. Agerpenak doluaren formaltasuna hautsi zuen, baina han zeudenak ez ziren gehiegi harritu: denek ezagutzen zuten hiriko ohiko gaizkile askok hildakoari zioten maitasuna. Lotura horiexek azalduko zuten gero ijitoak urteetan zehar beren hilobira loreak eramaten aritzea.

Hileta elizkizuna Javier Lorentek ospatu zuen, urte batzuk lehenago Zizur Nagusiko parrokiaren bere ezkontzaren buru izan zen apaizak. Homilian Joan Paulo II.a gazte batek Irlandan esan berri zituen hitz batzuk aipatu zituen: “Inork ez diezaiola hilketari dei hilketaz beste hitz batez”.

Hileta-segizioak bi buelta eman zizkion Merinda-deen Plazari – orduan Mola jeneralarena zenari – hilerriko norabidea hartu aurretik. Ehunka lagun atera ziren kalera hildako poliziari azken agurra ematera, eta auto-karabana luze-luze batek hileta-furgoiari jarraitu zion Iruñeko

hilerriraino, non gorpuzkiak lurperatu baitzituzten. Hilo-biaren ondoan jarritako hamalau lore-koroek agerian utzi zuten, nolabait, Iruñeko hainbat eta hainbat bizilagunek defuntuari zioten maitasuna.

Ulayar anai-arrebek behin baino gehiagotan kontatu dute nolako zirrara eragin zien ikusteak nola *Chiqui*, etxean zeukaten txakurra, intzirika eta negarrez ari zen jabearen gorputz bizigabearen ondoan. Carlos Sanzen artzain alemaniarraren erreakzioa oso antzekoa izan zen. Animalia begi tristez gelditzen zen etxeko leku ezberdinetan aurkitzen zituen inspektorearen jantzien ondoan. Eta hilabeteetan zehar, Teresa Ilarreguik paseatzera ateratzen zuenean, beti esertzen zen hura balaz josi zuten puntu zehatzean, eta ez zegoen txakurra handik mugitzeko modurik.

Hala ere, 25 urte igaro behar izan ziren norbaitek polizia iruindarra krimenaren lekuan berriz gogoratzeko. 2004ko urriaren 9an izan zen. Etxarri-Aranatzen egin zuen bezala, Libertad Ya elkarteak ekitaldi zibiko bat deitu zuen Carlos Sanz Biurruni eta Pedro Fernández Serranori ETAk hil zituenean izan ez zuten omenaldia egiteko. Hitzordua Labriteko Jaitsieran izan zen, inspektorearen gorpua etzanda geratu zen leku berean. Eta Paquitak eta María Elenak bederatzi hilabete lehenago beren esku zuriak Ulayartarren etxean estanpatu bazituzten, orduan Salvadorrek, anai-arreba txikienak, eman zien lore sorta bana biei. Han zeudenen esker ona adierazten zuen hainbeste urtetako duintasunagatik, oinaze eta abandonuaren erdian.

AURKIBIDE ONOMASTIKOA

Abril, María Carmen, 155
Aguilar García, José, 155-162
Aguirre, Juan Mari, 74
Aizpún Tuero, Jesús, 147
Alcalde, Javier, 164-165, 193
Alcocer Jiménez, Jesús, 177-178
Aldaya, José María, 170, 172, 228
Apesteguía, Asun, 168
Aramburo, Pilar, 50, 80
Arbeloa Muru, Víctor Manuel, 139, 147, 232-238
Arnedo Urtasun, Beatriz, 196
Arregui Izaguirre, Joseba, 180
Arregui Letamendía, Rosario, 118
Arregui Maiztegui, Susana, 160
Arroyo González, Sebastián, 176
Arruti Odriozola, Arantza, 245
Artajo Garro, Joaquín, 246
Arteta, Aurelio, 215
Arteta, Iñaki, 218-223
Artolazábal, Eloy, 56
Arza Muñuzuri, Juan Manuel, 122, 181
Astráin, Jesús Ignacio, 147, 242
Atarés Peña, Juan, 160
Ayarra, Natalia, 200
Ayuso, María Luisa, 160
Aznar, José María, 150
Azpíroz, Javier, 58

Baena Martín, José Manuel, 92, 93
Baglieto, Ramón, 81
Balduz Calvo, Julián, 147
Barcina Angulo, Yolanda, 58, 104-107, 153, 190
Barros Ferreira, José Ricardo, 179
Beaumont Etxeberria, Iñaki, 103

Beiro, Juan Carlos, 197, 206, 207
Berlanga, Francisco, 44, 91-96, 210, 245, 240
Blanco Garrido, Miguel Ángel, 172-173, 188, 213
Borbón, Felipe de, 88, 181
Broseta Pont, Manuel, 122
Bueno Asín, Jesús, 122
Buesa, Fernando, 49, 56, 237
Burgo Tajadura, Jaime Ignacio del, 33, 204
Caballero Martínez, Ana, 145
Caballero Martínez, Javier, 150, 153
Caballero Martínez, José Carlos, 145
Caballero Martínez, María, 45, 210, 211, 213, 216
Caballero Martínez, Tomás, 145
Caballero Pastor, Tomás, 45, 56, 80, 84, 145-154, 187, 188, 189,
192, 211, 212, 215, 223, 234
Calleja, José María, 45, 80, 220
Campión, Arturo, 235, 236
Caro Baroja, Julio, 233
Carrero Blanco, Luis, 222
Casals, Pau, 43
Casanova Vicente, Francisco, 192-199
Celaya, Gabriel, 233
Cervera Soto, Santiago, 148
Chourraut Burguete, Javier, 151
Cuesta, Cristina, 163-165

Delclaux Zubiría, Cosme, 172
Delibes, Miguel, 88
Díaz Elorza, Jorge, 49, 223, 237
Díaz de Cerio, Gerardo, 168-170
Domínguez, Luis, 220
Domínguez Iribarren, Florencio, 118

Echarri, Blanca, 50, 83
Elías, Pilar, 81
Elola, Patxi, 81
Embid Luna, Julián, 55, 57
Erice, Javier, 146

Eseverri Chávarri, Juan Antonio, 93
Espada, Arcadi, 185, 186
Etxabbarri, Peio, 41
Etxabbarri Garro, Juan María, 104
Etxabe, Jon, 222
Etxabe Orobengoa, Juan José, 118
Ezpeleta, Eradio, 99, 149

Fernández Álvarez, Antonio, 156
Fernández de Garayalde, Andrés, 26
Fernández Serrano, Pedro, 240, 249, 247
Ferri Pérez, José, 156
Fidalgo, Ana María, 156
Forest, Eva, 223
Fortún, Luis Javier, 235
Franco Bahamonde, Francisco, 23, 76, 102, 146

Gabeiras Montero, 180
Galdós Arsuaga, Mercedes, 117, 157, 175
Galletero, Alfonso, 218
Gandhi, 167
Gangoso Otero, Julio, 156
Garaikoetxea Urriza, Carlos, 234, 235
Gárate, Garbiñe, 165
Gárate, Jokin, 245
García, Alfredo, 102
García de Dios, Ángel, 122
García Garrancho, Mariano, 97-108
García Pérez, Julio, 147
García Villoslada, Jesús, 156
Garmendia, Estíbaliz, 114
Goldaracena, José Manuel, 194
Goldáraz Aldaya, Javier, 160, 161
González Fontana, Miguel, 149
Goñi, Florencio, 147
Gorospe Lertxundi, Pedro María, 175
Gorostidi, Jokin, 222

Havel, Václav, 232, 233
Huici Mendiola, Francisco Javier, 32

Ibarrola, Agustín, 56, 115
Ibarrola San Martín, Ramón, 226, 227
Iglesias Zamora, Julio, 172
Imaz Martínez, Joaquín, 57, 92, 246
Iriarte, Luis María, 101-104
Iribarren, Jaime, 193, 195
Iriberrí Rodríguez, José Miguel, 8, 22, 74, 105, 183-191
Irujo, Manuel, 118
Iruretagoyena Larrañaga, Inmaculada, 219
Iruretagoyena Larrañaga, José Ignacio, 148, 188, 221
Iturrioz, Patxi, 216
Izko de la Iglesia, Javier, 222
Izquierdo, José María, 159

Jáuregui, Juan María, 203
Jáuregui, Ramón, 111
Jiménez Fuentes, Fernando, 92, 95, 96
Juaristi, Jon, 222

Kalzada, Julen, 222
Kiroga Astiz, Santi, 148

Lacasta Egea, Koldo, 148
Lander Azcona, Jesús María, 147
Lanza del Vasto, 164
Larrínaga, Jaime, 197, 215
Lasa Mitxelena, Juan Lorenzo, 176
Lasarte, José Manuel, 58
Latienda Urroz, Chon, 49
Layana, Ramiro, 147
Legorburu, Juan José, 157
Lewis, C. S., 185
Liciaga, Inés, 16, 42, 138
Lizarraga, Tomás, 233
Lizarralde Urreta, Juan María, 156

López, María José, 43
López de la Calle, José Luis, 56, 112, 191
López González, Manuel, 93
López Irasuegui, Gregorio, 222, 245
Lujúa Gorostiola, José Miguel, 176

Madrid, José Luis, 223
Malón Nicolao, Jesús, 147
Manzanas, Melitón, 216, 222, 245
Mariñelarena Garciandía, Bautista, 49
Mariñelarena Garciandía, Luis, 49, 237
Mariñelarena Imaz, Peio, 63
Martín Hernández, Bonifacio, 55, 57
Martín Villa, Rodolfo, 180
Martínez de la Fuente, José Ramón, 175
Martínez Oroz, Pilar, 8, 132, 145, 153
Mauleón, Javier, 18
Mediavilla, Miguel Ángel, 164
Meijide, José Ignacio, 164
Melville, Herman, 53
Mendiry, Ruperto, 218
Mora, Gotzone, 228-230
Música Astibia, José Javier, 106, 131, 190, 202-208, 215
Música Astibia, Rafael, 202
Música Zubeldia, Daniel, 208
Muguruza, Josu, 168
Munárriz, Santos, 197
Mundiñano Ezcutari, Rosa, 7, 17, 23, 29, 83-89, 124, 125-127,
129, 131, 149, 156, 175, 184
Mur, Maite, 167-168, 193

Nagore Caveró, Jorge, 177
Navarro Florido, Lina, 7, 91-92, 100, 128-129, 132
Nazábal Auzmendi, Juan, 28, 31, 33, 53, 65, 91
Nazábal Auzmendi, Vicente, 28, 31-33, 36, 43, 52-53, 55, 63, 72,
78, 87, 157, 229
Negro, Alberto, 220
Negro, María del Mar, 220

Ochoa, Mari Carmen, 215
Olaiz Rodríguez, Jorge, 103
Ollo Casas, Adriana, 5
Ollo Casas, José Luis, 5
Onaindía Nachiondo, Mario, 222
Ordaz, Pablo, 229
Ordóñez, Gregorio, 188
Oroz, Luis, 58
Ortega, Eterio, 228
Ortega Lara, José Antonio, 169, 172
Otero, Blas de, 233

Pagazaurtundua Ruiz, Iñaki, 114
Pagazaurtundua Ruiz, Joxeba, 109, 112, 214
Pagazaurtundua Ruiz, Maite, 7, 46, 81, 109, 115, 136, 154
Palacín Pellejero, Tomás, 178
Palacio, Loyola de, 216
Pascal, Joaquín, 180, 187
Pegenaute, Pedro, 147
Pena, Enrique, 168
Percas, Andrés, 52
Pérez Calvo, Alberto, 56
Pérez de Obanos, José Joaquín, 140
Pérez de Viñaspre, Joaquín, 93
Petri, Alberto, 148
Picatoste González, José, 166
Pontecorvo, Gillo, 222
Portell, José María, 118
Postigo Mejías, Ángel, 176
Prieto, Eduardo, 133, 228
Prieto García, José Luis, 178-181
Puig Maestre, Francisco, 176

Querejeta, Elías, 223

Ramírez, Pedro J., 121
Recasens, Félix Antonio, 147
Repáraz Lizarraga, Jesús María, 28
Ríos, Benito, 195
Rodríguez, Natividad, 56
Rodríguez Sáiz, Germán, 94, 213
Roig, Manuel, 61
Roig Ulayar, Adriá, 59
Roig Ulayar, Julia, 59
Roldán, Luis, 156
Román Casasola, Antonia, 97-98, 100, 101
Romeo Rotaache, Ramón, 179
Rosón, Juan José, 120, 180
Rubenach Roig, Germán, 160-161
Ruiz Langarica, Miguel Ángel, 103, 134
Ruiz Hernández, Francisco, 180
Ruiz Romero, Francisco, 146, 152
Ryan, José María, 179

Sáenz de Santamaría, José Antonio, 119, 180
Sáez de Tejada, Matilde, 8, 175, 176, 181, 182
Sagardía, José Martín, 175
Sagastibelza, Juana, 207
Sáiz, David, 228
Sáiz Aja, Rosalía, 198
Sanchís, Ima, 110
Sanz Biurrun, Carlos, 176, 240-247, 249
Sanz Sesma, Miguel, 58, 104, 211, 224
Saralegui, Francisco José de, 151
Sarasola Arregui, Ceferino, 93
Savater, Fernando, 53
Sebastián Aguilar, Fernando, 150
Sierra, Federico Miguel, 225
Sierra, José, 224-2226

Tejero Molina, Antonio, 179
Tellechea Echarri, Ana, 168, 192, 193, 199
Tellechea Echarri, Nerea, 168, 193

Ulayar, José Miguel, 18, 44
Ulayar Arroyo, Daniel, 59
Ulayar Arroyo, Jaime, 71, 230
Ulayar Echarri, Juan, 59
Ulayar Huici, Eugenio, 28-29
Ulayar Liciaga, Jesús, 9-12, 15-17, 18, 20, 24-26, 29, 39-47, 49,
58, 63, 83, 87-88, 90, 93, 95, 97-98, 109, 114, 118, 121, 123,
124-126, 137, 140, 145, 147, 154, 159, 160, 173, 179, 181, 183,
198, 210, 215, 218, 220-222, 224, 228, 237, 240-249
Ulayar Liciaga, Martina, 26, 51, 65, 79, 184
Ulayar Liciaga, Petra, 26, 51, 184
Ulayar Mundiñano, Jesús, 7, 27, 31, 34, 41-43, 46-47, 49, 59, 71,
132, 134, 137, 236, 238
Ulayar Mundiñano, José Ignacio, 7, 50, 54, 117
Ulayar Mundiñano, Mari Nieves, 7, 17, 41, 43, 46, 61-63, 65, 67,
83, 87, 129-130, 170, 221
Ulayar Mundiñano, Salvador, 7, 17, 22-23, 25, 31, 34, 43, 45-46,
69, 73-80, 83, 109, 114, 115, 118, 130-131, 134, 137, 142, 152,
153, 184, 190, 221, 224, 225, 238
Uranga Santesteban, José Javier, 8, 56, 81, 117-122, 141, 142, 145,
147, 180, 186
Urbiola Machinandiarena, José Antonio, 139
Uriarte, Eduardo, 216
Uribe, Imanol, 222
Urquiola, Pello, 208
Urralburu Tainta, Gabriel, 52, 147, 156
Urtasun, Domingo, 196-197

Vals, Maribel, 192, 194, 196, 198
Vélez, Vanessa, 81
Viguria, Albito, 147
Villers, Enguerrand de, 235
Visiedo Calero, Juan José, 178
Vives, José, 198

Zabalza Gárate, Mikel, 165
Zaldúa Corta, José María, 175
Zubeldia, Reyes, 8, 131, 200, 204, 206, 215
Zubieta Zubeldía, Juan José, 160
Zubitur, Silvestre, 207
Zurutuza, Arrate, 220

1979ko urtarrilaren 27an, ETak Jesús Ulayar Liciaga erail zuen Etxarri-Aranatzen, 1969tik 1975 artean herriko alkate izandakoa. Geroztik, haren alargunak eta lau seme-alabek oinaze eta bakardade istorio gogor bati aurre egin behar izan diote. Udalak berak krimenaren doilorkeriari gehitu zion 1979ko urrian atxilotutako egileak seme-alaba kutun izendatzea. Handik urte batzuetara hiltzaileak kartzelatik atera zituztenean, herriaren zati handi batek heroi gisa hartu, eta herriko jaiak jai giroan inauguratzeko ohorea eman zien.

2004ko urtarrilaren 24an, bi mila lagun bildu ziren Etxarri-Aranatzen Jesús Ulayar omentzeko eta haren familiari babesa emateko, aurreko 25 urteetan izan ez zuten konpainia eta maitasunarekin. Etxarri-Aranatzera itzultzea egun hartan Sakanaren bihotzean elkartu ziren istorioen inguruko ibilbidea da, eta terrorismoak Nafarroan utzitako herentziaren laburpena.

FUNDACIÓN TOMÁS CABALLERO

FUNDACIÓN
VÍCTIMAS
DEL
TERRORISMO